

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İSLAM VE ORTA DOĞU ÜLKELERİ ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

**LÜBNAN'DA FEMİNİZM İDEOLOJİSİ VE KADIN HAREKETİNİN
TARİHSEL SÜRECİ**

Yüksek Lisans Tezi

ÖZNUR DURUKAN

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İSLAM VE ORTA DOĞU ÜLKELERİ ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

**LÜBNAN'DA FEMİNİZM İDEOLOJİSİ VE KADIN HAREKETİNİN
TARİHSEL SÜRECİ**

Yüksek Lisans Tezi

ÖZNUR DURUKAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 508417015 no'lu Zarife Öznur DURUKAN'ın hazırladığı "**Lübnan'da Feminizm İdeolojisi Ve Kadın Hareketinin Tarihsel Süreci**" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca **27.06.2019** tarihinde saat **17:30**..da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **...Kabulü.....**' ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA		
Doç. Dr. Ayşe Sıla ÇEHRELİ		
Doç. Dr. Umut UZER		

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun **04.07.2019** tarih ve **2019/16-17** sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖZ

İsim ve Soyadı : Öznur Durukan

Anabilim Dalı : Orta Doğu Sosyolojisi ve Antropolojisi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ömer Faruk Gençkaya

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - Mayıs 2019

Anahtar Kelimeler : Kadın hareketi, Lübnan, feminizm, ataerkil kültür, toplumsal cinsiyet

Tarih boyunca, insanın toplumsal gelişimi ele alındığında “ezen-ezilen” “yöneten-yönetilen” “alt sınıf- üst sınıf” kategorilerinde insanlar arasında hiyerarşilerin olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Bu iktidar ilişkilerinin kurulmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri de cins farklılıklarıdır. Kadın hareketi; cinsiyetler arasındaki bu hiyerarşiyi ortadan kaldırmak, ikincil kategorilerinden kurtularak erkeklerle eşit statüye ve haklara kavuşmak amacıyla örgütlenmeleridir. Bu örgütlenme her bölgede, ülkede kendine ait bir feminist ideolojik altyapısı ve dili kurarak ve farklı tarihsel süreçlerden geçerek gerçekleşmiştir. Din ve mezhep çeşitliliği bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan Lübnan’da kadın hareketi deneyimi içinde birden fazla değişkenin mevcut olduğu bir mücadelenin örneği olmuştur. Dini, mezhebi fark etmeksizin her kadının cinsiyetçi uygulamalarla karşılaşabileceği ve yine dini ve mezhebi fark etmeksizin her kadının aynı bilinç ve dayanışma ruhuyla bir araya gelebileceğini de göstermiştir. Bu tez; Lübnan’da kadınların tarihten günümüze kadar değişen statülerini, bu değişen süreç içerisinde maruz kaldıkları ayrımcılıkları, eşitsiz uygulamalara karşı nasıl tepki gösterdiklerini ve örgütlendiklerini araştırmayı hedeflemektedir. Tezin amacı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sadece tek bir dinin tekeline kalmadığını, her dinde ataerkil düzenin olduğunu, daha da ötesi bunun toplumsal tabandan kaynaklandığını kanıtlamaktır. Ayrıca Lübnanlı kadınların tüm farklılıklarına karşın yan yana geldiklerini ve bu bağlamda Lübnan’da kadın hareketinin feminizmin özünü oluşturan kız kardeşlik ve dayanışma kavramlarını temsil ettiklerini göstermektedir.

ABSTRACT

Name and Surname : Öznur Durukan

Field : Sociology and Antropology of Middle East

Supervisor : Professor Ömer Faruk Gençkaya

Degree Awarded and Date : Master - May 2019

Keywords : Women's movement, Lebanon, feminism, patriarchal culture, gender

Throughout history, when we look at the social development of human beings, we see the fact that there are hierarchies among people in the categories; "oppressor-oppressed" "ruling-ruled" "subclass-upper class" One of the most important factors that lead to the establishment of these power relations is the gender differences. Women's movement aims to eliminate this hierarchy between the sexes and to get rid of their secondary categories and to achieve equal status and rights with men. This organization took place in every region in the country by establishing its own feminist ideological groundwork and language and passing through different historical processes. In Lebanon, which is one of the most diverse countries in the world in terms of religious and sectarian differences, it is an example of a struggle in which there are more than one parameters in the experience of women's movement. Regardless of religion or sect every woman may face sexist practices and again, regardless of religion and sect, all women can come together with the same spirit of consciousness and solidarity. This thesis aims to research the changing status of women in Lebanon, their discrimination against this process, how they react to unequal practices and how they get organized. The aim of the thesis is to prove that gender inequalities are not only related with a single religion but also there is patriarchy in every religion furthermore this is due to social structures. It also aims to show that Lebanese women's struggle together in spite of all their differences, and that the women's movement in Lebanon represents the concepts of sisterhood and solidarity, which are the essence of feminism.

TEŞEKKÜR

Suriye kökenli Lübnanlı roman yazarı Ghada Samman'ın kısa hikâyesinin baş kahramanı bir rüyasından söz eder: “Bir kedinin fare, kaplan, sincap, yılan ve tavşan yavrusu doğduğunu görüyorum. Hepsi aynı rahimden çıkıyor. Dehşet içerisinde uyanıyorum ve kendime ‘Bunlar hepsi bir arada nasıl yaşayacak’ diye soruyorum. Ama daha sonra ‘neden birlikte yaşamalılar?’ sorusu da geliyor aklıma.” Birbirinden farklı etnik, mezhep, din ve cemaatleri barındıran 1943 yılında bağımsızlığını kazanan bir Orta Doğu ülkesi olan Lübnan’da böyle bir açmazın içine doğmuş bir ülke gibi Samman’ın kedi metaforu düşünülürken “aynı kaynaktan türeyen farklı türlerin birbiriyle kardeş olabilmesi mümkün müdür?” sorusu Lübnan’ın tarihinden bu yana geçirdiği deneyimlerle bir yanıtı ulaşılmaya çalışmıştır. Barış içerisinde hep birlikte bir ulusun ismine sığınarak yaşamak Lübnan’ın bir kaderiydi elbette. Aynı zamanda farklı renklerin bir arada yaşaması Lübnan’ın başını ağrıtabilecek sorunlarla iç içe olan ülke bu eşsiz zenginliğinin bedelini, uzun süren acımasız ve yıkıcı bir çatışma ortasına girerek ödemiştir. Lübnan’ın söz konusu özgün kimliği yanında, feminizm ideolojisinin yaygınlaşması, bu konuyu da biricikleştiriyor. Aslında, geçen sene bugünlerde kadın hareketi deneyimi yönünden hangi ülkeyi seçmem gerektiği üzerine düşünüyordum. Tezimin konusunu Lübnan olarak belirlememde tam olarak “toplumsal cinsiyet eşitsizliği” için vermek istediğim mesaj etkili oldu: *Aynı rahimden çıkan fare, kaplan, sincap, yılan ve tavşan yavrusu misali aynı ülkenin kadınları onları ayıran noktaları görmeyip birbirleri için birbirleriyle dayanışarak kız kardeş olabilirler.*

Lübnan kadın hareketi gibi bu tez de nice emekleri ve yardımlarıyla yanımda olanların sayesinde ortaya çıkmış bir dayanışmanın ürünü. Girdiğim bu yolda deneyimi ve bilgisiyle her daim bana rehber olan tez danışmanım Prof. Dr. Ömer Faruk Gençkaya ile özveri ve teşvikleriyle bana her zaman bir hocadan daha fazlası olan Mutay Den Butter’e müteşekkirim. Lübnan’da kaldığım sürece araştırmalarımı en iyi biçimde yapmam için AIW’ın ve LAU’nin kaynaklarını ve olanaklarını benimle paylaşan, ayrıca, mülakat katılımcılarına ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Joanna Fayad’a teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, sadece tezimin değil hayatımın her aşamasında benimle beraber yürüyen ve bana kendimi her zaman şanslı hissettiren canım aileme ve beni motive etmekten asla vazgeçmeyen, tüm dertlerimi ve sevinçlerimi paylaştığım en değerli dostlarıma çok teşekkür ediyorum.

Sabrı ve ilgisiyle yolumu aydınlatan annem İlknur Durukan'a ve gücünü her zaman üzerimde hissettiğim babam Öney Durukan'a

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
2. FEMİNİZME GİRİŞ	3
2.1 Toplumsal Cinsiyet Kavramı	3
2.1.1 Birinci Dalga Feminizm: “İlk Kadın Hareketleri”	3
2.1.2 İkinci Dalga Feminizm: “Kadınların Özgürlükleri Karınlarından Başlayacak”	5
2.1.3 Üçüncü Dalga Feminizm: “Postmodernizmin ve Sosyalizmin Etkisi” ..	6
2.2 Dinde Toplumsal Cinsiyet Kavramı	8
2.2.1 Hıristiyanlık ve Musevilikte Kadın	9
2.2.2 İslamiyet Öncesi Dönemde İslamiyet Döneminde Kadın	12
2.3 Orta Doğu’da İlk Kadın Hareketleri	15
3. 19. 20. VE 21.YÜZYILDA LÜBNANLI KADINLARIN KONUMU VE KADIN HAREKETLERİ	18
3.1. Lübnan’a Genel Bakış	18
3.2. Mahjar ve Sonrası: 19. Yüzyılda Lübnanlı Kadınların Statüsünde Dönüşüm ve Ekonomik Bağımsızlık Yolunda İlk Dönemeçleri.....	22
3.2.1. Çalışma Hayatında Kadınlar	23
3.3 Başlangıçtan Günümüze Lübnan’da Kadın Hareketleri.....	25
3.3.1 Birinci Dalga Feminizm (1940-1960)	26
3.3.2 İkinci Dalga Feminizm (1960-1990).....	37
3.3.3 Üçüncü Dalga Feminizm (1990-2005).....	45
3.3.4 Dördüncü Dalga Feminizm (2005- Günümüz).....	50
4. LÜBNANLI KADINLARIN TOPLUMSAL KONUMU	58
4.1. Lübnan Yasaları Önünde Kadın Erkek Eşitliği.....	59
4.1.1 Şeriat Hukukunda ve Diğer Dini Çerçevelerde Kadına Getirilen Sınırlamalar ve Bunların Lübnan’a Etkileri	60
4.2 Lübnan Siyasal Yaşamında Kadın Temsili.....	71
4.3 Eğitim Hayatında Kadınlar	77

4.4.Lübnan'da Sağlık Politikaları Kapsamında Kadın Bedeni.....	78
4.5 Siyasal Yaşamda Kadın Temsili: "Süfrajetten" Günümüze.....	81
4.6 Mülakatlar.....	87
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	106

KISALTMALAR

bkz.: Bakınız

çev.: Çevirmen

ed.: Editör

sf: Sayfa

ADR : Association for Aid and Rural Development

AIW : The Arab Institute for Women

AU : Antonine University

BMKP: Birleşmiş Milletler Kalkındırma Programı

BMNF : Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu

CCER : Civil Campaign for Electoral Reform

CEDAW : The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination
Against Women

CFUWI : Kadın Sorunlarının Takibi Komisyonu

CTRD-A : Collective for Research and Training of Development- Action

CWSA : Christian Women's Solidarity Association

GII : Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

ILO : International Labour Organization

HRW : Human Rights Watch

JTMK : Jam'iyyat Taqadum al-Mar'a Al-Khayriyya

KIP : Knowledge is Power

LAHR: Lebanese Association for Human Rights

LCRVAW : Lebanese Council to Resist Violence Against Women

LCW : Lebanese Council of Woman

LEAP : Lebanese Elections Assistance Project

LFPA : Lübnan Aile Planlaması Derneği

LGBT : Lezbiyen, Gay, Bi seksüel, Transeksüel

LHSP : Lübnan Ev Sahipliği Toplulukları Destek Programı

LIU : Lebanese International University

LLWR : The League of Lebanese Women's Right

LWN : Lebanese Women's Network

MSS : Mechanism of social stability

NCLW : National Coalition to Eliminate All Forms of Discrimination against Women

NCWL : National Commision for Lebanese Woman

NDCSP : Nationally Determined Contribution Support Program

NDU : Notre Dame University

OMSWA : Kadın İşleri Devlet Bakanı

SGPV : Ulusal Cinsel ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet programı

STK : Sivil Toplum Kuruluşu

UNDP : United Nations Development Program

UNGWG : United Nations Gender Work Group

UNIC : United Nations Information Center

UNHRC : Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

USJ : Saint Joseph University

WHO : World Health Organization

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunsalı kadınların gündemine girmeye başladığından beri, var olan ataerkil sisteme karşı mücadele içinde bulunan kadınlar, tarihin dışında tutulmamak, bilakis bizzat tarihi inşa eden özneler olarak eksik insan vasfından kurtulmak üzere harekete geçmişlerdir. Bu hareketlerin amacı ortak olsa da, kadınlar bu deneyimi kendi uluslarının özgül niteliğine bağlı olarak, farklı tarihsel ve toplumsal koşullar altında yaşamışlardır. Kendine özgü ülkelerden biri olan Lübnan'da, feminizm ideolojisi sadece Orta Doğu coğrafyasında değil tüm dünya kadın hareketleri arasında özel bir yere sahip olmuştur. Sınırlarında yaşanan gelişmelerin etkisiyle geçirdiği ağır tarihsel travmaların ardından, yangın yerine dönen ve daha sonra küllerinden yeniden doğan, ancak istikrarını bir türlü sağlayamayan Lübnan'daki bu gelişmeler biçim var olan toplumsal ve siyasal karmaşıklığa çelişkisel olarak bütüncül ve katıksız bir biçimde gerçekleşmiştir. Etnik, dini ve siyasal nüfus yapısıyla, kozmopolitliğin içine doğan Lübnan bu heterojen yapısından dolayı sayısız şiddetli ayrışmaların ortasında kalmış; özellikle, 1975 ve 1990 yılları arasında yaşanan iç savaş döneminde Lübnan "herkesin herkese karşı savaştığı" dünya tarihinin gördüğü en büyük felaketlerinden birine sahne olmuştur. Farklılıklarla aynı çatı altında yaşamamanın kolay olmadığı; Lübnan'ın ulus inşa sürecini diğer birçok ülkeden daha zor tamamlayacağı görünen bir gerçeklikti. Bir de bu farklılıkları sürekli tetikleyen dış müdahalelerin varlığı, sınırda yükselen gerginliklerin hat safhaya ulaşması, ülkenin içinde yeni oluşumların ve unsurların ortaya çıkması bir renk cümbüşü olan Lübnan'da yeni krizlerin habercisi olmuştur. Tüm bu gelişmelerin zarar veremediği, en azından kriz paniği yaratmadığı alan ise kadınların kendi örgütlü mücadelelerini yürüttükleri alanları olmuştur. Lübnanlı feministler farklılıklarının onları karşı karşıya getirmesine izin vermemişler; ayrışmadan ve bölünmeden eşsiz bir kadın hareketi örneğinin mimarları olmuştur.

Lübnan'ın kendine özgü birçok özelliği kadın hareketinin tarihsel sürecinde ve feminizm ideolojisinin biçimlenmesinde başat rol oynamış ve Lübnan kadın hareketini diğer ülkelerin yaşadığı deneyimlerden farklı bir boyuta ulaştırmıştır. Lübnan'da kadın mücadelesinin özgünlüğünü anlamak üzere, ilk bölümde hem "feminizm", "cinsiyet" ve "toplumsal cinsiyet" kavramları üzerinde durulmuş, hem de ilk kadın hareketlerinden günümüze feminizmin gelişimine bakılmıştır. Ayrıca, bu bölümde sahip olduğu renklerle Orta Doğu'nun *minyatür* bir yansıması olan Lübnan'da kadın hareketinin daha doğru anlaşılması ve farkının ortaya konulabilmesi amacıyla, bazı Orta Doğu ülkelerindeki kadın hareketlerine değinilmiştir. Tezin amacı söz konusu kadınların sorunlarının özgürlük ve eşitliğe ulaşmak olduğunda bazı unsurların ayrıntıdan ibaret kaldığı, sadece kadın olmanın bile onları aynı resmin içine yerleştirmeye ve birlikte hareket etmelerini sağladığını sorgulamaktır. Bu

bağlamda tezin varsayımı, kadını ikincilleştiren, hatta insan kategorisinde değerlendirmeyen ve kamusal alandan soyutlayan, kısaca, cinsiyetler arası kurulan iktidar ilişkilerinde kadını “ezilen” rolüne atayan unsurun farklı dini anlayış ve topluluklarda benzerlik ve farklılıklar gösterdiği. Genel yargıya karşın, İslam dininin dinlerle karşılaştırıldığında, kadının konumunu yükselttiği, çağına göre kadın haklarını geliştirdiği söylenebilir. İslam’da kadının yerini ve değerini alacağı eden çeşitli çalışmalara karşı kendi antitezini güçlendirmek amacıyla, farklı dinlere üye insanların birlikte yaşadığı, her kadının cinsiyetçi kökenli ayrımcılıkların hedefinde olduğu Lübnan’ı örnek olay olarak seçtim. Lübnan’da kadınların toplumsal, siyasi ve ekonomik konumlarının önemsiz kılınması salt Müslüman kadınlarla sınırlı kalmamış, Hıristiyan kadınlar da Müslüman hemcinsleriyle aynı kaderi paylaşmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini kültürden, toplumsal arka plandan, coğrafyadan ve benzeri unsurlardan ayrı düşünölemeyeceğini göstermektedir. Kuşkusuz, tüm bu unsurların yanında din, cinsiyetler arası hiyerarşiyi kurmak üzere mutlak meşru zemini sağlama konusunda işe yarayan en etken unsur olarak görünmektedir. Lübnan’da gerçekleşen kadın hareketine bu yaklaşımdan nüfuz edebilmek üzere üç semavi dinde kadının yeri, hakları ve görevleri bazı ayetler, söylemler ve uygulamalar üzerinden irdelenmiştir.

İkinci bölümde Lübnan’da kadın hareketinin tarihsel safhaları dört döneme ayrılarak anlatılmıştır. Burada, Lübnan’da feminizmin dönemlendirilmesinde “Birinci Dalga” “İkinci Dalga” , “Üçüncü Dalga” ve “Dördüncü Dalga” başlıklarının kullanılmasında Rita Stephan’ın “Four Waves of Lebanese Feminism” adlı çalışması kaynak alınmıştır.

Üçüncü bölümde Lübnanlı kadınların farklı alanlarda maruz kaldıkları ayrımcı uygulamalar ve bunlara karşı nasıl harekete geçtikleri açıklanmıştır. Burada, özellikle, yasalar önünde Lübnan’ın mezhepçi hukuksal yapısından ötürü her mezhepten kadının farklı mağduriyetler yaşadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak, elde edilen tüm bulgular bu bölümün mülakat kısmında değerlendirilmiştir. Mülakat kısmında Lübnan’ın çeşitli kadın sivil toplum kuruluşlarında görev alan farklı din ve mezhepten 10 çalışanla yüz yüze yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Sorularımın kadın sivil toplum kuruluşunda çalışan ve kendini “feminist” olarak tanımlayan kişilere yöneltilmesinin nedeni, mülakat katılımcılarının toplumsal cinsiyet sorunu hakkında *yüksek bilince sahip kişilere* ulaşmayı hedeflemeyi istememden ileri gelmektedir. Mülakatta kuruluşların sorunlarına ve işleyiş yapılarına odaklanmaktan ziyade, çalışanların toplumsal deneyimleri ve kişisel fikirleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Böylece, dini köken fark etmeden cinsiyet ayrımcılığının nasıl geliştiği ve sonuçları anlaşılmaya çalışılmıştır. Mülakatın amacı tümevarım amacı gütmekten ziyade ulaşılabilen örnekler üzerinden tezin ana düşüncesini desteklemektir.

2. FEMİNİZME GİRİŞ

2.1 Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Toplumsal cinsiyet terimini kavramsal bir zemine oturtmak için öncelikle cinsiyetin biyolojik ve toplumsal olarak iki boyutunun olduğunu ve bu boyutlara göre erkek-dişil farklılaşmalarının yaşandığını anlamak gerekir. Cinsiyetteki iki boyut gerçekliği doğal yaradılış getirilerinin sosyolojik rollerle eşleştirme şeklinde her toplumun kendine özgü sosyo- kültürel sistemlerinde kodlanır. Biyolojik farklılıklara göre cinsiyetlere atanan rollerin ve onlardan beklentilerin cinsler arası hiyerarşinin temelini oluşturduğu görülmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı sosyolojik bir terim olarak ilk kez Ann Oakley tarafından 1972 yılında 'cinsiyet' (sex) biyolojik erkek-kadın ayrımını anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Oakley'e göre 'Toplumsal cinsiyet' (gender), kadın ve erkek cinsiyetinin biyolojik ayrımlarına, erkeklik ve kadınlığın toplumsal değerlendirilmesi ve ayrımına paraleldir ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeye gönderme yapmaktadır. (O'brien, 2009, sf. 786)

Conrad Phillip Kottak ise bu terimi "Cinsiyete bağlı farklılıklar biyolojiktir; fakat toplumsal cinsiyet, bir kültürün kadına ve erkeğe atfettiği ve telkin ettiği tüm özellikleri kapsar. Başka bir deyişle, 'toplumsal cinsiyet, kadınlık ve erkeklik özelliklerinin kültürel yapılanmasını anlatır" diyerek açıklamıştır. (Kottak, 2003, sf. 546)

2.1.1 Birinci Dalga Feminizm: "İlk Kadın Hareketleri"

18. yüzyılda Aydınlanma Hareketi, Endüstri Devrimi ve Fransız Devrimi deneyimlerini geçirmiş Avrupa, 19. yüzyıla bu üç önemli sosyolojik dönüşümün gölgesinde girmişti. Dünya tarihine geçecek diğer toplumsal hareketlerin, ahlaki, kültürel, iktisadi, fikri, siyasi değişimlerin, felsefi ve sanatsal akımların temellendiricisi olan bu üç olay modernleşme serüvenine ilk yönünü vermiş, demokrasi sisteminin ana ilkelerini ve doğrultusunu belirlemişti. Fransız Devrimi'yle sivil özgürleşme hareketleri kendini gösterirken, iktidar ve halk arasında mevcut meşruiyet ilişkileri ilk ciddi demokratik kırılmasını yaşamıştır. Bu demokratik kırılma, 26 Ağustos 1789'da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile ("Declaration des Droits de l'Homme et du Citoyen") resmîyet kazanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere (*homme*) yalnızca erkeklere seslenen bu bildirgenin yurttaş öznesinde devrim sahnesinde başrol oynayan kadınların olmaması yeni bir tepkinin doğmasına sebep olmuştur. Bu tepki, kadının da erkeğin elde ettiği yurttaşlık hak ve statüsüne sahip olacağı fikrinin kolektifleşmesinin bir sonucuydu ve bununla, Fransız Yurttaşlık Bildirgesi'nin öngördüğü salt

hukuki ve sosyal katmanlı eşitlik kavramı, toplumsal cinsiyet boyutu kazanırken dünyaya da yayılacak olan cinsiyetler arası ayrımcılığa karşı duruşun çekirdeğini oluşturmuştu.

1791 yılında devrimin önde gelen isimlerinden Olympe de Gouges bu düşünsel oluşumlara paralel olarak "Les Droits de la Femme" (Kadın Hakları) adlı broşürü yayınlamış ve giyotin cezasına çarptırılarak idam edilmişti. Olympe de Gouges için 10 Kasım 1793 tarihli "Le Moniteur Universal Gazetesi"nde "Cumhuriyetçilere" başlığıyla çıkan haberde, bu idamların kadınlara büyük ders olduğu belirtiliyordu. Pek haklı bulunan idamların gerekçesi şöyle açıklanıyordu: "Olympe de Gouges... devlet adamı olmak istedi ve yasa onu, cinsine yakışan erdemleri unuttuğundan dolayı cezalandırdı." (Berktaş, 2003, sf.22) Olympe de Gouges'in bedelini hayatını kaybederek ödediği seçme ve seçilme hakkı talebi diğer ülkelerdeki kadınların da kafalarını meşgul etmeye başlamış ve 19. yüzyıl birinci dalga feministlerin eğitim ve mülkiyet hakkından mahrumiyetlerine karşı çıkmalarıyla beraber gündemlerine girmiştir. Avustralya'da Rose Scott, Yeni Zellenda'da Maud Pemper Reeves, Kate Shepperd ve Mary Ann Müller, Hollanda'da Aletta Jacobs'un liderliğinde birincil olarak oy hakkı mücadelesi olmak üzere temel insani haklara ulaşma mücadelesi verilmeye başlanmıştır. Aynı dönemde, Line Luplau'nun öncüsü olduğu *süfrajët* kavgasını yaşayan ülkelerden biri olan Danimarka'da ilk kadın hakları örgütü Dansk Kvindesamfund ("Danish Women's Society") kurulmuştur. 19. yüzyıl Birinci Dalga Feministlerin ortak şikayet ve çağrıları "eksik" yurttaş konumundan kurtulmaktı ve tıpkı Olympe de Gouges gibi bu yurttaşlık vasfından mahrum bırakılışlarına isyanın bedelini çok ağır şartlarla yüzleşerek ödediler. Toplumsal dışlanma, şiddet ve baskıya maruz kalan "süfrajëtler" yönelik meydanlarda gerçekleşen taşlamalar, çeşitli örgütlü saldırılar sebebiyle kamusal alan onlar için tehlike merkezine dönüşmüştür. Bunun yanında, süfrajëtler işlerini kaybetmiş, aileleri tarafından utanç kaynağı olarak görülmüştü.

1792 yılında ilk feminist filozof olarak kabul edilen Marry Wollstonecraft, Jean-Jacques Rousseau'nun demokratik toplum fikrinden ilham alarak bunu toplumsal cinsiyet eşitliğine dayandırarak genişletmeye çalışmış; yine ilk feminist çalışma olarak adlandırılan *A Vindication of the Rights of Woman* kitabını yazmıştır. Wollstonecraft feministlerin başat eseri olarak görülen bu çalışmasını Fransız Bakanı Talleyrand'a ithaf ederken, kadınları bu yeni anayasanın dışında tutarsa Fransa'nın bir tiranlık olarak kalacağını ifade etmiştir. (Wollstonecraft, 2007) İngiliz Feminist Hareketi'nin anası olarak görülen Wollstonecraft'ın fikirleri kadınların oy hakkı için mücadele edecek süfrajëtlerin düşüncesini biçimlendirmiştir. Daha sonra diğer ülkeleri de etkileyen Aydınlanmacı liberal feminizm akımının öncülerinden Frances Wright, Maria Stewart ve Sarah Grimké'nin temel sorunsalları kadın ve erkeğin varoluşsal gerçekliklerinin aynı olduğunu kabul ettirmek ve siyasal haklarını kazanmak

olmuştur. Grimké, Amerikan doğal haklar ilkelerini kadınlara uyarlayan ilk kadındır ve bu eserinde Kutsal kitabın (İncil) “kadınların ve erkeklerin eşit yaratıldıklarını” söylediğini ifade etmektedir. Grimké, kadınların haklarını sistematik bir biçimde ellerinden alan erkeklerin kanunlarının doğal haklar geleneğinin dilinden türediği konusuna vurgu yapar: “...kanunlar, kadının bağımsızlığını kullanmasını engeller, bireyselliğini ezer; kanunlar onun temel haklarından bazılarını çalar, bunları ortaya koymasını engeller.” (Donnovan, 2016, sf. 39)

Ardından liberal feminizmin bayrağını taşıyacak olan Elizabeth Cady ve Stanton Susan B. Anthony gibi feministler bu tezin daha kuramsal çizgilerini çekmiş hatta liberal aydınlanmacı feminizmden daha derinlikli ve rafine hale gelmiş yeni bir feminist akım olan kültürel feminizmi literatüre kazandırmıştır. Özellikle, Stanton’ın, “Kadının İncili” ve “Anaerkillik” eserleri kültürel feminizmin referanslarından biri olmuştur. Stanton bu eserlerinde dinin eril olmadığını, kutsal kitaplarda Tanrı’nın iki cinsiyetli olduğunu iddia etmektedir. Stanton, ayrıca, antropolojik verilere dayanarak geçmişte dünyada anaerkil bir yaşam sürüldüğünü, şu an ataerkil evrenin yaşandığını ve varılacak yerin “amfiarki” (iki cinsiyetli), yani eşitlikçi bir yönetim biçimi olduğunu belirtir. (Özsöz, 2008, sf. 54) Kültürel Feministler ile Liberal Feministlerin ayrıldıkları önemli bir konu militarizm hakkındaki yaklaşımlarıdır. Liberaller askerlik hizmetini, kadınların kamusal hayata eşit olarak ortak olmaları bağlamında, kadınlar için de uygun görmektedirler. Ancak savaştan ataerkil yapıya tepki koyan Kültürel Feministler bu fikre karşı çıkar. Onlara göre feminizm kadınların değerler sisteminin barışsever karakterinden köklenir. (Donnovan, 2016)

2.1.2 İkinci Dalga Feminizm: “Özel Olan Politiktir”

Birinci Dalga Feministlerin cinsiyetler arası eşitlik için çabaları siyasal alanda sonuçlar vermeye başlamıştı. Kadınlar artık erkek yurttaşlar gibi özgürce oy kullanabiliyor, meclise girebiliyor ve parlamenter olabiliyorlardı. Ayrıca, zamanla farklı kadın aktivizm türleri ortaya çıkmıştır. 1960’lı yıllarda kadınlar eşitsizliğin yalnızca devlet eliyle sınırlı kalmadığını, günlük hayat içerisinde ve her türlü toplumsal ilişkide de cinsiyet kaynaklı eşitsizliğin mevcudiyetini görmüşlerdir.

Aslında, 20. yüzyılda özel alan daha geçişken hale gelerek kamusal alanla eklemlenmiştir. Ataerkil toplum sisteminde tüm mekanizmaların erkeklerin lehine kurulmuş olması ve cinsiyetçiliğin kurumsallaşması İkinci Dalga Feministlerin nazarında ev içi ve ev dışı arasındaki keskin çizgiyi yok etmiştir. Hane içinde var olan cinsiyet merkezli iktidar ilişkileri “Kişisel olan politiktir” sloganını doğurmuştur. Mahrem duvarların arkasına gizlenmiş

aile içinde yaşanacak eşitsizliklerin kamusal alandan farklı düşünölemeyeceğinin ilanını veren bu slogan ikinci dalga feminizmin ideolojik temel başvurusu olmuştur.

İkinci Dalga Feminizmin sembol isimlerinden Fransız yazar Simone de Beauvoir, İkinci Cins Kadın (La Deuxième Sexe) adlı eserinde toplumsal cinsiyet (gender) ve cinsiyet (sex) kavramları üzerinden kadın ve erkek cinsine kodlanan toplumsal beklenti, davranış, tutum ve duygu durumlarını açıklayarak, kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin ters yüz edilebileceğini anlatmıştır. Beauvoir, kitabında sürekli geliştirilen mitlerle erkek merkezli bir ideolojinin mecburi ve bir norm olarak kabul edildiğini -kadının hamile kalmak, çocuk emzirmek, adet görmek gibi bazı gerçekliklere sahip olduğu-, ancak kadınları ikinci cins olarak tayin edilmelerinin geçerli bir neden veya açıklamasının olamayacağını açıklamıştır. Beauvoir'e göre cinsiyet ekseninde yerleştirilen özellikler biyolojik veya doğuştan değildir, bunların kökeni tamamen toplumsal ön kabuller ve yargılara dayanır. (Beauvoir, 2010) Bu bağlamda Beauvoir'ın "kadın doğulmaz, olunur," sözü Betty Friedan, Germaine Greer ve Juliet Mitchell gibi diğer İkinci Dalga Feministlerin de inşa edilmiş gerçeklik algısından kaynaklanarak idealize edilmiş kadınlık portresi ve ötekileştirilme kaygılarının bel kemiği olmuştur. Aslında, idealize edilmiş cinsiyet biçimlerinden kaynaklı sorunların tek taraflı olmayacağı bir oldu olarak ortadadır. Patriyarkal yapıda erkeğe giydirilmek istenen erkeklik modelleri erkeği, ezen, ezilen ilişkisi içinde ezen pozisyonuna yerleştirirse de ve biyolojik cinsiyeti ona çeşitli toplumsal ayrıcalıklar kazandırsa da, aslında, sahip olmadığı toplumsal cinsiyet şablonlarına uyumlaşmak zorunda kalması erkek için bir sorun oluşturmaktadır.

2.1.3 Üçüncü Dalga Feminizm: "Postmodernizm ve Sosyalizmin Etkisi"

Üçüncü dalga feminizm; 1990'lı yıllarla beraber yeni dünya düzeninin getirdiği koşullardan ötürü gelişmeye başlayan feminizmin kendi içinde de ayrımların olabileceği tespitinin ve yekpare bir feminist kuramın olanaksızlığı düşüncesinin bir ürünüdür. Üçüncü dalga feminizmin değerleri liberal ve kültürcü kökenden gelen birinci ve ikinci dalga feministlerden farklı olarak sosyalist ve postmodernist tabanlıdır. Feminizmin düşünsel tarihi göz önüne alındığında Üçüncü Dalgacıların üstünde durduğu husus diğer iki dalgadan daha ayrıksı, ilgilendikleri konular ise daha çeşitlidir.

Feminizmin yeni akımı 1990'larda başlamıştır ve genelde "grrl" feminizm olarak bilinmektedir. Avrupa'da ise 'yeni feminizm' olarak adlandırılmıştır. "Grrl" feminizm; yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde kadınlara karşı şiddet, insan kaçakçılığı, estetik operasyonlar konularına odaklanmışlardır. (Örnek, 2005, sf. 29)

1990'lı yılların başında, özellikle, Olympia bölgesi olmak üzere Washington eyaletinde alt kültür hareketini; feminist bilinç, punk tarzı ve siyasetle birleştiren, aynı zamanda, "indie rocktan" (bağımsız rock) ortaya çıkmış bir müzik türü olarak adlandırılan "Riot Grrl" adlı hareketin doğması üçüncü dalga feminizmin de başlangıcı olarak belirtilir. "Riot Grrl" sıklıkla tecavüz, aile içi şiddet, cinsellik, ırkçılık ataerkil düzen ve kadının güçlendirilmesine dair ideolojilerini ifade etmek için erkeklerin egemen olduğu punk müziği kullanmışlardır. (Letort & Lebdai, 2018) Tüm bunları kapsamına alan cinsiyetçi ayrımcı uygulamalara ve eril egemenliğe karşı farkındalık arttıracak bilinç yükseltme toplantıları da Üçüncü Dalgacılarla başlamıştır.

Üçüncü Dalga Feminizmin en öne çıkan gelişmelerinden biri de 1991 yılında hukuk profesörü Anita Hill'in kendisine cinsel tacizde bulunduğu iddiasıyla yargıç Clarence Thomas'ı suçlamasının ardından yaşanan olaylardır. Amerika Senatosu'nu oldukça karıştıran Anita Hill'in bu iddialarının arkasından derin ve kapsamlı bir soruşturma açılmış; soruşturma 52-48 Thomas'ın lehine sonuçlanmıştır. Görünürde Anita Hill kaybeden taraf olsa da bu taciz vakası Üçüncü Dalgacıların taciz şiddetine karşı mücadele etme sağduyusunun ve gücünün kazanımı adına bir mihenk taşı olmuştur. Bu taciz skandalının akabinde İkinci Dalgacılardan Alice Walker'in kızı Rebecca Walker *Ms. Magazine*'e tüm kadınları Anita Hill'in şahitliği için harekete geçmeye çağırarak Üçüncü Dalga feminizmin popülerlik kazanmasını sağlayacak "Becoming the Third Wave" başlıklı ünlü makalesini kaleme almıştır. (Junior, sf. 6) Daha önemlisi, bundan önce iki kadın üyenin bulunduğu Amerika Senatosu'na dört kadının girmesiyle 1992 yılı "kadınların yılı" olarak nitelendirilmiştir. Amerika Birleşik Devleti'nin ilk kadın dışişleri bakanı ve ilk kadın adalet bakanı bu yıl göreve gelmiştir. (Swers, 280)

1992 yılında Shannon Liss ve Rebecca Walker tarafından toplumsal cinsiyet, ırksal, ekonomik ve sosyal adalet için çalışan "bireyler ve grupları" desteklemeye yönelik "Third Wave Direct Action Corporation" (Üçüncü Dalga Doğrudan Eylem Kurumu) adlı bir dernek kuruldu. Aynı dönemde, İkinci Dalgacılar tarafından yetiştirilen Jennifer Baumgardner ve Amy Richards, *Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future* kitabında ev halkı içinde cinsel iş bölümünü sorgulamış ve kızlarını bilinçli, güçlenmiş, büyük başarılarla ulaşacak kadınlar olarak yetiştirmek gerekliliğinden söz etmişlerdir. (Encyclopaedia Britannica, 2008, sf. 197)

1990'lı yılın sonlarında ise, Üçüncü Dalga Feminizmin temsilcileri gücünü perçinleyecek ve tepkilerini değişik bir anlatım yoluyla farklı kesimlere ulaştıracak bir eylemlilik örneği göstermiştir. 14 Şubat 1998 tarihinde cinsel sömürü, tecavüz ve ev içi şiddet

dahil olmak üzere kadına karşı şiddeti sonlandırmak üzere oyun yazarı Eve Ensler tarafından üç kelimenin harfine gönderme yapan (*Victory, Valentine and Vagina*) V-Day küresel hareketi başlatıldı. Ardından, Ensler, beden imgesi, rızayla ya da rızası olmadan yaşanan cinsel deneyimleri, seks işçiliğini ve bunun gibi birçok meseleyi çeşitli yaş, ırk ve diğer farklılıklara sahip kadının gözüyle keşfeden *The Vagina Monologues* adlı bölümlerden oluşan oyununu yazdı. Bu oyunun ve V- DAY örgütünün şiddet ve cinsel istismar mağduru kadınlara yardım niyetiyle bağış toplamak için birleşmesi kısa sürede sanat ve aktivizm birlikteliği aracılığıyla verilmek istenen mesajın geniş kitlelere hızlı ve etkili bir biçimde yayılabileceğini gösterdi. (Pat Mitchell, 2018)

2.2 Dinde Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Toplumsal cinsiyet kalıplarının, değerlerinin ve uygulamalarının oluşum süreçleri; kitlelerin yaşam tarzları üzerinde önemli ölçüde etkisi olan din kavramından ayrı düşünülemez. Kadın ve erkek arasındaki bütün güç dengesizlikleri de yetkisini büyük oranda kültürü biçimlendiren din kurumundan alır.

Tarihin en eski çağlarından başlayarak, her bireyin veya topluluğun evrenin oluşumunu anlama ve inanma ihtiyacı onları çeşitli inanç biçimlerine, bir simgeye ya da tasavvura itaat etmeye yöneltirken, toplumların ataerkil iskeletleri de yüzyıllardır sürdürülen bu farklı kutsal inanış geleneklerine göre biçimlenmiştir. Çok tanrılı ya da tek tanrılı olmasında bakılmadan her dinde toplumsal cinsiyet kavramının açılımı, erkeğin lehine yorumlara sahip olmuştur. Kültürün temel çekirdeği olacak bu ana fikirler dinin eleştirilemez, normatif ve dogmatik doğasından kaynaklanarak, tarih boyunca sorgulanmamış, üzerinde düşünülmemiş ya da insan aklında doğruluğu sorgulanmamış ya da şüpheler bastırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, ataerkil toplum sistemi, meşruiyetini din kurumuna dayandırarak kendini mutlak doğru olarak kabul ettirmiştir.

Orta Doğu coğrafyasında neredeyse tüm dini ve mezhepleri içerisinde toplayan ve dünyanın en kozmopolit ülkelerinden biri olan Lübnan'da da toplumsal cinsiyet kodlarının erkeğin yararına olacak biçimde anlaşılması, meşru geçerliliğini yine ülkenin içindeki dini doktrinlerinin inkar edilemezliğinden almıştır. Dini ön kabullerin Lübnan'da nasıl geliştiğine bakmadan önce, bu dinlerin referans aldığı kutsal kitaplarda kadının nasıl yer aldığını bilmek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu sebeple, Lübnan'da toplumun büyük bir kesiminden mensuplarını barındıran İslam ve Hıristiyanlı ve toplumun daha az bir kesimini içine alan Musevi dinlerinin akidelerini bilmek yararlıdır.

2.2.1 Hıristiyanlıkta ve Musevilikte Kadın

Başta da belirtildiği gibi cinsiyetler arası güç dengesizlikleri, yani kadın ve erkek arasındaki üstün olma / olamama durumu, diğer etkenlerle birlikte dini bir yaklaşımdan kaynaklanarak gelişmiştir. Daha doğru bir ifadeyle, din, özel mülkiyeti, tarımı ve çiftçiliği tekelinde tutmaya başlayan erkeğin otoritesini toplumsal düzen olarak kabul ettirmesine yardımcı olmuştur. Bu üstünlük kavramının erkeğe atfedilmesi, en başta Hıristiyanlık ve Musevilik kutsal kitaplarında kadının ve erkeğin yaratılış hikâyelerinde kendini açığa vurmaktadır. Dinî metinlerde iki cinsiyet arasındaki farkın kaburga - güç metaforuyla çizilmesi kadının erkeğin kudretine muhtaç bir varlık olduğu çıkarımına ulaştırmaya işaret etmektedir.

Tekvin kitabının Yahvist metninde şu tasvir yapılır: “Sonra ‘Adem’in yalnız kalması iyi değil’ dedi, ‘Ona uygun bir yardımcı yaratacağım.’, Rab Tanrı Adem’e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem’e getirdi.” (Tekvin; 2; 18-21-22) Bu ayet, kadının, erkeğin kaburga kemiğinden türetilmiş, muhtaç ve zayıf, insanlığın bir alt ya da ikincil türü şeklinde anlamlandırmalara sebebiyet vermektedir. Aynı zamanda, kadının Adem temsilinde tüm erkeklere yardımcı olacak bir aygıt işlevinde olduğu yorumunu da ortaya çıkarmaktadır. “Yardımcı araç” a isim de yine Tekvin’ e göre Rab tarafından değil, Adem tarafından belirlenmiştir “Adem, ‘İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, Etimden alınmış ettir dedi. Ona ‘Kadın’ (İşşa) (Eş) Çünkü o adamdan (iş) alındı.” (Tekvin, 2/23.)¹ Metinde geçen önemsiz gibi görünen bu ayrıntıda, aslında, kadının adını koyan kişiye karşı biat etmesi gerekliliğinin bir işareti.

İncil’de de kadın ve erkeğin yaratılış anlatısı Tevrat’takinden farklılık göstermez. İncil’in yaratılış ayetlerinde de kadının ilk ortaya çıkışının erkeğin vücudundan bir parçayla biçimlendiği geçmektedir. İlgili ayetlerin devamında ise “düşüş” yani ilk günah anlatısı yine erkek temsilinde Adem’i aklar niteliktedir. Tevrat ve İncil’in klasik tefsirlerinde yer alan Adem ile Havva’nın yerleştirilmiş oldukları Aden Bahçesi’nden çıkarılış öyküsünde yılanın aldatmasına kanan ve yasak elmanın tadına bakan yani günahı başlatan ilk kişi Havva’dır. (Yaratılış/3:1-2)

¹ İbranice’de ‘kadın’ anlamına gelen ‘işşa’ kelimesi, ‘erkek’ anlamına gelen ‘iş’ kelimesinden türetilmiştir. Böylece, ‘kadının varlığı gibi adı’ da erkeğin kökünden gelmektedir. Bu da yine kadın erkek üstünlüğüne dair örtük anlam muhteva eder.

Musevilikte Havva'nın işlediği bu ilk günahın kefareтини ödemek de Havva temsilinde gelecek nesildeki kadınlara düşmüştür. “*Kadına dedi: Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlat doğuracaksın; ve arzun kocana olacak, o da sana hakim olacaktır.*” (Tekvin, 3:16-17) Tevrat'ta geçen bu ayet, yaratıcının Havva'nın girdiği günahın ve günaha Ademi de davet etmesinin bedelini ona cennetten kovulmaya ek olarak, dünyada çocuk doğururken ızdırap ve acı vererek ödeteceğinin bir göstergesidir. Tüm kadınlar bu suçun gölgesini ve ağırlığını üzerlerinde hissetmek zorundaydılar ve yaratıcı tarafından yasak olarak addedilen alanın cinsellik olduğu, Havva da cinselliğin simgesi olan yasak bölgeye ilk adımını attığı için yine cezasını sembolik olarak cinsel bir acıyla çekecekti. Bu acılar bir bakıma cinsel arzularının yönlendirmesiyle girdiği ve Tanrı'nın yaklaşmamayı emrettiği o alanın, onun cinsel arzularından ziyade annelik görevine ve fedakârlıklarına gönderme yapan hususlardı.

Havva'nın Adem'i kışkırttığından bahseden bu ayet, cennetten kovulmanın sorumluluğunu ve suçunu Havva'nın sırtına yüklerken; Havva temsilinde tüm kadınların da günah kapısını açan bir araç: “fitne” olarak algılanmasına sebebiyet vermektedir. Bu algı eski Hıristiyan toplumlarında yasak olana teşvik eden, baştan çıkartan kadın tehlikesine karşı önlemler alıcı uygulamaları ortaya çıkarmıştır.

Hıristiyanlıkta, 4. yy. kilise vaizlerine göre, kadınlar öncelikle Havva'nın çocuklarıydı ve isteyerek ya da doğaları gereği bir erkeği yoldan çıkarabilirlerdi. Özellikle, 4. yy. vaizi İoannes Hrisostomos kadınları “gerekli bir kötülük” olarak değerlendirmiştir. Az çok düşünen, soru soran kadınların Engizisyon'un hışmına uğradığı ve “cadılık” gerekçesiyle yakıldığı Ortaçağ Batı dünyasında, kadının konumunu şu atasözleriyle de özetlemek mümkündür. “Bir kadın evinden dışarıya üç kez çıkmalıdır: Vaftiz edildiği, evlendiği ve öldüğü zaman.” (Hill, 2003, sf. 18)

Bunlarında ötesinde kutsal teslis veya üçleme olarak adlandırılan Hıristiyan doktrininde, Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan üçlü doğası eril özneyi sahnenin tam ortasına koyar ve dişil özne bu kutsal üçgende o kadar da kutsal bir rolde değildir. Hıristiyanlıkta, Baba Tanrı olağanüstü bir üreme eyleminde ölümlü insanın yerini alır. Baba Tanrı ile Oğul İsa Bir'dir; ikisi de aynı öz'dendir. Anne Meryem ise aynı öz'den değildir: O, Baba Tanrı ile Oğul arasındaki ilişkinin kurulmasına yarayan araçtır. Tanrı, Meryem'i fiilen döllemez ancak bunu “dölleyici söz” ile gerçekleştirir. (Berktaş, 2016, sf.62)

Musevilik ve Hıristiyanlık akidelerinden elde edilen yorumlar bir yandan kışkırtıcı kadın imgesini inşa ederken, aslında kadının zaten aciz olduğu, bu nedenle kadınlardan

korkulmaması gerektiği varsayımını da içermektedir. Faslı sosyolog Fatıma Mernissi bu durumu “Batı kültüründe, cinsiyet eşitsizliği kadınların biyolojik eksikliği ile ilgili inanışından ileri gelmektedir. İslam’da bu tamamen farklıdır: bütün düzen kadının güçlü ve tehlikeli bir varlık olduğu varsayımına dayandırılmaktadır. Bütün cinsiyet kurumları (poligami, boşanma, cinsiyet ayrımcılığı vb.) onun gücünü sınırlama stratejisi olarak algılanmalıdır” diyerek açıklamıştır. (Mernissi, 1975 sf. 16).

Fatıma Mernissi’nin bu tezi, Talmud’da geçen Musevilerin her sabah ettikleri dualarda da haklılığını gösterir. Yahudilerin her sabah tekrar ettikleri dualarında “Ezeli ilahımız, kâinatın kralı, beni kadın yaratmadığın için sana hamdolsun” cümlesi geçmektedir. (Uzukwu, 2015 sf. 9) Bu şükretme açıkça Musevi erkeklerin kendilerini tamamlanmış insan olarak görmelerinin bir sonucudur. Bu ve buna yakın şükürlerin bir benzeri olarak, Eski Roma toplumunda olduğu gibi kadınların insan olarak kabul edilip edilmemeleri gerektiği ve kadınların varoluş amaçları üzerine ortaya atılan fikirler Hıristiyanlık ve Musevilik dinlerinde tartışma konusu olmuştur. Özellikle, bazı Hıristiyan rahipler kadını insan statüsünde kabul etmedikleri için onların ibadet etmesinin gerek olmadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, Hıristiyanlığın kadınlardan beklentileri çok açık bir biçimde resmedilmiştir. Bu resmin içinde kadının tek misyonu çocuk doğurarak ve yetiştirerek insan neslinin devamını sağlamak olarak belirlenmiştir. Hıristiyanlıktan önce diğer kültürlerde de kadının konuşması ahlaka aykırı bir eylem olarak görülürken, Hıristiyanlığın yayılmasına öncülük eden On İki Havari’den biri olan Aziz Paulus bu görüşü şu biçimde resmileştirmiştir.

“Kiliselerde kadınlar sükut etsinler; çünkü onlara söylemek için izin yoktur; ancak şeriatın da dediği gibi, tabi olsunlar. (Korinthoslulara Birinci Mektup, 14:34)

Aziz Paulus’un kadınlara verdiği en önemli öğütlerden biri de şüphesiz kocasına sonsuz bir itaat halinde olması gerektiğidir.

“Ey kadınlar, kendi kocalarınıza Rabbe tabi olur gibi tabi olun. Çünkü bedenim kurtarıcısı Mesih kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır. Fakat kilise Mesihe tabi olduğu gibi, kadınlar da öylece her şeyde kocalarına tabi olsunlar .”(Ephesoslulara Mektup, 5: 22,23,24)

Aslında, Hazreti İsa döneminde kadının statüsü ve değeri daha üst bir yerdeyken ve o yerden daha da üzerine yükselmesi olanaklıyken, Paulus’un mektuplarında geçen öğretiler bu olasılığı ortadan kaldırmıştır. Başta Paulus olmak üzere, Hıristiyan rahiplerin ve ilahiyatçıların kadının ontolojik gayesine getirdikleri yorumlar ve bu doğrultuda kadının dini

ritüellerle ilişkilerini kesmeye, kiliseden silmeye çalışmaları yasal bir kural haline getirilmeye de çalışılmıştır. İngiltere Kralı VIII. Henry'nin düzenlediği kanuna göre, kadınlar, korsanlar ve kötü ruhların kutsal kitaba dokunması yasaktı. (Baseri, 2014, sf.124)

Hippo piskoposu olan Augustin'e göre, erkeğin bedeni ile ruhu arasında bir ikilik bulunmamaktadır. Oysa kadının 'cinsiyeti' onun ruhunu yansıtmamaktadır. Erkek, ruh ve bedeni ile tam olarak 'Tanrı'nın sûreti'dir; oysa kadın, sadece ruhu bakımından buna sahiptir. Zira onun 'kadınlığı' (dişiliği, *feminite*) aklının çalışmasına bir 'engel' teşkil etmektedir. Bu nedenle kadının aşağı derecede bir varlık olması 'tabiidir'.

2.2.2 İslamiyet Öncesi Dönemde ve İslamiyet Döneminde Kadının Durumu

Patriarkal normların hüküm sürdüğü toplum yapısı tüm Batı toplumlarında ve dünyada egemen olduğu gibi İslam'ın doğuşu ve yayılışından evvel de Arap Yarımadasında hâkim olan sistemdi. Şehir hayatında kadınlar bedevi yaşam tarzına sahip hemcinslerinden daha avantajlı durumdaydı, ancak İslamiyet öncesi Kuzey ve Orta Arabistan'da coğrafi koşullardan ötürü insanlar çoğunlukla kabileler halinde yaşarlardı. Bu yaşam tarzında erkek, kabileyi ileriye taşıyacak bir özne olarak kabul edilirken, kadının mevcut kabile sistemindeki faydasızlığı söz konusuydu. Bu sebeple, İslamiyet öncesi Arabistan'da kadına değer verilmez, insani sınıf kategorisinde kapsamaz, hatta bazı aile ve kabileler için kız çocuğuna sahip olmak utanç vesilesi olarak benimsendiğinden, kız çocuk doğar doğmaz toprağa gömülürdü (Ve'd hadisesi). Kur'an'da yeni doğmuş kız çocuğunu öldürme, ensest ilişkiler kurma, zihar gibi Pagan Arap geleneklerini ters yüz etmek maksadıyla bu hususlar hakkında özellikle hüküm verilmiştir. Aynı biçimde, Kur'an çocuk evlilikleri ve çok eşlilik uygulamalarını yorumlayarak bunlar için de Müslümanları uyarmıştır. (Rodgers-Miller, 2005) Bilhassa İslamiyet öncesi (Kur'an'da Cahiliye olarak adlandırılan) dönemde giderek yaygınlaşan Ve'd âdeti Kuran-ı Kerim'de bir çok surede geçmiş ve yasaklanmıştır. *"Birine kız doğduğuna dair haber gelse öfkelenir, çehresi bozulurdu. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!"* (Nahl 16/58-59) *"Onlardan biri Rahman'a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdelence hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir."*(Zuhruf 43/17)

Cahiliye Döneminde "kadının erkeğin karşısında düşük ve değersiz bir tür olduğu" gerçeği ile sürdürülen geleneklerden bir diğeri de evlilik noktasındaydı. İslamiyet öncesi Arap toplumlarında kız kaçırarak evlenme, miras yoluyla evlenme, satın alarak evlenme, geçici evlenme (mut'a) gibi çok çeşitli evlenme çeşitleri mevcuttu. Her ne kadar üst sınıftan kadınlar

daha fazla haklara sahipmiş gibi gözükse de evlilik tercihi konusunda söz söyleme hakları onların da elinden alınmıştı. (Shah, 2006, sf. 31) Sonuç olarak, bu dönemde söz konusu kabilelerde kadınlara evlenecekleri adamların zorla kabul ettirildiğini, kocası olacak kişileri reddetme veya seçme haklarının olmadığı üstelik bu durumun sadece cariye ve köle kadınlar için değil, hür kadınlar için de geçerli olduğu görülmektedir. Ayrıca, kadının evleneceği adamın kadının ailesine para vermesi de sıklıkla görülen bir uygulamadır. Bu eski Arap geleneği kadının alınıp satılabilecek herhangi bir eşya ya da cisim gibi varsayıldığı hakkında fikir vermeye yeterlidir.

Cahiliye döneminin bu tip ve buna benzer birçok kadını yok sayan, kadını en temel haklarından bile mahrum bırakan ve “insan”lık sınıfından dışlayan alışkanlıkları göz önüne alındığında İslam’ın gelişiyle kadının mertebesinin yükseldiği tezi öne sürülmeye müsait olsa bile İslam’ın cinsiyetler arası eşitliği ne kadar sağlayabildiği her zaman tartışma konusu olmuştur. Erkek ve kadın arasında ontolojik farklardan kaynaklı zorunlu ayrımlar Kur’an’da ve hadislerde kadının yaşam düzeni ile ilgili verilen hükümlere yansırken, İslamiyet çerçevesindeki kadın imajı açıkça feminizmin en hayati bölgesini de yaralamaktadır. Bu konuyla alakalı Faslı sosyolog ve feminist Fatıma Mernissi’nin çalışmaları, birçok hadis doğruluğundan şüphe edilmesi gerektiğine ya da bazı hadislerin tamamen yanlış olduğuna işaret etmektedir. Hatta bunlardan orijinal olduğuna inanılan bazılarının bile özünden uzaklaşmış olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, giderek daha fazla kadın, hadislerin doğru biçimde incelenmesini talep etmektedir (Gürhan, sf. 375) Mernissi’nin bu savı günümüz Orta Doğu ülkelerinde yaşanan geçmişte Hz Muhammed’in haiz olmadığı hakların bugün bazı Arap devletlerindeki otoritelerin ellerinde bulundurduğu gerçeğini ve bu gerçeğin zemininin nasıl hazırlandığını ispatlamaktadır. Müslüman devletlerde hukuk kurumunu mülkü gibi sahiplenmiş eril zihniyetli fıkıh âlimlerinin kadının muktedir olduğu yetkinlikler ve kadına verilmesi gereken haklar konusunda sınırsız tasarruf hakkını kullanırken, erkeğin hak ve özgürlükleri için son derece cömert olduğu aşikârdır. Bu durum, İslam İnsan Hakları Bildirgesi’nde daha fazla su yüzüne çıkmıştır. 1990’da İslam Ülkeleri Örgütü’nün yayımladığı, İslam İnsan Hakları Bildirgesi her türlü hakkın, İslami yasaya (şeriata) tabi olduğunu belirtmekte ve kadınlara eşit haklar tanımayarak onları yasa karşısında eşit koruma olanağından yoksun bırakmaktadır. Bildirge’nin oldukça muğlak 1. maddesi (a) bendinde, bütün erkeklerin “temel insan onuru ve temel görevler ve sorumluluklar (“haklar” değil) açısından eşit oldukları belirtilmektedir. Kadınlara ilgili 6. madde ise “kadınların, erkeklerle insan onuru açısından eşit olduklarını” (“haklar” açısından değil) içermektedir. Bağlamsal olarak kadınlara eşit haklar tanınmaması var olan ayrımcı yasalarla açıklanabilir. (Berktaş, 2003) Müslüman toplumlardaki kadınlara ilişkin çalışmalar, devletin rolünü ve İslamın

konumunun ne ölçüde devlet politikaları tarafından belirlendiğini göz ardı etme eğilimindedir. (Bora, 2008, sf. 57)

İslamiyet'in doğuşu ve yayılışıyla çağına göre, kadının toplumsal statüsünün yükseldiği, ancak Kuran'dan kendi eril bakış açılarıyla mana çıkaran ilahiyatçılar yüzünden kadının konumunun alaşağı edildiği iddiasının haklılık payı inkar edilemez. Ancak Kuran'ı geleneksel eril standartlar içinde yorumlayan müfessirler ve buna bağlı olarak erkeğin üstün konumunu koruyan kanun koyucuların dışında, Kuran'ın kendi muhtevasında kadın kişiliğini ve onuru adına düşündürücü hükümler mevcuttur. En çok tartışma yaratan konuların başında da İslam'da kadına şiddet gerçeği yer almaktadır.

“Allah'ın bazısını bazısına üstün kılması nedeniyle ve mallarından harcamalarından ötürü erkekler, kadınlar üzerinde hüküm sahibidirler. (Ama öte yandan da) salih kadınlar; gönülden boyun eğenler ve Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri (hakları), kocasının bulunmadığı zamanda koruyanlardır. Baş kaldırmalarından endişelendiğiniz kadınlara (önce) öğüt verin, (etkili olmazsa) onları yataklarında yalnız bırakın, (o da olmazsa, son çare olarak sınırları aşmamak şartıyla) onları (iz bırakmayacak biçimde, suçlu oldukları hasebiyle) dövün. Size itaat ederlerse sakın aleyhlerine yol aramayın. (Unutmayın ki) Allah (hepinizden daha) yücedir, büyüktür”. (Nisa: 34)

Ayette açıkça erkeğin kadın üzerinde “kavvâm” olması (*qiwama*) (koruyan, gözeten ve bakan) gerektiği ve “*Vadribuhünne*” (*darabe kökünden türetilen dövme filii*) sözüyle *kadına* şiddet uygulanabileceği ifade edilirken, karı-koca ilişkisine dair hadis ve sünnetlerde bu ve benzeri ayetlerin nazil olduğu dönemin koşullarının yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır.

Hz. Muhammed dedi ki: *Kim eşine zulüm ve şiddet uygularsa, Allah ve Resul'ünün emirlerine karşı gelmektedir. Kıyamet gününde onların düşmanı ben olacağım* (Baseri, 2014, sf. 125-126)

Özetlenecek olursa, İslam ve diğer semavi dinlerde kadın erkek eşitliğinin olmadığı kabul edilebilir. Ancak İslam'ı bu tabloda farklı bir yere konumlandırmak gerekir. Çünkü İslam her ne kadar cinsiyetler arası tam eşitliği sağlayamamış olsa da, diğer dinlerle ve ortaya çıktığı dönemin şartlarıyla kıyaslandığında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin önemli değişiklikler getirirken, kadının itibarını ve mertebesini de yükseltmiştir. Bunu da aşama aşama, toplumsal yapının içine yavaş yavaş işleyerek gerçekleştirmiştir. İslam sayesinde 7. yüzyıl Arabistan'ının kültürel ve sosyal iklimi kadınlar için azami derecede ılıman bir havaya

dönüştürülmüştür, gelecekte de çağın gereklerine göre toplumsal rollerin değişeceğine dair açık uçlu hükümler bırakmıştır. Bu bağlamda şu yoruma ulaşabiliriz: Kuran-ı Kerim'in akılcı ve gerçekçi yapısından dolayı, 14 asır öncesinde Arap toplumunda yaşanacak herhangi bir kaotik durumun veya çatışmanın önüne geçmek maksadıyla kadın-erkek arasında tam eşitliğin oluşmasını sağlayacak ayetler kitapta yer almamıştır. Kur'an'ın nazil oluşuyla birlikte, kadın algısında gerçekleştirilmesi gereken dönüşümün temel dinamikleri oluşmuştur. Kadınların toplumsal ve bireysel durumlarının iyileştirilmesi için birçok düzenleme yapılmış, ancak köklü değişikliklere gidilmemiştir. Kur'an başka konularda gözettiği tedricilik ilkesiyle de uyumlu olarak, temel felsefeyi değiştirmek üzere, o günün şartlarında yapılabilecekleri, son sınırına kadar götürmüştür.

2.3 Orta Doğu'da İlk Kadın Hareketleri

Orta Doğu'da kadın haklarının gelişim seyri bu bölgedeki ülkelerin kendine özgü modernleşme ve demokratikleşme serüveni bağlamında, 20. yüzyılda sömürge yönetimlere karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesi ve buna bağlı olarak "ulusalcı hareketler" kapsamında incelenmesi gereken bir süreçtir. İlk olarak, Arap Nahda hareketi, Arap uyanışı veya Arap Rönesansı olarak adlandırılan modernleşme deneyiminde toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden nasıl düşünüldüğü ele alınacak olursa, bu bölgedeki feminizmin ilk kıvılcımlarını yakan ve özünü oluşturan bazı çalışmalardan söz etmek yararlı olacaktır.

19. yüzyılda Osmanlı'nın egemenliğinin sona ermesinden sonra Arap entelektüellerin yüzünü çağdaş, rasyonel Batı'ya dönmesiyle ortaya çıkan Nahda hareketi geleneksel toplumsal cinsiyet rol kalıplarına da yeni yorumlar getirmiştir. Orta Doğu'da feminizm ideolojisinin doğuşunu haber veren bu ilk çalışmaların dahi bir kadın tarafından değil de seçkin ve eğitilmiş erkekler tarafından yapılmış olması kadınların o dönemdeki yaşam standartlarının eşitlik ve insan hakları gibi konular üzerinde düşündürmeye müsait olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Değişen dünya düzenini algılayacak ve içerisinde buldukları kısıtlanmaları sorgulayacak yeterlilikte eğitim almış kadınlar azınlıktaydı. Ancak daha sonra azınlıkta olan bu kadınlar hak ve hürriyet davalarında dümeni erkeklerin elinden alacak kendi davalarının bizzat kendi aktörleri olacaktır.

Daha önce, 1860'ta *Kadınların Eğitimi* (Ta'lim al-Mar'ah) adlı eseriyle Butrus al-Bustani, kadınların eğitimlerinin önemine dikkat çekerek, kadınların eğitiminde izlenecek yöntem üzerine geniş analizlerde bulunmuştur. İlk Arap Feminist olarak adlandırılan Kasım Emin'in 1899'da basılan, kadınların eğitimini, çok eşli evlilik, boşanma yasalarında düzenlemeyi ve peçenin kaldırılmasını savunan *Tahrir'ül Mer'e* (Kadınların Özgürleşmesi)

adlı kitabı da İslam ülkelerinde ilk feminist çalışma olarak kabul edilmiş ve o döneme göre oldukça reformist fikirlerin yer aldığı bir eser olarak dikkat çekmektedir. (Traboulsi, sf. 15) Halil Hamit'in İslamiyet'te Feminizm veya Kadınlık Aleminde Tam Eşitlik) adlı kitabı da yine bu dönemde ilgi çeken eserlerin başında gelir.

Kahire Üniversitesi'nde parlak bir hukuk öğrencisi olan Mansur Fahmi ise 1913 yılında Sorbonne Üniversitesi'ndeki eğitiminin ardından doktorasını La Condition de la Femme Dans la Tradition et L'évolution de l'Islamisme (Kadınların Geleneksel ve Dönüşen İslam'da Konumu) adlı teziyle tamamlamıştır. O dönem büyük tartışmalara yol açan bu tez yüzünden Mansur Fahmi'nin ülkeye girişi hükümet tarafından yasaklanmış ve ancak yedi yıl sonra ülkesine geri dönebilmiştir. (Dochety ,2005, sf. 25)

Kadınların toplumsal statüleriyle ilgili öne sürdüğü yenilikçi fikirleriyle ülkesinde çok fazla tartışılan isimlerden bir de Iraklı Şeyh Ahmet Davut'tu. Özellikle, kadınların eğitim hakkı üzerinde duran Davut yine o dönemin önemli feministlerinden olan eşi Umm Salman ile birlikte kızı Sabiha Davut'u okutarak yine dönemine göre az rastlanan bir eylemi gerçekleştirmiştir. 1936'da Irak Hukuk Fakültesi'nin ilk kız öğrencisi olarak kayıt yaptıran Sabiha Davut, anne ve babasının teşvikiyle öğrencilik yılları ve sonrasında Iraklı kadınların örgütlenmesini sağlamıştır. Hilali Ahmer ve Çocukları Koruma Cemiyeti çatısı altında kadınlara yönelik faaliyetler gerçekleştiren Sabiha Davut, sonraki yıllarda "Irak Kadın Birliğinin" (al İttihadal-Nisa'i al-Iraqi) öncü üyeleri arasında yer almıştır. 1932'de ise, Bağdat'ta düzenlenen Arap Kadın Konferansı'nı düzenlediği gibi bir 1938 yılında gerçekleştirilen Kahire Konferansı ve bunun gibi birçok organizasyonda ülkesini temsil etmiştir. (Inayatullah & Riley, 2006, sf.30)

Birkaç ülke örneği üzerinden görüldüğü gibi Orta Doğu ülkelerinin içinde buldukları fikri ve kültürel dönüşümün o dönemin kadın aydınlarının da ufuklarını açtığını ve onları feminist perspektifle eserler üretmeye yönlendirdiğini görmekteyiz. Bu aydınlanma sürecine ek olarak, asimilasyon politikalarının sonunu getirecek yeni dünya düzeninin olgunlaşması kadınlar için yeni bir fırsat oluşturmuştu. Sömürge güdümünde olan her ülkede kadınlar verilen ulusal bağımsızlık savaşında erkeklerin gerisinde değil, yanında durmuş; kolonyal hükümetlere karşı protesto gösterilerinin ve ayaklanmaların başında yer almış, telgraf ve basın aracılığıyla seslerini dünyaya duyurmaya çalışmışlar askeri güçlere, para, tıbbî malzeme ve mühimmat aktarımını sağlamışlardır. Özellikle, Cezayirli kadınlar cephede düşman güçlerine karşı savaşmışlardır. Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Sudan, Filistin ve Irak gibi ülkelerin geçirdikleri bağımsızlık kazanma deneyimleri düşünüldüğünde, kadınların ulusalçı güçlere katılımlarının kadın hareketi için bir kaynak oluşturduğu açıktır. Başka bir

deyişle, sömürgeci rejimlere karşı girişilen örgütlü direniş zeminini önce kadının kamusal alanda erkekle yan yana birlikte olabileceğini göstermiş, daha sonra bu zemin kadının hak ve hürriyetlerini kazanma arayışında ortam hazırlayıcı olmuştur.

Kuzey Afrika coğrafyasından Tunus'a baktığımızda Fransız kolonyal güçlerine karşı mücadele ediminde kadınların başrolde olduğuna ve bunun zamanla kadınının kendi hak talepleri için mobilize olacak havayı yoğunlaştırdığına şahit olmaktayız. Ülkesinin bağımsızlık kazanımında bir hayli emeği olan Bchira Ben Mrad, Tunus'un en önemli feminist örgütlerinden hem "Neo Destur" Partisinin kampanyalarını destekleyecek hem de geleneksel kadın rollerini tekrar yorumlayıp, bu roller üzerindeki sınırları yok edecek "L'Union Musulmane des Femmes de Tunisie"yi kurmuştur (Weiss&Hanssen, 2018, sf. 210)

Fransız sömürgeci altında bulunan diğer mağrip ülkelerinden Cezayir'de de Fransız kolonileşme tarihinin Cezayir feminizmi; siyasal ve dini konularda toplumsal cinsiyet eşitliğinin benimsenmesi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu görülür. Cezayir bağımsızlık savaşında gerilla birliklerine katılan kadınlar aynı zamanda 1947'de "Association des femmes Musulmanes" ve 1955 yılında "Union Franco Musulmane des Femmes d'Algeria" gibi örgütleri kurarak kadın hareketinin doğuşunu haber vermişlerdir. (Talhami , 2013, sf.22)

Mısır örneğinde ise 1919'da, İngiliz sömürgeciliğine karşı Kahire'de büyük bir miting düzenleyen kadınlar, bir yandan Wafd partisi altında önce Wafdist Merkez Kadın Komitesini, kurmuş daha sonra da bağımsız bir feminist örgütlenme olan Mısır Feministler Birliği'ni kurmuşlardır. Mısırlı ilk feministlerden Huda Şarawi de, İngiliz sömürge politikalarına karşı görüşlerini kadın-erkek eşitliği savunusu ile birlikte dile getirmekten çekinmemiştir. Şarawi, 1923 yılında Roma'da düzenlenen "Uluslararası Kadın Oy Hakkı Birliği" toplantısında yaptığı konuşmada ülkesinin gerçeklerini anlatırken, şöyle konuşmuştur: "Eski Mısır'da kadın ve erkek eşitti. Bu eşitlik Mısır'ın işgale uğramasıyla ortadan kalkmıştır. Daha sonra İslam'ın kabul edilmesiyle Mısırlı kadınlar yine erkekler ile eşit kabul edilmiştir. Ancak İngiliz işgali sonucunda kadınlar yine ikinci sınıf vatandaş haline getirilmiştir". (Badran, 1995, sf. 91)

3. 19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE LÜBNANDA KADIN HAREKETLERİ

3.1 Lübnan'a Genel Bakış

İbrânîce Lebānon, Süryânîce Lebnān, Arapça Lübnān, Grekçe Libanos, Latince Libanus ve günümüz bazı Batı dillerinde Lebanon şeklinde kullanılan Lübnan kelimesinin Sâmi dillerinde “beyaz” anlamında *lbn* kökünden geldiği, karla kaplı dağların beyaz görüntüsünden dolayı bölgeye bu adın verildiği kaydedilmektedir. Tarihi milâttan önce 3000 yıllarına kadar götürülebilen Lübnan Fenikeliler, Asurlular, Bâbilliler, Persler ve Makedonya Krallığı gibi birçok kavim ve devletin ardından milâttan önce 64'ten itibaren Roma İmparatorluğu'nun, daha sonra da Bizans'ın hâkimiyeti altına girmiştir. (Bilge, 2003, sf. 244) Tarihten bu yana birbirinden farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Lübnan, her uygarlıktan bir parça olarak kültürel zenginliğini yaratmıştır. Bu kültürel zenginliğin içinde kuşkusuz ülke mozaikliğini oluşturan farklı ırklar, dinler ve mezhepler ön plana çıkmaktadır. Kuzeyden güneye 217 km uzunluğa ve doğudan batıya 32 ila 80 km kadar genişliğe sahip toplamda 10,452 km kare bir alandan oluşan Orta Doğu'nun en küçük ülkelerinden biri olan Lübnan, fiziksel boyutuna karşıt bir kimliksel genişliği içermektedir. Bu sebeple Lübnan Orta Doğu'nun adeta minyatür bir yansıması gibidir. Lübnan'ın günümüz etnik ve mezhepsel çeşitliliği de bölgenin İslam topraklarına katılmasının ardından, Muaviye'nin askeri çıkarlar doğrultusunda imar ve iskân politikalarını belirlemesi ve Fatimiler döneminde Dürzîlik, İsmaililik ve Nusayrilik gibi mezheplerin ortaya çıkması sonucunda oluşmaya başlamıştır. Lübnan, özellikle, Abbâsîler'den itibaren yönetim merkezlerine uzak ve yarı müstakil konumu sebebiyle öteden beri İsmâîlîlik ve Nusayrîlik gibi gayri Sünnî mezhepler için uygun bir nüfuz alanıydı. (Bilge, 2003, sf. 244) Fatimiler'in ardından Memlûkler'in hakimiyetine giren Lübnan, Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında Memlûkler'in varlığına son vermesiyle Osmanlı tebaasının altına girdi. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu bugünkü sınırlarına çok yakın Ürdün, Suriye ve Filistin'in tamamını Lübnan da dâhil olmak üzere Büyük Suriye (*Sûriyyah al-Kubrâ*) adıyla bir çatı altında topladı. Osmanlı Döneminde Dağ Lübnan'ı Dürzi feodal aileler; Maanlar (1120-1697) ve Şihab ailesi (1697-1842) tarafından idare edilmiştir. Maanlar döneminde Fakhr ad Din Tuskanî ve Floransa dükleriyle diplomatik ilişkilerini geliştirmiş ve İtalyan mimarları, sulama mühendislerini ve tarım uzmanlarını Lübnan'a getirerek ülkenin İtalyan kültürüyle sıkı bir bağ kurmasını sağlamıştır. (Collelo&Smith, 1989, sf. 12) O zamanlardan itibaren Batı ile sıkı bir diyalog halinde olduğu görülen Lübnan'ın bu durumu, feminizm gibi Batı'da yeşermiş bir fikrin dallarının Lübnan'a doğru uzanmasına dolaylı yoldan etki etmiştir. Daha sonraki süreçte anlaşılabilirliği gibi Batı'nın geçirdiği deneyimlere karşı çoğunlukla teyakkuz halinde kalması ve dünyadaki gelişmelere kendini kapatmaması kadın

hareketi için sağlam bir taban oluşturmuştur. Feminist fikri kökenin Hıristiyan veya Batı kaynaklı olması ise Hıristiyan ve Müslüman Lübnanlı kadınları ayırtmamıştır. Aksine cinsiyetler arası eşitlik inancı kadınlar için mezhepler ve ırklar üstü bir ideolojiye, birleştirici bir dinamiğe dönüşmüştür. Oysa, Lübnan'ın çok kültürlü yapısının çeşitli uyumsuzluklara ortam hazırladığı ve ülkenin tarihinin belli dönemlerinde önemli çatışmalar yaşadığı bilinmektedir.

O önemli çatışmalardan biri de 1861 yılında yaşanmıştır. Dağ Lübnan'ında Dürziler ve Hıristiyanlar arasında yaşanan çatışmalar sonucunda Avrupa güçleri devreye girmiş ve Birinci Abdülmecid'i Lübnan'ı iki ayrı idari birime ayırmak için teşvik etmiştir. Böylece, Hıristiyan valiler tarafından yönetilen Lübnan Dağı'nın kuzey bölümünü oluşturan Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı adlı yeni bir birim kuruldu. Lübnan Dağı'nın güney kısmı da Müslüman valiler tarafından yönetildi. Bu tanzimle Beyrut'ta bulunan Sayda eyalet valisine bağlı çifte kaymakamlık sistemi oluştu. Kriz esnasında da Fransızlar Maruniler'in tarafında İngilizler ise Dürziler'in yanında yer almıştır. (Collelo&Smith, 1989, sf.15) Osmanlı tarihinin tahribatı en yüksek iç çatışmalarından biri olarak tarihe geçen bu olay ve olayın sonunda yaşanan ayrışmanın küresel boyutu; Osmanlı'nın iç karışıklıkları üzerinde dış müdahalelerin varlığı Osmanlı'nın çöküşünü ve Lübnan kaderinin farklı bir yola gireceğini gösteren güçlü sinyallerdi.

Nitekim, Osmanlı'nın uzatmaları oynadığı dönemde devlet, elindeki toprakları teker teker kaybederken, Lübnan da Osmanlı sınırlarından çıkan milletler listesine dahil oldu. 1918 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin özerk idari birimi olarak kalan Lübnan'ın, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransa işgaliyle sömürgecilik dönemi başlamış oldu. 1 Eylül 1920 tarihinde de Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud Lübnan'ın Suriye'den ayrıldığını, bugünkü sınırlarıyla Büyük Lübnan'ın doğuşunu ve ülkenin başkentinin Beyrut olduğunu ilan etti. Buna göre, yeni devlet; Dağ Lübnan'ı ve Beyrut'un yanı sıra Tiripoli, Tire, Sayda, Baalbak, Bika, Raşayya ve Hasbayya bölgelerini de içine alıyordu. Büyük Lübnan yeni sınırlarıyla yüksek bir ticari kapasiteye kavuştu, ancak toplumsal homojenliğini yitirdi. Yeni devlette artık Maruniler büyük çoğunluğa sahip değildi. Bunun yanında Marunilere karşı siyasal ve sayısal üstünlüğe sahip olan Sünniler'in ortaya çıkmasıyla Dürziler, Müslümanlık mezhebindeki konumlarını kaybettiler. (Zahar, 2015, sf.349) Lübnan'ın Fransız mandası altına girmesi ülkenin sadece mezhepler özelinde değişiklikler yaşamasına yol açmamıştır. Lübnan'ın yeni dönemi kadınlar için de bazı yeni başlangıçların habercisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı süresince kadın hareketi yükselişten, savaş sonrası dönemde kolonyal yönetim yapısı erkek egemenliğini kuvvetlendirmiştir. Osmanlı, uzun yıllardır seçkin sınıfları aracı olarak kullanma modelini benimsemesine karşın, 19. yüzyılın ortalarında modernleşme

sürecine girmesiyle birlikte, halkın devlete karşı sadakatlerini güçlendirmek için dinsel patriklerin ve kabile şeyhlerinin gücünü azaltmaya çalışmaya başlamıştı. Fransa ise tam aksi bir politika izleyerek köylüler, işçiler, aile grupları ve dini topluluklar üzerindeki egemenliğini dini ya da ekonomik seçkinlerden gelen mümessillerle kurmaya çalıştı. (Karlsson, 2009, sf.18) Bu aracı baskı siyaseti kadınların toplumsal statüsüne doğrudan etkide bulundu. Fransız mandası altında yaşayan Suriyeli ve Lübnanlı kadınlar, kabile reislerinin, dini liderlerin ve geniş toprak sahiplerinin erkek egemen gücüne karşı sivil halkı sınırlayan kolonyal birliklerle zıt düşmüşlerdir. Bu karşıt gruplar ise kadınları sivil toplumdan dışlama fikri sayesinde kendi sınıf farklılıklarının üstesinden gelmeyi başarmışlardır. Yapılan siyasal anlaşma, erkeğin karılarının ve kızlarının üzerinde gücünü garanti edip dini yasaları güçlendirirken, bağımsızlık sonrası ortaya çıkacak kadın hareketinin kapasitesini olabildiğince zayıflatmıştır. Sonuç olarak, Lübnan'da bağımsızlıktan itibaren yapılan bir takım ortak görüşmeler devlet ve dini liderler arasındaki yakın bağları güçlendiren ve kadınların bireysel haklarının önünü kesen paktları meydana getirmiştir. (Joseph&Nağmâbâdîsf, 2003, sf.37) Fransız yasası, üzerindeki yasama otoritesini dini liderlere devrederek, sadece dinin siyasal ve sosyal gücünü sağlamlaştırmakla kalmayıp aynı zamanda dini yetkililere mensup oldukları inançlara göre kadınların siyasi ve sosyal statülerini tanımlama, bu tanımlamalardan referans alarak hukuksal müdahalesini belirleme olanağı vermiştir. Ayrıca, 1926'dan itibaren Lübnan Anayasası ve 1925'ten itibaren Vatandaşlık Yasası, ataerkilliği güçlü bir biçimde tesis etmiş ve kadınlar bağımlı vatandaş (*dependent citizenship*) statüsünde kabul edilmiştir. (Karlsson, 2009, sf.19) Lübnan kadın hareketinin geriletecek unsurların geliştiği böyle bir tablonun ortasında feminist gruplar, dini kanaat önderleri, milliyetçiler, Fransız yönetimi ve toplumun geri kalanı arasındaki çatışmaları dengelemek zorunda kaldı ve sonunda tüm kesimler tarafından hak mücadeleleri görmezden gelindi. Fransızlar asla kadın gruplarının etkinlikleri ve talepleri için herhangi bir destek vermemiş ve daha sonra milliyetçilerin bağımsızlık taleplerini mümkün olabilecek en güçlü biçimde bastırmaya çalışmıştır. (Karlsson, 2009, sf. 19) Tüm bunlara karşın, Fransız manda rejiminin Lübnanlı kadınlara yeni pencereler açtığı ve Osmanlı'nın altında geçirdiği dönemdekinden daha fazla özgürlükleri için mücadele verecek imkânı yarattığı da öne sürülmektedir. Bu durumun oluşmasında Nahda hareketinin etkisi de son derece açıktır. Bu konu hakkında Lübnanlı araştırmacı yazar Rose Ghurayyib "*açık bir biçimde Lübnanlı kadınlar 19. yüzyılın başında Arap uyanışıyla özellikle Fransa'dan bağımsızlıklarını kazandıktan sonra evin dışına çıkmaya ve kamusal alanda aktif olmaya başlamışlardır ve bunun bir sonucu olarak bir miktar kişisel özgürlük ve ekonomik özgürlük elde etmişlerdir*" demektedir. (Ghurayyib, 1996, sf. 421)

Tüm bunların ışığında, Lübnan'ın tarihi ve siyasi arka planının ülkenin toplumsal sistemi üzerine etkisi ve Lübnan feminizm ideolojisinin geçireceği serüven üzerinde belirleyici rolü olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, Lübnan'da bütüncül bir kadın hareketinden bahsedilemeyeceği, ülkenin farklı bölgelerinin sahip olduğu farklı fiziksel ve toplumsal özelliklerine göre deneyimlerin değişkenlik gösterdiği de önemli bir husustur. Zira, başta Beyrut olmak üzere ülkenin kıyı kesimini oluşturan şehirlerde feminizmin doğuşu Lübnan'ın çeşitli Batı devletleriyle geliştirdiği ticari ve kültürel diyalog yoluyla gerçekleşirken, Dağ Lübnan'ında bu durum tamamen ekonomik ve iltica tabanlı olarak vuku bulmuştur.

Bu bağlamda, ülkenin toplumsal yapısının oluşmasında en önemli faktörlerden biri de ülkenin coğrafyası olarak karşımıza çıkmaktadır. Lübnan'ın coğrafi görünümüne baktığımızda ülkenin fiziki yapısının eskiden bu yana iktisadi ve toplumsal yapılanma üzerinde doğrudan etkide bulunduğu söylenebilir. Bu dağların sırt çizgisi Lübnan-Suriye sınırını oluşturur. Lübnan dağları bölgesinin kuzeyinde yükselen Kurnet el-Sevba'da ülkenin en yüksek (3 083 m) nokta-sına ulaşmaktadır. Lübnan'ın dağlık bir araziye sahip olması feodal baba soylu ailelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur Tarihsel olarak Dağ Lübnan toplulukları ve rakip kabileler kadınlar için küçük bir alan bırakan oğulları ve kocaları üzerinde etkiye sahip olamayan ve sahnenin arkasında kalan kadınların göze çarptığı sert bir ataerkil kültürle beslenmiştir. Oysa, kadınlar nüfusun yarısını oluşturmaktadır. Bu da açık bir biçimde kadınların siyasal ve toplumsal işlevsellik bakımından da iş gücünün ve yeniden üretimin sağlanmasında önemini ortaya koyuyordu.

Eskiçağlardan Fransız mandası altında olduğu yıllara kadar Lübnan'ın tamamında Dürzi aristokrasiden ve yönetici erkeklerin eşleri veya anneleri olmak üzere siyasi bir figür olarak öne çıkan sadece dört kadın kayda geçmiştir. Tarihçi Al Khalidi- al Safadi Maanlar döneminde bölgeyi yöneten Fakhr ad Din'in annesi Al Sitt al Kabira'nın (Grand lady) rolüne değinir. Örneğin, 1613 yılında Fakhr ad Din'in kardeşi Yunus Osmanlı sefer komutanı ile uzlaşma sağlamak üzere annesini göndermiştir. (Harris & W. Harris, 2014, sf. 21) Lübnan tarihinde kadınlar Dürzilerin kendi aralarından yaşadığı iç çekişmelerde de sınırlı da olsa olaylara müdahil olmuşlardır. Fakhr ad Din'in annesinin yaşadığı siyasi deneyimden iki yüzyıl sonra 1807 yılında Abbas Arslan'ın karısı Hbous Arslan kocasının ölümünden sonra Garb bölgesinin kontrolünü ele geçirdi. Hatiplik yeteneğiyle ve dokunaklı konuşmalarıyla halkı etkilemeyi başaran Hbous Arslan böylece Lübnan Emiri İkinci Beşir Şihab için bir takım sorunlara yol açtı ve bazı kaynaklara göre İkinci Beşir Şihab tarafından öldürüldü. (Swayd, 2015, sf.53) Hbous Arslan gibi emir pozisyonundaki kocaları öldükten sonra yönetici vasıflarıyla kendilerini gösterme şansı yakalayan bir kaç kadın daha olmuştur. 1861 yılında Said Junblat'ın ölümünden sonra oğlu Kemal yönetimin başına gelene kadar bölge üzerinde ciddi bir politik rol oynayan Nazira Jumblatt da o örneklerden birisidir. (Harris & W. Harris,

2014, sf. 21) Bu biçimde han soyundan gelen kadınların ülkenin idari kısmında kısmen söz sahibi olması Lübnan toplum düzeninde cinsiyetler arası hiyerarşik düzlemler açısından ezber bozan bir durum olarak algılanabilir. Ancak belirtildiği gibi yönetim kademelerinde görev alma, sınırlı sayıda kadının ulaşabileceği bir ayrıcalıktı. Toplumsal cinsiyet rollerinin kabuk değiştirmeye başlaması için atılacak adımın daha büyük kitleler tarafından atılması gerekliydi. Üstelik bu adımın feminist bir ideal taşımasına ve yoluna kadın hareketi gayesiyle çıkmasına da gerek yoktu ve feminist bilinçten yoksun olarak başlayan Lübnanlı kadınların statüsündeki dönüşüm siyaset kanalıyla değil, ekonomi kanalıyla gerçekleşmiştir.

3.2 Mahjar Olayı ve 19. Yüzyılda Lübnanlı Kadınların Statüsünde Dönüşüm

Lübnan'ın toplumsal cinsiyet sisteminin evrilme yoluna girmesi Dağ Lübnan'ın özellikle Fransızlar başta olmak üzere Avrupalılar tarafından cazip bir yatırım merkezi olarak görülmesi ve önce kadın emeğine duyulan gereksinimin artması ardından ülkenin iltica dalgasının içine girmesiyle gerçekleşti. İltica sonrası ülkeye geri dönüşle birlikte, Lübnan'da cinsiyetler arası görevlerin paylaşımı, toplumsal cinsiyet rolleri ve kamusal alan, özel alan ayrımlarında kayda değer gelişmeler yaşandı.

Bazı tarihçilerin Hıristiyan komşularının zulmünden kaçış olarak adlandırdığı, özellikle, 1880 ve 1890 yılları arasında ülkelerini terk etmek zorunda kalan Dürzi ve Müslüman çiftçilerin bu göçü ("mahjar olayı")² Lübnan'ın gelecek toplumsal dinamiklerini değişiminde büyük rol oynayacaktı. (Khater, 2001, sf. 49) "Hıristiyan zulmü" miti gerçek veya hayali olsun her göçmen kendisini evinden dışarı çıkarıp, yabancı topraklara yönelten daha iyi, güvenli ve standartları yüksek bir yaşamı arzulamak gibi kendi bireysel önceliklerine sahiptir. Osmanlı yönetiminin birkaç başarısız durdurma girişiminden sonra karşı koymadığı ve ağırlıklı olarak Kuzey ve Güney Amerika'ya yoğunlaşan bu göç dalgasının içinde 1899 ve 1912 yılları arasında ortalama 72,605 Lübnanlı kadın bulunmaktadır. "Mahjar" hareketinin büyük bir kısmını oluşturan kadınlar gittikleri eyaletlerde işportacılık gibi düzensiz işlerde çalışmaya başladılar. (Khater, 2001, sf.54, 69) Bu toplumsal yapının içinde yeni deneyimler kazanarak Lübnan'a geri dönen kadınların "Mahjar"da geliştirdikleri kendilerine özgü tavır ve gelenekleri kapsamına alan davranışlar Lübnan'da yankısını sürdürmeye devam etti. Ülkede, kendini üst tabakadan ve çiftçi kesiminden ayıran orta sınıf gibi yeni bir sosyal tabanın doğmasına neden oldu. Lübnan'ın orta sınıf kadınları artık basmakalıp toplumsal cinsiyet rolleri kabullenmekten çok uzaktılar.

² Mahjar, Arapça çalışmak için gidilen yabancı ülke gurbet anlamına gelmektedir

3.2.1 Çalışma Hayatında Kadınlar

Lübnanlı kadınlar; ülke Fransız sömürgesi altında olduğu dönemler çalışma hayatında aktif olarak yer alsa da o dönemde kadınların iş ve sosyal yaşam şekli geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini belirleyici çizgilerine göre biçimlenmeye devam etmiştir. 1800'lü yılların ikinci yarısında kadınların kamusal alan, çalışma ve toplumsal yaşamla bütünleşme durumları ailelerin geçim kaynaklarına göre biçim almıştı. İpek böcekçiliği ticaretinin geliştiği Fransız sömürgesi Dağ Lübnan'ında Dürzi ve Hıristiyan ailelerin kızları fakir çiftçi ailelerin kızlarına göre daha kapalı bir yaşama sahipti. Kırsal sınıftan gelen ailelerin kızları tarlalarda yabancı erkeklerin bakışlarına maruz kalarak çalışmak zorundaydılar ve bu durum bir açıdan baba için bir utanç kaynağıydı. Ancak çiftçi ailelerin kadın iş gücünden gelecek paraya ihtiyacı vardı ve namus kavramı her yöne çekilebilirdi. (Khater, 2001, sf.33) Başka bir deyişle, yoksul köylü aileler kızlarının ipek fabrikalarında çalışmasına rıza göstererek kızlarını feda ediyordu. O dönemde, kadınların iş hayatında olup olmaması gerektiği üzerine bir takım görüşler ortaya atılmıştır.

Bu konuda fikir sahibi olanlardan biri Yusuf al-Za'ini; kadınların çalışmasını bir tür kötü hastalık olarak adlandırdığı dini risalesinde, bu durumu mikrobun sağlıklı bir bedeni kuşatmasına benzetmişti ve ona göre bunun önünü açan kadınlar iffetsiz ahlaksız ve mundar kadın görüntüsünü oluşturmuştur. (Khater, 2001, sf.98) Yusuf al- Za'ini'nin savunduğu fikirler o dönemde muhafazakâr kesimin arasında yaygın olmasına rağmen, bir yandan da kırsal kökenli ailelerin kızları aktif olarak çalışma yaşamında yer almaya, özellikle, ipek fabrikalarında çalışmaya devam ediyorlardı. Bu, o dönem için olumlu bir gelişme olarak görünse de, 1851 yılında Lübnanlı erkek işçilere günlük 4-5 kuruş ödenirken, aynı işi yapan kadınlara günlük 1 kuruş ödenmesi önemli bir çelişkiydi. Çalışma yaşamındaki bu hiyerarşinin diğer bölümünde, Fransız erkek çalışanlar günlük 8.8 kuruş alırken, Fransız kadınların 4 kuruş alması vardı. (Khater, 2001, sf. 27) Pozitif gelişmeleri ücret eşitsizliği açısından bozan bu gerçeklerin yanında, çalışan kadınları hedef alan aşağılayıcı tanımlamalar ve önyargılar toplumsal söylemleri dizginlenemez bir hale getirmişti. Kızını azarlamak isteyen anne ya da baba o dönemde "fabrika kızı" gibi davranmak, "fabrika kızı"na benzemek gibi yeni aşağılama sözcükleri kullanmaya başlamıştı. Fabrika kızı, diğer bir deyişle "amila" çalışan kadın olmak açıkça ahlaki değerlerden yoksun kadın anlamına geliyordu. (Khater, 2001)

Lübnanlı kadınların toplum tarafından saygı görme arzuları ve birey olma bilinci tam da kendi paralarını kazanmaya başladıkları bu dönemlerde gerçekleşti. Görüldüğü kadarıyla fabrika kızları o dönemlere ilişkin hissettiklerine ve yaşadıkları sıkıntılar konusunda herhangi

bir kayıt, yazılı metin bırakmamışlardı. Ancak değişen ekonomik yaşamla geleneksel ve eski kurallara yönelik bir çok sorunun genç kadınların kafasında artmaya başladığı tahmin edilebilir ve bunun aile için bazı adaletsiz uygulamalara da son verdiği düşünülebilir. Örneğin, “Kendi emeklerinin karşılığı için söz söyleme hakları olmayan, maaşlarının tamamını ailelerine veren kadınlar neden ipek fabrikalarında çalışmak zorunda olmayan erkek kardeşleriyle miras hakkından eşit biçimde faydalanamıyorlardı?” sorusu ev içinde süregelen gerçeklerin sonunu hazırlayacak bir anahtar işlevindeydi. Bu soruya paralel olarak ömrünü dolduran uygulamalardan biri fabrika kızlarının başlangıçta aldıkları maaşın tamamını ailelerine veriyorken, zamanla kazandıkları parayı makyaj ya da çeyiz malzemeleri gibi kendi kişisel harcamalarına ayırmaya başlamaları olmuştur. (Khater, 2001, sf.38) Bu tür değişimlerin ikinci sahnesinde “mahjardan” döndükten sonra Lübnan’da modernlik ve geleneksellik, kamusal alan ve özel alan, doğu ve batı ayrımlarını daraltarak ve melez bir kültürel ideolojiyi yaratarak, orta sınıf kültürün tohumlarını atan kadınlar başrolde oynayacaktı. Mahjarla beraber 1890’lı ve 1900’lü yıllar arasında Amerika’da göçmenlere hitap eden al-Sabih, Miraat al-Gharb ve al-Huda gibi bazı gazetelerde “Womanly Topics of Discussion,” başlığı altında düzenli olarak toplumsal cinsiyet meselesini gündemine alan köşe yazıları yayınlanmaya başladı. Kadınların göçü ve çalışma durumu hakkında fikirlerini öne süren yazarlardan biri olan Yusuf Wakim; karılarının Amerika’ya gitmesine izin veren erkeklerin Suriye basını tarafından ağır bir biçimde eleştirilmesi ve tüm göç ülkelerindeki Arap gazeteleri tarafından “ahlaksız” kadınların, kocalarının ailelerinin isimleriyle, kaldıkları yer, göç tarihleri ve geçmişlerine dair birçok ayrıntıyla birlikte deşifre edilmesinin kadınların çalışma ve göç hareketini durdurmak için faydalı ilacın olabileceğini söylemiştir. Başka bir yazar, Elias Nassif ise kadınların ev, erkeklerin iş için yaratıldığını savunarak erkek ve kadınların işlerinin değişimini utanç verici olarak tanımlamıştır. (Khater, 2001, sf.98)

Kadınların çalışma durumuna bu tarz düşmanca yaklaşımlar ne kadar yoğun olursa olsun, bunlar *mahjarda* bulunan kadınların önünü kesmek yerine, onları daha fazla güdülemiştir. Ekonomik bağımsızlıkları sayesinde özgüven kazanan kadınlar toplumsal statüleri ve hakları konusunda belli bir bilinç düzeyine erişmişlerdi. Mahjar’ın en eski yazarlarından biri olan Afifa Karam, seyyar satıcı kadınların onuruna dil uzatan yazarlara yanıt olarak kaleme aldığı makalesinde “*Sadece işportacılık yaptığı gerekçesiyle kadınlara hovarda, günahkâr ve ahlaksız yakıştırmalarını yapıyorsunuz. Ama yanılıyorsunuz. Çünkü gerçekten ahlaksız bir kadın çirkin bir işi yapmaya mecbur edilmemiştir. Çünkü o sarayda yaşar veya oraya hapsedilmiştir. Siz muhtemelen Lübnan’da çok fazla açlık ıstırabı çeken yoksul, dul ve yetim kadınların olduğunu biliyorsunuz. Bu yapının içinde kadınların çalışması onur ve ahlaktan ayrı düşünülemez*” demiştir. (Khater, 2001, sf.100)

Sonuç olarak, farklı ortamlar görecer, yeni insanlar tanıyarak zihinsel dünyalarını değiştiren Lübnanlı kadınlar ölkelerine geri dönerlerken beraberlerinde patriarkal normların uzağında fikirlerini de getirdiler. Bu fikirler yeni Lübnanlı kadının yaşam tarzında önemli değişikliklerin hazırlayıcısı oldu. “Mahjar”da bulunan kadınlar arasında başlayan feminist hareketi yönlendiren bu yeni düşünceler bu kadınlar yurtdışından ölkelerine geri döndüklerinde daha güçlü bir biçimde gelişmesini sürdürdü.

3.3 Başlangıçtan Günümüze Lübnan’da Kadın Hareketi

Lübnan’da kadın hareketi tarihi, 1800’lü yılların ortalarında toplumsal yardım örgütlerinin (“al-jam’iyyat al-khayriya”) ortaya çıktığı dönemlere kadar dayanmaktadır. 19. yüzyılın başlarında kadınlar bu tür örgütlere katılarak hiç bir toplumsal normu ve beklentiyi çığnemeksizin kamusal yaşama katılabilme şansı elde ediyorlardı. (Arenfeldt&Golley 2011)

1900’lü yılların başında Arap dünyasında, özellikle, Kuzey Afrika ölkelerinde sömürgeci yönetimlere karşı verilen mücadelede kadınların başrolde oynaması Lübnanlı kadınları da etkisi altına almıştır. 1920 yılında kurulan Arap ulusalcılarını ve solcularını buluşturmak için kurulan Lübnan Kadınlar Birliği (“Lebanon Women Union”) Lübnan’da ilk kadın savunma grubu olmuş ve bu birliğin kurulması kadın hareketinde kayda değer bir gelişme olarak kabul edilmiştir.

Bunun dışında, bireysel aktivizm örnekleri de Lübnan’da feminizm ideolojisinin kapısını aralayacak önemli gelişmeler olmuştur. Fransa sömürgesi olduğu zamanlarda Julia Dimashqiyya ve Nazira Zayn al-Din’in kadın hakları meselesini gündeme getirmeleri bu örneklerden en dikkat çekenleri idi. Beyrut’taki Maqasid okulunda hizmet vererek Lübnan’ın ilk kadın başöğretmeni olan Dimashqiyya, Suriye ve Lübnan’ın geleceğine yönelik kadınlara daha fazla hakkın tanınması amacıyla coşkulu konuşmalar yapmış, dokunaklı makaleler kaleme almıştı. Dimashqiyya’nın mücadelesi “miadını doldurmuş kanunlar ve kanunların da ötesinde bazı uygulamalar ile nüfusun yarısını oluşturan kadınların kötürüm hale getirilmesiyle bir ulusun ilerlemesinin, mümkün olamayacağı” savına dayanıyordu. (Muglia, 2014)

Sayda’da Amerikan Kız Okulu’nun ilk Hıristiyan öğrencilerinden birisi olan Julia Tu’ma Dimashqiyya 1917 yılında “Woman’s Association” ve “Women’s Club in Beirut” gibi kadın örgütlerini kurdu. Ayrıca, 1921-1924 yılları arasında Woman’s Association’ın yayın organlarından aylık dergi *al-Mar’a al Jadida*’nın editörlüğünü yaptı. (Āshūr, Ghazoul, Mekdashi, Mandy McClure, 2008, sf. 385)

1928 yılında Nazira Zayn al-Din'in Müslüman dini görüş noktasından "örtünme" pratiğini sorguladığı *Hijab wal-Sufur (Veiling and Unveiling)* adlı kitabı yayınlandı (Muglia, 2014) . Her ne kadar kitap başlangıçta geniş çapta beğenilmiş ve değerlendirilmiş olsa da, Müslüman dini kaynaklar onun hakkında şiddetle aleyhinde görüşlerini ortaya koymak üzere hızlı davrandılar ve ardından çıkan tartışmalar halkın isyanına dönüştü. Bu durum, tüm kadın örgütlerinin genel talepleri ve onların kadınları özgürleştirme yolları üzerinde talihsiz bir darbe vurdu (Karlsson, 2009, sf. 17) Ancak Zayn al-Din'in dini görüşleri kullanarak, peçeyi eleştirdiği, eğitim hakkını ve kadınların sosyal hayata tam katılımını savunduğu bu kitabı ve bu tarz çalışmalar kadın haklarının amacının ileriye taşınmasında etkili oldu ve zamanla bazı din bilginlerinin arasından bile Zayn al-Din'in bu mücadelesine destek veren âlimler çıktı. (Muglia, 2014)

Lübnan 1943 yılında Fransa'dan bağımsızlığını kazandıktan sonra, ülkede feminist mücadele Lübnanlı kadınların o zamana kadar edindiği deneyimler ve buna ek olarak her sahneden ayrılan kadının bayrağı devredeceği yeni nesle örnek olması sayesinde, farklı gündem ve hak talepleriyle daha fazla gelişti. Bu kazanımlar, deneyimler ve kuşaktan kuşağa aktarılan kadın hareketinin inşa edilmesinin başlangıcı daha önce açıklandığı gibi Lübnan'ın bağımsızlığını kazanmasından 100 yıl önceye dayanmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde Rita Stephan'ın *Four Waves of Lebanese Feminism* makalesinden yararlanarak aşağıdaki dönemlendirme yapılmıştır.

3.3.1 Lübnan'da Birinci Dalga Feminizm (1940-1960)

1920'li yıllarda birçok Orta Doğu ülkesinde kadınların toplumsal rollerinde büyük dönüşümler yaşanmış, kadınların siyasi ve hukuki hak kazanımları artmaya başlamıştı. Orta Doğu'da kadınların sosyal statülerindeki gerçekleşen bu dönüşümün Lübnan'da da etkisini hissettirmesi kaçınılmazdı. Başta Mısır ve Türkiye olmak üzere, bölgelerindeki hemcinslerinin deneyimleri Lübnanlı kadınları ülkelerindeki patriarkal yapıyı sorgulamaya itmiş, bu sorgulamalar kısa sürede erkek tahakkümünü yıkma girişimlerine dönüşmüştü.

Bunun yanında, Lübnanlı kadınları hakları için mücadele etmeye iten temel unsurlardan biri de hâkimiyeti altında buldukları iki devletten önce Osmanlı'nın daha sonra Fransa'nın deneyimlediği ulusalcı ve cumhuriyetçi siyasi kırılmaların ve toplumsal dönüşümlerin ucunun bir biçimde kadınların cinsiyetler arası eşitliğe inançlarına dokunması olmuştur. Jön Türklerin fikirlerinin yanı sıra, Fransız devriminin mottosu "Liberté, Égalité, Fraternité" sloganından ilham alan Lübnanlı kadınlar, oğullarının ve eşlerinin sahip olduğu sosyal ve siyasi haklar için mücadele etmeye, sadece erkeklerin oy kullanmasını olanaklı

kılan anayasa sisteminde reform yapılmasını ve cinsiyete dayalı ayrımcılık içermeyen yeni bir kanuni düzenleme talep etmeye başlamıştır. Bunun sonucunda, hakları için mücadeleye katılan kadınlar sık sık gösteriler sırasında şiddetle yüzleşme, toplum tarafından kınanma, dini kaynaklar tarafından alaya alınma gibi bir takım güçlüklerle karşılaşmışlardır. (Karlsson, 2009, sf. 17)

Lübnan'da feminizm ideolojisinin ilk evrelerinin biçimlenmesinde en büyük etkenlerden biri de ülkenin Avrupa ülkeleriyle daima yakın temasta bulunması olmuştur. Bilhassa, Fransız krallar Osmanlı sınırları içindeki Katoliklerin himayesi konusunda çok aktif bir politika izlemişlerdir. Osmanlı'da yaşayan Fransızların dini özgürlükleri ve "Kutsal Yerler" in bekçiliğini içeren kapitalüsyonların Fransızlara verilmesi zamanla Fransa'nın bu hakkını olabildiğince genişletmesiyle ve sadece kendi vatandaşlarının değil, kendisini tüm Hıristiyanların haklarını gözeten bir hami olarak ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Fransızlar Doğu'da hangi topluluk olursa olsun Latin Katolikleri, Hıristiyan vakıflarını, okul, dispanser, hastane ve kiliselerini hep korumuşlardır. (Yorulmaz, 2000 sf. 702) Fransa, ayrıca, Katolik papazlarla Osmanlı'nın yönetiminde olan milletler üzerinde yoğun bir misyonerlik faaliyeti yürütmüştür. Bu yönden, Lübnan'da feminizm ideolojisinin doğuşunda Fransa'nın misyonerlik faaliyetlerinin payı olduğu söylenebilir.

Daha önce söz edildiği gibi Arap devletlerini çemberi altına almaya başlayan "Nahda" düşüncesinin Lübnan'da var olması, hatta Lübnan'ın Suriye ile birlikte Arap devletleri arasında ilerlemeci düşüncelere kapısını açan ilk ülke oluşu da Fransız misyonerliğiyle ilişkilidir. Modern Arap ulus fikrini ve Arap kültürel rönesansını ifade eden Nahda kavramının veya "Arap uyanışının" Suriye'de ve Lübnan'da ilk kez ortaya çıkmasının nedeni ise, iki ülkenin de Şam ve Beyrut gibi liman kentlerine sahip olmalarıyla ilişkilidir.

1830'lu yıllara gelindiğinde dünya deniz ticaretine hız kazandıracak ve seviye atlatacak ciddi gelişmeler oldu. Uluslararası ticareti hiç olmadığı kadar hareketlendirecek; denizcilik teknolojisinin ilerlemesi, buharlı makinelerin gemilerde kullanılmaya başlanması ve büyük gemilerin inşası gibi gelişmeler Avrupa ile Doğu Akdeniz arasındaki ticaretin artmasına yol açtı. (Gerber&Gross, 1980, sf.351) Tüm bu teknolojik gelişmelere ek olarak, Osmanlı'nın imzaladığı ağır kapitülasyonlar içeren bazı ticari antlaşmalar, Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesini güçlendirecek ve yabancı devletlerin daha serbest hareket etmesini kolaylaştırdı. Örneğin, 1838 yılında Osmanlı'nın ilk olarak İngiltere ile imzaladığı daha sonra içerdiği ayrıcalıklardan diğer Avrupa devletlerinin de yararlandığı Balta Liman Ticareti Antlaşması, Avrupa ticari sermayesinin ülke ekonomisine egemen olmasına ve hukuksal altyapıyı oluşturmasına neden olmuş, Avrupalı tüccarları, Osmanlı tüccarlarına

karşı ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Yerli tüccarlar % 8'lik iç ticaret resmini ödemek zorunda olduğu halde, Avrupalı tüccarların böyle bir zorunluluğunun olmaması bunun en açık örneklerindedir. (Dikmen, 2005 sf. 142) Bu biçimde iç ve dış etkenlere bağlı olarak boyut atlayan küresel ticari ilişkiler, daha fazla büyümek isteyen Avrupa pazarı için bölgenin en büyük limanı olan Beyrut'u cazip bir durak haline getirmekle kalmamış; başta Fransa olmak üzere, çeşitli Batı devletleri ile Lübnan arasındaki kültürel etkileşime de olanak sağlamıştır. Bu dönemde, çok fazla konsolosluk, yabancı yatırımcı ve misyoner Beyrut'u bölgesel merkez olarak benimsemişti. (Traboulsi, 2007, sf.54) Bu ticari ve kültürel bütünleşmede Lübnan'ın Sayda, Sur, Akka, Trablusşam ve Lazkiye gibi diğer kıyı kentleri de önemli bir konumdaydı.

Bu dönemde yabancı misyonerler, yerel kiliseler, merkezi ve yerel yönetim yetkilileri Beyrut'ta oldukça geniş ve hızlı bir biçimde entelektüel iklimi sağlayacak eğitimsel ve kültürel altyapıyı kurmak için yarışa girdiler. Bu sürecin de öncesinde 1584 yılında Vatikan'da Maruni Okulu kurulduktan sonra, Maruni kilisesi Roma'ya öğrenci göndererek eğitim alanında öncü bir girişimde bulundu ve 1789 yılında Nahda fikrinin temellerini oturtacak ünlü Maruni "Ayn Waraqa Papaz Okulu" açıldı. Bu zamanlarda Yunan Katolikler de buna benzer "Ayn Traz" adında başka bir okul kurmuştu. Fransa ise İngiltere ile rekabetinde tamamlayıcı bir varlık olarak eğitimsel ve misyoner rolünü tasarlamıştı. (Fawaz, 2007, sf. 60) Eğitimdeki bu yapılanmaları benzer okullar ve enstitüler takip ederken, bu yeni yapılanmadan nasibini alan öğrenciler Nahda fikri oluşumunun temellerini atmıştır.

Eğitim alanında gerçekleştirilen tüm bu misyonerlik çalışmalarına ek olarak, Beyrut, basım ve yayın merkezi olmaya başlayan başka bir özelliğiyle daha sivrilmişti. Henüz 1610 yılında ilk matbaa makinesi "Deir Mar Antonious"la Süryanice dini el yazmalarının basıldığı kurum olarak bilinen Mar Quzhayya Manastırıyla başlayan Lübnan'ın basım ve yayıncılık serüveni 18. yüzyılda farklı alanlardan çeşitli eserlerin üretilmesiyle, 19. yüzyılda matbaacılığın tam anlamıyla profesyonelleşmesiyle devam etti. 1734 yılında Al-Shamas Abdullah Zakher, Katolik Manastırı Mar Yuhanna al-Shuwayr'da ilk Arapça dilinde kitaplar basan matbaa makinesini kurdu. 1834 yılında da Eli Smith Amerikan matbaasını Malta'dan Beyrut'a taşıdı. 1856 yılında ise Halil Hur ilk Arapça haftalık dergi olan Hadiqat al-Akhbar'ı kurdu. 1914 yılına gelindiğinde sadece Beyrut'ta Lisan al-Hal (the Spokesman), Al-Mashriq (the Orient), Al-Muqtataf gibi günlük ve haftalık siyasal gazetelerde, akademik ve bilimsel dergiler arasında dağılım gösteren 168 yayın vardı. (Fawaz, 2007, sf. 61-62) Beyrut'ta o dönem dolaşımda olan mecraların arasında öncü kadın dergilerinden Suriye asıllı Lübnanlı feminist yazar Hind Nawfal'ın Mısır'ın İskenderiye şehrinde 1893 yılında kurduğu Al-Fattah (The Young Woman) da vardı. Arap Kadınların gazetecilik geleneği gazetecilik ve

tercümanlık geçmişi olan Hind Nawfal'ın hem Mısır'ın hem de tüm Arap ülkelerinin ilk feminist dergisi olan Al- Fattah'ı kurmasıyla başladı. Al- Fattah'ın ilk sayısında Hind Nawfal, başyazısında derginin Batı yayın örneklerini takip edeceğini ve okuyucularını gazeteciliği saygı duyulacak bir meslek olarak görmeye sevk edeceklerini duyurdu. Nawfal ayrıca Batı'daki gazetelerin editörleri olan aydın ve kültürlü kadınları da dergiye müdahil edileceğini işaret etti. Bu durumda, Fransız kadınlarından 121 roman yazarı, 217 ders kitabı yazarı, 280 şair, 425 denemeci, 32 oyun yazarı ve gazeteci dergiye katkıda bulundu. (Zeidan, 1995, sf. 46)

Nawfal'ın dergisi başlangıçtan beri siyasi ve dini meselelere değinmekten uzak durarak, kadınları korumaya, kadınların tarihteki rollerini ele almaya ve yeniçağdaki edinimlerine odaklanmıştı. Al- Fattah'la başlayan kadınların basın ve yayında söz sahibi olmaya başlama yolculuğu özellikle Lübnanlı kadınların Mısır'da bulunduğu gazetecilik faaliyetleriyle devam etti. Al Fattah haricinde Lübnanlı kadınların Mısır'da kurduğu diğer süreli yayınlar ise; Anis al Jalis, al A'ilah, al Mar'ah, al Sa'adah, al Zahrah, Majallat al Sayidat wa-al Banat, Fatat al- Shark, al-lins al- latif, al A'mal, al- Yadawiyyah, Ruz al Yusuf gibi mecmualardı. (Zeidan, 1995 sf. 46-47) Nawfal gibi Batı kültürü altında yetişen Müslüman ve Mısırlı olmayan kadınların bu faaliyetlerini ilerletmek için Lübnan'dan ziyade Mısır'ı seçmelerinin nedeni ise Mısır'ın Arap entelektüel hayatının ve basının merkezi olarak kabul edilmesinden ileri geliyordu. Ayrıca, Mısır, basın ve yayım faaliyetlerine karşı siyasi hoş görüye ve büyük bir nüfusa sahipti. Bu da Lübnanlı gazetecilerin büyük bir okuyucu kitlesine ulaşma potansiyelini sahip olan Mısır, özellikle, Kahire Lübnanlı kadın gazeteciler için en ideal bölgeydi. Bununla birlikte, kadınların gazetecilik alanında var olmalarına öncülük eden çoğu Lübnanlı Hıristiyan kadın ekonomik, dini ve siyasi unsurlar nedeniyle 1860'lı yılların başından itibaren ailesiyle beraber Mısır'a göç eden kimselerdi. Ancak Mısırlı kadınların okuma yazma bilme oranının düşük olması nedeniyle, Lübnanlı kadın gazeteciler kendi yaklaşımlarını ve içeriklerini okuyucu kitlelerini oluşturan muhafazakâr erkeklere göre uyarlamak zorunda kaldı. Ayrıca, bu dergiler kadınlara ulaşmadan önce hane halkındaki erkeklerin sansür uygulamalarından geçmek zorunda kaldı. Genellikle, dergi yazılarını ailenin erkek üyesi okuma yazma bilmeyen kadınlara okumaktaydı. Bu, kadın dergilerinin erkeklerin İslam'ı yorumlayışı ve kamusal yaşamda kadınların arzuları veya rolleri arasındaki çatışma gibi iki karşıt meseleyle doğrudan mücadele etmesini engel oluyordu. Aslında, Lübnanlı kadın gazeteciler de kadının eğitim gereksinimi, ev içi işleri, el sanatları moda, temizlik ve eğlence gibi konulara odaklanmıştı. Çünkü bu tarz dergilerin dağıtılması oldukça sınırlıydı ve finansal olarak reklamlardan ve devlet yardımları ile destekleniyordu. (Zeidan, 1995 sf. 47)

Hıristiyan nüfusa sahip olması nedeniyle Arap ülkeleri içerisinde Avrupa ile en köklü ve sıkı münasebetleri kuran Lübnan'da 1800'lü yılların ortası ve 1960 yılları arasında üst sınıftan erkeklerin ve kadınların oluşturduğu ülkenin ilk feminist nesli Batı ile yakınlığın bir sonucu olarak Avrupa'nın aydınlanma hareketinden etkilenmiştir. Temel hak talepleri, eğitim ve oy kullanma hakkı olan Birinci Dalga Feministlerin mücadelelerini Orta Doğu ve üçüncü dünya üzerinde hâkim olan kolonyal faaliyetler ve Batılı misyonerler üzerinden getirilmeye çalışılan sosyal değişimlerin biçimlendirdiği görülür. Bu sebeple, Lübnanlı ilk feminist hareketin elit tabanlı olması şaşırtıcı değildir. (Stephan, 2014) Avrupalı sömürgecilerin getirdikleri liberal düşüncelerden ilham alan ve kadınlar için eğitim hakkını aşıl原因an literatürden beslenen Lübnanlı seçkin sınıf kadınları kendilerini "toplumun annesi" gibi konumlandırarak, tüm Lübnanlı kadınların rollerinin iyi bir hale gelmesi ve eğitim hakkı için harekete geçmişlerdir. (Stephan, 2014) Böylece, ilk aşamada çeşitli yardım kuruluşlarında yer alarak, kamusal alanda sahneye çıkma şansı elde eden Lübnanlı kadınlar zamanla yardım faaliyetleri ile kadın hak ve özgürlükleri için mücadele verecekleri alana geçişi sağlamışlardır.

Arapların yüzlerini Batı'ya çevirmeleriyle başlayan, çeşitli yabancı misyonerlerin eylemleriyle kuvvetlenen ve feminist ideoloji için elverişli bir zemin haline gelen Lübnan'daki Nahdanın en ünlü aydınlarından, Butrus el-Bustânî 1849 yılında 'Allocation on the Education of Women' adlı konuşmasında, Arap dünyasında ilk kez kadınların eğitim hakkını savunmasıyla dikkat çekmiştir. Bustani konuşmasında, kadının toplumun organik bir üyesi olduğunu hatırlatarak kadının eğitiminin sadece kendisine değil, kadının ailesine ve tüm topluma fayda sağlayabileceğini ifade etmiştir. Bustani ünlü konuşmasında, "Eğitimsiz bir kadının evi terk edilmiş harap bir çayır gibidir ve kocasının hayatının da sıkıntılı bir hale girmesi muhtemeldir. Ev, tertip, düzen ve temizlikten yoksun bırakılmıştır. Çocukların bakımı ise doğanın şansına terk edilmiştir" ifadesinde bulunmuştur. (Hodeib, 2017, sf. 117-118) Bustani'nin konuşması kadınların eğitim gereksinimi ile onların ev içi rolleriyle ilgili kurulduğu anlaşılmaktadır. Yani konuşmanın içeriğinden o dönemde Lübnan'da kadının hala ana görev ve rolünün ev içinde olduğu, eğitimin de kadının bu gerçek ve birincil alandaki görevlerini daha iyi yapmasına yardımcı olacak; evin huzurunu ve düzenini sağlayacak bir araç olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ahmad Faris el-Şidyak ise, Bustani ve diğer çağdaşlarından daha radikal söylemlere imza atarak, kadın erkek arasındaki eşitliğin oluşması için çağrıda bulunmuştur. Şidyak, kadınların eğitim hakkını savunmakla kalmamış, ayrıca, kadınların çalışma hayatı içinde yer almaları kocalarını kendilerinin seçmeleri ve eşit boşanma haklarına sahip olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Şidyak'ın 19. yüzyılın ortasında kadın özgürlüğü için desteklediği devrine göre oldukça dikkat çeken en radikal görüşü ise,

kadınların cinsel yaşam özgürlüğü ve bu konuda erkeklerle eşit olmaları ile ilgiliydi. Şıdyak'a göre kadının evlilik dışı ilişkileri bile meşru olarak görülmeliydi. (Fawaz, 2007, sf.67)

Nahda fikrinin gölgesinde gelişen Lübnan'da ilk dönem feminizm savunucuları diğer örneklerde de görüldüğü gibi erkek aydınlar arasından çıksa da eğitilmiş kadınlar da baskın olmaya başlamışlardı ve dönemin önde gelen feminist figürleri olarak adlarından söz ettirmeyi başarmışlardı.

Özellikle, ilk Arap kadın entelektüelleri arasında yer alan şair ve roman yazarı Zeynep Fevâz (1846–1914), kendi çağının aristokrat sınıfına dahil olan eğitilmiş feminist yazarlardan çok önemli bir noktada ayrılmaktadır. Zeynep Fevâz, feminist ideallerin bayrağını taşıyan arkadaşlarının aksine zengin ve üst sınıf bir aileden gelmemektedir. Bununla beraber Zeynep Fevâz, Şii mezhebine mensup bir Müslümandır. O dönemde çoğu kızın okula gitmesi toplum tarafından utanç verici bir hadise olarak kabul edildiği için Fevâz, eğitim hakkından mahrum kalmış, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Güney Lübnan'ı kontrol altında tutan Ali Bey el-Es'ad es-Sagîr'in sarayında hizmetçilik yapmıştır. Burada, Ali Bey'in şair eşi Fâtıma el-Es'ad tarafında okuma yazma öğrenen Fevâz ardından Güney Lübnan'dan Mısır'a göç etmiştir. (al-'Id, 2008, sf.14) Fevâz'ın feminist eleştirisi ve yazın hayatındaki sıçrayışı da bundan sonra gerçekleşmiştir. Ancak o da kadın haklarını savunurken tıpkı Bustani gibi kadının geleneksel "annelik" rolüne gönderme yapmıştır. Mısır'ın ilk gazetelerinden al-Nil'de kadın meseleleri hakkında yazılarını yazmaya başlayan Fevâz, gençlerin ilerlemesi için kızların eğitimini birincil dayanak olarak gösterdi. Fevâz'a göre cahil bir annenin yetiştirdiği çocuğun tüm hataları da bu cahillikten kaynaklıdır ve çocuğun annesinden öğrendiği hataları herhangi bir okul veya öğretmen tarafından düzeltilemez. Tıpkı temeli sağlam atılmamış ve dengesiz inşa edilmiş bir bina gibidir. Ayrıca, erkekler tarafından değersiz ve önemsiz sayılan kadınların evde yaptıkları işler üzerine görüş bildiren Fevâz, kadın erkek arasındaki eşitliği makalelerinde şu biçimde vurgulamıştır: "Ruhun soyut bir öz olduğunu, ne erkek ne de kadın olduğunu, ancak fiziksel formdan etkilendiğini ve bu nedenle kadın ve erkeklerin kapasitelerinin farklı olduğunu bilin. Kadın ve erkeklerin her biri dünyanın yarısıdır ve konumlarının önemi de bu eşit orandan kaynaklanmaktadır." (al-'Id, 2008, sf.16) Bu tarz toplumsal cinsiyet çerçevesinde oldukça revizyonist söylemleriyle Lübnan feminist düşüncesinin kilometre taşlarından biri olan Fevâz'ın, hem Müslüman olması hem de alt sınıftan yükselerek önemli bir konuma ulaşması onu Lübnan feminizminde önemli bir yere koymuştur. Lübnan'da feminizm dalgasının ilk yıllarının çoğunluğunu oluşturan elit tabakadan gelen kadroda ise ilgi çeken figürlerden tıpkı Fevâz gibi basın aracılığıyla fikirlerini kitlelere ulaştıran Labiba Haşim de bu dönemin bir başka önemli ismidir. Labiba Haşim, tahmin edileceği gibi Fevâz'dan farklı

olarak seçkin, eğitilmiş ve gazetecilikle uğraşan bir aileden gelmekte ve Beyrut'ta yetişmişti. Beyrut College For Woman'da eğitim gören ve erken yaşlarında yazıları çeşitli gazetelerinde yayınlanan Haşim, çoğunlukla "Arap Edebî Rönesans"ının fikir babalarından biri olarak görülen İbrahim el Yazıcı'dan olmak üzere, Arap Edebiyatı üzerine dersler aldı ve yirminci yüzyılın başlarında gazetecilik ve yazınsal kariyerini sürdürmek üzere Kahire'ye gitti. Burada, Mısır'ın ünlü gazetelerinde al-Hilal (The Crescent) ve al- Thuraya'ya (The Star)'da yazılar kaleme almaya başladı. 1906 yılında ise ilk kadın süreli yayınlarından biri olan Fatat -al Sharq "Doğu'nun Kızı" adını verdiği kendi dergisini kurdu. Kurucusu olduğu bu dergide yazı işleri müdürü olarak görev yapan Haşim, ayrıca, Kahire'deki ofisinde çok sayıda genç kıza editör ve mürettip olarak istihdam etmiştir. Haşim, Fatat -el Şark dergisini kız okullarına ücretsiz olarak dağıtarak daha fazla kitleye ulaşmayı ve kadınların erken dönemlerinde aydınlatmayı amaçlamıştır. Haşim'in kadın hakları için harekete geçmesi sadece onun dergi gibi kitlesel bir araçla fikirlerini yaymasıyla sınırlı kalmamıştır. Haşim, bizzat Osmanlı Parliamentosu'na Orta Doğu'daki kızların eğitimi hakkında oldukça uzun bir mektup göndererek, özellikle, yeni padişah Beşinci Mehmet'ten müfredat programının değiştirilmesini ve Suriye ve Lübnan'daki kız okullarına daha fazla ilgi gösterilmesini ve daha fazla destek sağlanmasını talep etmişti. (Moubayed, 2005, sf. 537) Tıpkı, Labibe Haşim gibi gazetecilik geçmişine sahip bir ailede dünyaya gelen şair, gazeteci ve yazar Maida Ziyade de feminizm ideolojisinin ateşli bir savunucusu olarak, sadece Lübnan'da değil tüm Arap Kültüründe feminizm fikri zeminin oluşmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Kahire merkezli al-Mahrusa, gazetesinde editör olan babası sayesinde birçok yazar ve gazeteciyle tanışan Ziyade, Arapça ve Arapça eğitim geleneği üzerine eğitim gördükten sonra kendi kurduğu edebiyat salonunda Mahmud Abbas el-Akad, Taha Hüseyin, Antoine Gemayel, Mustafa Sadek el-Rifae, Hafid İbrahim ve Halil Moutran gibi o dönemin ileri gelen erkek şair, yazar ve entelektüellerine ders vermiştir. Bu salonda verdiği dersler ağırlıklı olarak onun yayınlanan makalelerinde ele aldığı konulardan oluşmaktaydı. Ziyade, verdiği dersler, yaptığı konuşmalar ve yazdığı makalelerle öncelikle kadınlara özgürlük ve adalet konusunda ve daha sonra insan hakları konusunda derin bir farkındalık yarattı. (al-'Id, 2008, sf. 16) Bunun da ötesinde, onun kendi kurduğu salonda büyük bir erkek kitesine hitap etmesi güçlü, yönetici ve öğretici kadın görüntüsü için iyi bir örnek oluşturdu.

Lübnan kadın hareketinin diğer öncüleri Labibah Thabit, Adele, Nakhou, Ibtijah Kaddoura, Rose Shiaa, Evelyn Boustrous, Laure Tabet, Najla Saab ve Emily Farres İbrahim, eğitim ve çalışma yolu ile kadının eşit yurttaş olarak toplumla bütünleşmesini güçlü ulus devlet inşasında birinci derecede önemli olduğunu düşünmüşlerdir. Salma Sayegh; "The Formation of Women's Spirit" adlı konuşmasında "Batı hızlı, Doğu ise yavaş, geçmişi radikal

ve tutucu. İşte tam da bu yüzden kadın hareketi bizim ana vatanımızda Batı'da olduğu gibi ilerlemedi" " açıklamasında bulunmuştur. (Golley&Arenfeldt, 2012, sf. 115)

Lübnan'da kadınların hakları ve özgürlükleri için verdikleri mücadele feminizmi tanımlamaları, onların gazetecilik ve edebiyat sahnesine çıkıp, bu alanda eril hegemonya oluşumu kırarak, diğer alanlardaki beklenti ve gereksinimleri ifade ederek ilerlemiştir. Arap feminist edebiyatın diğer çalışmalarında görüldüğü gibi Lübnan Edebiyatı "aar" (utanç) ve "aib" ayıp kelimeleri bir nakarat gibi sürekli yineleniyordu. (Claude, 2012, sf.198) Ancak Lübnan Feminizminin çıkış noktası olan yazma eylemi kaynağından ilerlemesi, doğal olarak geleneksel engellere takılarak yoluna devam etti. Yoluna Feminist edebiyatçılardan Leyla Baalbaki, özellikle, Arap toplumlarında cinsel ayrıma karşı açık sözlü ve sert tavrı yüzünden o dönem kötü bir şöhrete sahip olmuştur. 1964 yılındaki derleme yayını *Safinat Hanan ila al Qamar* (Spaceship of Tenderness to the Moon) Lübnanlı otoriteler tarafından aşırı cinsel içerikli bulunmuş ve eserin, özellikle, gençler arasında genel ahlakı bozacağı kanısında hemfikir olmuşlardır. (Khalaf, 2012) Bu gerekçelerle Baalbaki, tutuklanıp ahlaki değerleri ile ilgili sorguya çekilirken kitabının yayını da yasaklanmıştır. Baalbaki'nin şansına dava olaysız bir biçimde sonuçlanmış ve Mahkeme heyeti onun suçsuz olduğuna kanaat getirmiştir. (Claude, 2012, sf.198) Baalbaki, kalemiyle katı ataerkil sisteminin içine derinden gömülü olan kadınların kaderini değiştirmeye çalışırken tüm bu sansür ve yargılama süreci kadın bir yazarın fikirlerini özgürce ve dilediğince kaleme almasının o dönem için oldukça zor olduğunu, yine de bunun için Baalbaki'nin sahip olduğu cesaret ve özgüveni gözler önüne sermiştir. Baalbaki'nin büyük etki yaratan bu kitabından önce, 1958 yılında yayımladığı ilk romanı *Ana Ahyal* (I Live) modern edebi üslupla yazılması, başkaldıran bir karakter ve sorgulamaya yönlendiren bir konu içermesi bakımından, hem Baalbaki'nin kariyeri hem Arap ve feminist edebiyatı yönünden büyük önem arz etmekteydi. Baalbaki, bu romanında klasik geleneksel Müslüman toplumunun bir üyesi olan Lina karakterini, karakterin arayışlarını ve onun katı ve yozlaşmış çevresinden kurtulmak için attığı çığlığı göstererek, o dönem feminist edebiyat camiasında yankı yapacak bir çalışmaya imza atmıştır. Romanda, şüpheli ve illegal yollarla servet kazanan babasına ve ev hanımı olarak hayatını sürdürmekten memnun ayrıca babasına karşı son derece itaatkâr, annesine karşı saygı duymayan bir kız olan Lina, Amerikan Beyrut Üniversitesi'nde öğrenci olan Iraklı bir gence âşık olmaktadır (Claude, 2012, sf.197) Lina onun kadın-erkek eşitliğine inanan, açık görüşlü biri olduğunu düşünürken, aslında bu Iraklı gencin ayrıkçı fikirlere sahip, Lina'yı onun için uygun bir eş olarak görmeyen Doğulu geleneksel bir erkek olduğunun farkına varır ve büyük bir hayal kırıklığına uğrayarak intihar etme girişiminde bulunur. Ancak Lina Lina'nın intihar etmesi ve sonunda hayata geri dönmesi Lübnanlı kadınların o dönem verdikleri hak ve özgürlük mücadelelerini; bir yandan çaresizliği diğer yandan yeni umutları imgelemektedir. (Claude,

2012, sf.198) Baalbaki, bu romanıyla kurgusal bir anlatıda bir kadın kahramanın kimliğini ve karakterini tasvir etmek için “Ben” (Ana) kelimesini kullanan ilk Arap kadın yazar olarak, o zamana değin hep erkek bakış açısından kaleme alınan eserlerden farklı bir ürün ortaya koymuş; kişisel özgürlük, bağımsızlık, kendini gerçekleştirme gibi kavramları kadın gerçekliği üzerinden anlatarak, Arap Feminist Edebiyatı’nın, kadın kurgusunda çığır açacak bir yeniliğin öncülüğünü üstlenmiş ve kendisinden sonra yazılacak feminist içerikli romanları etkilemiştir. (Khalaf, 2012) Edebiyatın önce bireysel ideolojileri daha sonra bunun bir getirisi olarak aynı memnuniyetsizliği paylaşan kitleleri harekete geçirdiği aşıkardır. Kurgusal hikâyelerin gerçek yaşama bir biçimde dokunması yadsınamazken, bunun Lübnan feminizm fikrini yönlendirme ve onu bir biçime sokma gücü de bu dönemde görülür. Nitekim bu eserlerin yazılmaya başlandığı tarihlerin Lübnan kadın hareketinin ilk kıvılcımlarını gösterdiği kadın örgütlerinin kurulmaya başlandığı yıllara rastlaması tesadüf değildir.

1947 yılında yüksek düzeyde burjuva ve seçkin temsilcilerin oluşturduğu Hıristiyan Kadınların Dayanışma Birliği’nin (Christian Women’s Solidarity Association, CWSA) kurulması da bu kıvılcımların en önemlidir. Birliğin temel amaçları yoskul ve yardıma muhtaç kişilere yardım etmek, cezaevi koşullarını ve kadınların yaşam standartlarını yeniden düzenlemektir. (Arenfeldt, 2011, sf. 115) 1950 yılında Lübnan Kadınlar Birliği ve CWSA kadınlar için ortak bir yönetim kurulunun olduğu bir konferansa katıldı. Kadınların oy hakkını ilk ortak proje ve aktivistlerin hedeflerine ulaşmak için başlatılacak zincirin ilk halkası olarak benimseyen kurul, “The Week of the Women” turu aracılığıyla Lübnan’ın çeşitli bölgelerindeki kadınları Beyrut tarihinin bilinen en büyük anlaşmasına davet etti. O dönem kendini “The Week of the Women” turunu gerçekleştirmeye adanmış kurulun yürütme organı, halk desteğini güvenceye almalarının ardından, bütün meclis adaylarını bu projeyi desteklemeleri için ziyaret etti. (Arenfeldt, 2011, sf. 115)

1952 yılında, ortak komite üyeleri Lebanese Council of Woman (Al Majlis- Al Nisa’y al Lubnani, LCW) olarak tanınacak merkez örgüt kurmaya karar verdi. Lübnan’da siyasal müdafaa; bu kurumun kadınlar için oy hakkını elde etmek amacıyla verdiği ateşli mücadeleleri ile başladı. (Arenfeldt, 2011, sf. 115) Aslında sadece oy hakkı mücadelesinin değil, Lübnan’da tüm feminist hareketin nitelikli bir hale gelmesi ve bir ideolojik yaklaşım olarak sistemleşmesi LCW’nin kuruluşuyla başlamıştır. LCW, Lübnan kadın hareketinin izlediği yolu, evi ve sığınağı gibidir. Lübnan kadın hakları kuruluşları kendilerini örgütlemek için resmi olarak parlamentoda kadın örgütlerini temsil eden ve mevcut durumda içerisinde 160 sivil toplum örgütü bulunduran LCW’nin çatısı altında Üçüncü Dalga Feminizm döneminde ortaya çıkacak “Kadınlara Karşı Her Tür türlü Ayrımcılığın Sonlandırılması Ulusal Koalisyonu” (National Coalition to Eliminate All Forms of Discrimination against Women,

NCLW) ve Lübnanlı Kadınlar Ağı (Lebanese Woman's Network) olmak üzere iki ana koalisyonun yönergesine uyum sağlamışlardır. Bu iki koalisyon eş zamanlı olarak aynı sorunlar üzerinde durmuşlar, ancak bu sorunlara karşı farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. (Arenfeldt&Goley, 2012, sf.120)

LCW'nin kurucularından biri olan Laure Moghaizel, bu yılların en baskın isimlerinden biri olmuştur. Laure Moghaizel kocası Joseph Moghaizel ile beraber aktivizm içinde bulunarak "aile feminizmi" (family feminism) kavramını literatüre kazandırmıştır. Joseph'in kadın haklarının gelişimi meselesine olan samimi ilgisi LCW'nin üyeleri tarafından ona kadın hareketinin damadı ("son-in-law of the women's movement") takma adının verilmesine neden olmuştur. (Stephan, 2010, s.537) Hukuk öğrencisi olan Laure, okulunun ilk yılındayken yaşamının amacını Lübnan hukukunda kadınlara karşı olan ayrımcılıkların bütün biçimlerini yok etmek olarak belirledi. 1948 yılında da "Phalange" Partisi'nin kurucusu Pierre Gemayel'in çağrısına cevap vererek bu partinin kadınlar komitesine katıldı. 1952 yılında komitenin başkanlığını yapmaya başlayan Laure, Lübnanlı kadınların siyasi farkındalıklarının ve katılımlarının artması için eylemlere girişti. (Stephan, 2010, sf.535) LCW'nin kurulmasından hemen sonra kurulun adli konulardaki uzmanı olan Laure; Lübnan hükümetinin çıkardığı kararnamelerinin karşılaştırmalı incelemelerini, kanunların diğer Arap devletlerinden ve uluslararası anlaşmalarından farkları konusunda bir çalışma hazırladı. Bu çalışmasını yönetim kuruluna sundu ve kurulu, listelediği her konunun müzakeresinde sistemli bir strateji takip etmeye davet etti. Laure'nin önerilerini kabul eden LCW, kadınların oy hakkı için büyük bir güçle mücadele etti. (Stephan, 2010, s.536) Sonunda, Laure'nin bayrağını tuttuğu Lübnanlı Birinci Dalga Feministlerin bu mücadelesi, 1952 yılında seçme ve seçilme hakkını kazanmalarıyla taçlandı.

Laure, 1953 yılında "Phalange" Partisi'nin üyelerinden biri olan Joseph Moghaizel ile evlendi. Moghaizel çiftinin ilgi çekici hale getiren unsur beraberlikleri boyunca büyük bir dayanışma halinde kadın hakları aktivizmi içinde olmalarıydı. Tıpkı karısının olduğu gibi Joseph de Lübnan'da feminizm ideolojisinin inşasında ciddi katkıları sağlamıştır. Joseph, LCW'nin girişimlerini savunmuş, kadın hakları için kamusal ve siyasi destek toplamak amacıyla makaleler yayınlamıştır. 15 Mayıs 1953 tarihinde Labor Gazetesinde LCW'nin zaferini yazdığı makalesinde "Phalange Partisi'nin üyeleri olarak bizler kadınları yaşama, iş gücüne büyük kitleler halinde katılmaya davet ediyoruz ve kadınlardan sendikalara, partilere üye olmalarını istiyoruz." demiştir. (Stephan, 2010, s.537) Oy hakkı mücadelesi süreci boyunca harcanan emeğin sonundan mutlu sona ulaşılması Lübnanlı kadınları siyasi yaşama katılımını teşvik edecek büyük bir adım olmuştur. 1953 yılında 2000'li yıllara kadar Lübnan'da ve tüm Arap Dünyasında kadın hakları için savaş vermeye devam eden Linda

Mata'n başkanlığını yaptığı "Lübnanlı Kadınların Hakları Ligi" (The League of Lebanese Women's Right, LLWR) kuruldu. Hala erkek sesinin oldukça baskın olduğu Lübnan Parlamentosunda adının geçmesini isteyen, siyaset sahnesinde öncü role soyunan kadınlardan biri olan Linda Matar hayatını kadınların mücadelesine adadı ve birliğini örgütlenmek için önemli bir unsur olmasını sağlayacak reformları gözden geçirdi. Mata, ayrıca kadınların seçime adaylığını koymasını için birçok kampanyanın hayata geçirilmesinde öncü oldu. Bizzat kendisi de 1996 ve 2000 yıllarında milletvekili seçimlerinde adaylığını koymuş ancak onun bu siyasi girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (Claude, 2012, sf.207) LCW'nin bünyesinde başta siyasi alanda olmak üzere, hak mücadelesini ve girişimlerine devam eden Moghaizel'in bu çabaları birçok Lübnanlı kadın için de ilham kaynağı olacak nitelikte hareketlerdi. Özellikle, Moghaizel'in ve diğer Lübnanlı feministlerin LCW gibi bir kuruluşun içerisinde hareket etmeleri Lübnan kadın hareketinde sivil toplum örgütlerinin rolünü ve işlevini belirlemesi açısından büyük önem arz etmiştir. Kadın örgütleri açık bir biçimde her dönemin kendi sorunları bağlamında hem Lübnan'da feminizmin yol haritasını çizmiş, takip etmesi gereken yolu belirlemiş hem de kadınların sistemli bir biçimde ve dayanışma halinde hareket etmesini olanaklı hale getirmiştir. Aslında, Lübnan'ın farklı sosyal ve dini grupları içeren doğası kadın örgütlerinin de epeyce çeşitlilik göstermesine örgütsel anlamda bütünleşmenin kolay bir biçimde kurulamamasına sebebiyet vermiştir. Örneğin, Beyrut'taki kadın STK'lar, ülkenin diğer bölgelerindeki kadın STK'larından, özellikle de kadın STK'larının az olduğu Güney Lübnan'dan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bunun yanında, Lübnan'da bazı kuruluşların sivil toplum örgütü niteliği kazanmak amacıyla, hükümetten kolayca izin alırken bazı toplulukların bu izni alması uzun yıllarca sürdüğünden, kadın örgütlerini belirleyebilmek ya da niteleyebilmek oldukça karmaşıktır. Örgütlerin öncelikle İçişleri Bakanlığı'na izin başvurusunda bulunmaları ve kayıt yaptırmaları zorunluysa, Bakanlığın izin verme sistemi belirsiz olduğundan ön kayıt sicil rakamları bulunmamaktadır. Bazı STK'lar, başvurularını yaptıktan en az sekiz yıl sonra izin alabildiklerinden şikâyet etmektedir. (Fontan, 2004, sf. 171) Diğer kadın STK'ları ise siyasi partilerin ya da feodal ailelerin yan kuruluşu niteliğinde faaliyetlerini sürdürmekte olmasına karşın, kadın haklarını geliştirmek için mevcut durumlarını değerlendirme, sorgulama ve karar alma haklarına doğrudan sahiptirler. Yine de Lübnan'da kadın STK'ların gerek bölgeden bölgeye farklılık göstermeleri gerek kuruluş aşamalarında geçirdiği süreçlerde yaşanan farklılık ve gerek bazı örgütlerin çeşitli siyasi oluşumun altında yapılması, Lübnan feminizm ideolojisinin özünü oluşturan dayanışma ruhuna zarar vermemiştir. Lübnan'da kadın hakları örgütleri, aynı temel kaygı ve arzularla ortak bir dil üzerinden konuşmuşlardır. Tek tanrılı değer ve inançlar sistemi üzerine inşa edilen Lübnan'da kadın sivil toplum örgütleri bir kadın grubunun gelişimine yönelik bir yaklaşım ile bir bütün olarak kadınların gelişimine yönelik bir yaklaşım arasında var olan bir birliktelik söz konusudur. Beyrut'ta çok

etkili bir toplumsal cinsiyet savunuculuğu teşkilatı bu ikiliğin bir örneğidir. (Fontan, 2004, sf. 172)

3.3.2 İkinci Dalga Feminizm (1960-1990)

İkinci Dalga Feminizm döneminin başladığı 1960'lı yıllardan başlayarak, Lübnan'da kadın hareketi sahnesinin oyuncuları değişmişti. Üst tabakadan aristokrat Birinci Dalgacılar perdeden çekilirken; rollerini, bir ölçüde daha halk sınıfına yakın eğitilmiş entelektüel kadınlara bırakmıştı. İkinci Dalga Feminizm, misyonları üzerinde iz bırakacak Hıristiyanlar ve Filistinli mülteciler arasındaki siyasi gerilimle dolu bir havada doğdu ve bu şiddetli çatışmaların gölgesinde devam etti. Mariam Cooke, deneyimlenen bu süreci, ülkenin içinde bulunduğu karışık dönem boyunca birlik ve dayanışma içinde barış dili yaratmaya çalışan ve bu durum hakkında yazılar yazan kadınlar yönünden "Lübnan, onların paylaştıkları bir ev ve savaş ise yaşadıkları ortak keder" olarak adlandırmıştır. (Cooke, 1987, sf.3)

Lübnan, bağımsızlığını kazandıktan sadece beş yıl sonra sınırlarının güney ucunda kurulan Musevi İsrail Devleti ve buna izleyen dönemde Ürdün'de temelleri atılan "Filistin Kurtuluş Örgütü" gibi aktörlerin tarih sahnesinde yerini almasıyla etnik ve jeopolitik özellikleri sebebiyle yakın bir zaman içinde kanlı bir coğrafyaya dönüşeceğinin işaretlerini göstermişti. Yeni uluslararası siyasi sorunlar Arap devletleri adına yeni ortak diplomatik duruş ve kararları beraberinde getirirken; o dönem Lübnanlı Marunî Hıristiyan Cumhurbaşkanı Kamil Şamun, tercihini ülkesini bu yekpare Arap siyasal tavrının içine dahil etmekten yana kullanmadı. Mısır Lideri Cemal Abdel Nasır'ın ideolojik fikri temeline dayanan "Pan-Arabizm" (Nasserism - at Tayyar an Naseri) akımı yükselen gücü ile radikal ve Batı karşıtı tonun rengi koyulaşmış, 1956 yılında da Süveyş Krizi patlak vermişti. Batı yanlısı Lübnan Hükümeti ise, Süveyş Krizini takip eden bir buçuk yıl boyunca diğer Arap ülkelerinden farklı ve yalnız kaldığı için giderek artan huzursuzluklarla yüzleşmekteydi. 1958 yılının ortalarında yapılması planlanan Lübnan cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaştıkça bu huzursuzluk üst seviyeye çıktı. 8 Mayıs 1958'de hükümet karşıtı bir gazete editörünün suikasta uğraması iç savaş tetikledi. (Dowty, 1984, sf. 23) Eskiden beri Lübnan'ın kendi iç çeşitliliğinden kaynaklı istikrarsızlıkları körükleyen; muhtelif aile, cemaat ve grupları birbirine karşı kıskırtan dış güçlerin varlığı söz konusuyken; bölgede biçimlenmeye başlayan yeni siyasal iklime ülkenin uyumlaşmaması ve Orta Doğu coğrafyasında Irak'taki darbe gibi beklenmeyen bazı olayların yaşanması bu dış güçleri tekrar harekete geçirmişti. Nitekim ABD; 1958 yılının Temmuz ayında Kamil Şamun rejiminin güvenliğini sağlamak için Eisenhower Doktrinini yürürlüğe koydu ve Lübnan'a 14,000 asker çıkardı. (Tucker & Roberts, 2010, sf. 735) ABD askerleri 103 gün

boyunca yani 25 Ekim'e kadar Lübnan'da kaldı. Lübnan'da ABD ordusunun varlığının, Lübnan'ı büyük çaplı bir iç savaştan kurtardığı düşünülürken, 2000 ila 4000 arasında Lübnanlının öldüğü kayıtlara geçmiştir. (Tucker&Roberts, 2010, sf.736) Böylesine kanlı bir coğrafyada ve militarist hareketlenmelerin, çatışmaların, çalkantıların zirve yaptığı bir dönemde doğan Lübnan İkinci Dalga Feminizmin geleceği savaş karşıtı anti militarist bir forma dönüşerek devam etmiştir. Lübnanlı feministlerin bu yeni dillerini asıl etkileyecek olay ise şüphesiz 1960'ların sonunda İsrail'e karşı direnişin sembolü olan El-Fetih'in liderliğindeki Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Lübnan'da teşkilatlanmasıyla fitili ateşlenen ve ülkeyi tam anlamıyla yerle bir edecek, 1975-1990 yılları arasındaki iç savaşı.

Eylül 1970'te Ürdün'den kanlı bir saldırıyla atılan FKÖ'nün en güçlü kalesi Lübnan olmuştu ve FKÖ'nün kurduğu kamplarda binlerce gerilla eğitiliyor, İsrail'e karşı mücadele buradan yönlendiriliyordu. (Çelik, 2012, sf. 131) Silahlı kuvvetlerin ülkeye gelişiyle, askeri güç dengesi Müslümanlar ve Arap milliyetçileri lehine değişti. Ulusal Pakt tarafından gücü garanti edilen Hıristiyan hükümeti, ne paktı değiştirmeye yanaştı ne de Müslüman militanların hukuk dışı bir güce sahip olmasına izin verdi. Böylece, ülkede giderek gerilen havanın patlaması an meselesi oldu. 1970'li yıllara gelindiğinde Lübnan'daki Müslüman cemaatin sayıca Hıristiyan nüfusu geçtiği ifade edilmeye başlandı. Müslüman grupların bazı önderleri Cumhurbaşkanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı gibi nihaî iktidarın Hıristiyanların elinde olmasını kabul etmiyorlar, Lübnan siyasi yapısında daha etkili olmak istiyorlardı. Bu gelişmeler ortaklıkçı demokrasi yapısının ülke içerisindeki geleceğinin belirsiz bir hal almasına neden olmuştur. İlk başlarda gösterilerle başlayan mezhepler arası mücadele daha sonra silahlı çatışmaya dönüştü. (Bağlıoğlu, 2008, sf.18) Bir yanda İsrail'in Lübnan'ın güneyine giderek artan saldırıları ve bu saldırılar yüzünden Beyrut'a sığınan Şiiler, diğer yanda Filistin mülteci kampları ve Maruniler arasındaki şiddetli çatışmalar ve diğer yanda Lübnan Ulusal Hareketi ve FKÖ karşısında savaşa müdahil olan Suriye gibi aktörler iç savaşı salt Hıristiyan-Müslüman çatışması olmaktan çıkarmış, ikiden fazla grubun karşı karşıya geldiği ve her tarafın giderek kutuplaştığı tarihin gördüğü en acımasız ve karmaşık iç savaşlarından birine dönüştürmüştü. 1980'lerin ikinci yarısında ise iç savaş "herkesin herkese karşı savaşı"na dönüşmüştür. (Winslow, 1996, sf.269) Lübnan İç Savaşı 1975'ten savaşın sona erdiği 1990 yılına kadar yaklaşık olarak 150.000 insanın ölümüne neden olmuştur. Yaklaşık 350.000 kişi yaralanmış bir milyondan fazla insan da ülkesini terk etmiştir. (UNHRC, 2006, sf.18)

Savaş yılları kadınların medeni hak mücadelelerini sürdürmesine uygun değildi. Buna karşılık, aktivistler enerji yüzünü barış müzakereleri ve vahşi şiddeti durdurma çabalarına çevirmişti. (Stephan, 2014) Sivil haklar için kamusal alanda barışçıl bir mücadele için kurulan

kadın örgütleri, dönüşen koşullar altında, mültecilere ve savaş kurbanlarına sosyal yardımlaşma hizmetlerini dağıtan kurumlara dönüştürüldü. (Stephan, 2014) Bu dönemde, özellikle, Güney Lübnan'daki kadınların ortak kaygı ve niyet doğrultusunda bir noktada birleşmeleri ve bu noktada savaşın gölgesinde kendilerine ait gerçekliklerle de yüzleşip onları dönüştürmeye çalışmaları dikkat çekicidir. Kadınları bu biçimde bir araya getiren sivil toplum örgütlerinden biri de 1969 yılında kurulan ve yönetim merkezi Nabatiyya'da bulunan Jam'iyyat Taqadum al-Mar'a Al-Khayriyya (Women's Charitable Association, JTMK) örgütü olmuştur. Bu dernek, Sosyal İşler Bakanlığından izin belgesini aldıktan sonra, hem kendi varlıklarını hem de bölgedeki diğer kadınların yaşam biçimlerini geliştirmek; toplumun sosyal yapısında kendilerine ulaşılmaz gibi görünen değişiklikleri yaratmak üzere kamu yararına istekli ve ilgili birkaç çalışan kadınla çalışmaya başladı. Bu kadınların çoğu öğretmendi ve çocuklarla, onların ebeveynleriyle yakın iletişim halindeydi ve çok geçmeden kadınlar ve çocuklar için çok fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğunun farkına vardılar. JTMK, ilk olarak, kadınlar için yetişkin okuma yazma atölyeleri açarak işe başlamıştır. Zaman ilerledikçe JTMK'nın ideolojileri aynı kalsa da takip ettikleri hedeflerin ve ilerledikleri yolun değiştiği görülmektedir. Örneğin, derneğin başlangıçta okuma yazma kampanyalarına odaklandığı göz önünde bulundurulduğunda günümüzde kadınların iktisadi gelişmelerine öncelik verdikleri ve bu alanda çalışmalarını sürdürdüğü göze çarpmaktadır. (Bassam, 2003, sf. 67) Ayrıca, 1960'lı yıllardan günümüze kadar aktif olarak çalışmalarına devam eden JTMK, kriz dönemlerinde, "acil yardım" rolünü üstlenmiş ve saldırı altındaki inanç topluluklarına destek olmuştur. 1998 yazında derneğin başkanı Um Ahmad ile röportaj yapan Bassam, *Woman Activists of South Lebanon* kitabında JTMK'nın çalışmalarının bölgenin kadınları ve çocuklarının yaşam standartlarının kalkınması ve gelişmesi açısından ziyadesiyle önem arz ettiğini fark ettiğini yazar. Onların kadınlar ve çocuklar üzerine yoğunlaşmalarının sebebi kadınları toplumu inşa edecek öznelere olarak görmelerinden ileri gelmektedir. Kendileri de anne ve öğretmen olan bu derneğin aktif kadınları, yaşamlarını değiştirme ve haklarını genişletme konusunda istekliydi. Ayrıca, öğretmenlik rolleri JTMK çatısında bulunan kadınlara, öğrenciler ve ailelerle sahip oldukları iletişim aracılığıyla toplumun gereksinimlerini derinlemesine anlama ve farkına varma şansı da veriyordu. Bu olanakları sayesinde kırsal alanın merkezinde yer alan Nabatiyya halkının tarımsal yaşamla ve bu yaşamın getirdiği sorunlarla güçlü bir münasebetinin olduğunu gözleme ve idrak etme olanağını kazandılar. (Bassam, 2003, sf. 78) JTMK çalışanları kendilerini ve güttükleri amaç doğrultusunda buldukları faaliyetleri ülkenin geri kalan kadın yardım kuruluşlarından ve onların çalışmalarından ayrı tutmuşlardır. JTMK sadece para toplamak ve bağış yapmak yerine, anneler ve çocuklarla birlikte çalışarak; gündüz çocuk yuvası, ilköğretim merkezi kurmuş ve bunları birlikte dayanışma halinde işletmişlerdir. Bunun gibi somut hizmetlerin yanında, JTMK'nın ideolojik çizgileri doğrultusunda toplum zihniyetinde yaratmak

istedikleri dönüşümler de büyük önem arz etmektedir. JTMK kadınların eğitimi, finansal istikrarı ve çocuk hakları gibi konularda liberal bir toplum vizyonu için çalışan, ancak Batılı değil, daha yerel bir bakış açısıyla bunu gerçekleştirmek istiyordu. 1999 yazı boyunca bir çok organizasyonuna katılan Bassam derneğın kadınların güçlendirilmesiyle ilgili olarak liberal uygulamalarının yanı sıra, sağ ve sol ideolojileri bütünleştirme gibi bir yol izlediklerini de gözlemlediğini *Woman Activists of South Lebanon* kitabında bahsetmektedir. (Bassam, 2003, sf. 79)

Ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamı sadece kadın sivil toplum örgütlerinin amaçları ve öncelikleri üzerinde etki göstermekle kalmamış bu dönemin önemli kadın hakları aktivisti ve yazarlarından bazılarının eserlerinde güçlü izler bırakmıştır. O feminist edebiyatçılardan biri olan Emily Nasrallah “Yeşil Kuş” (The Green Bird) adlı kısa kurgusal öyküsünde savaş esnasında evini kaybetmiş bir ailenin sahiplerinin Avrupa’ya gitmek için terk ettiği bir daireye sığınmasını ve bombardıman altında bir şehirde ayakta kalma çabalarını anlatmaktadır. Son derece ağır ve çetin şartlarda hayatlarını sürdürmeye çalışan tüm ailenin en büyük umutları oğullarının doktor olup parlak bir geleceğe sahip olması ve eve ekonomik olarak yardım etmesi iken, hikâyenin sonunda savaş en acımasız yüzünü gösterecek, anne ve babaları oğullarının çatışmanın ortasında can verdiğine şahit olacaklardır. (Claude, 2012, sf.195) Emily Nasrallah’ın bu öyküsü sıradan yaşamların, küçük insanların ve onların saf beklentilerinin yanında savaşın tahrip edici doğasını resmederek, Lübnan’ın iki çelişkili yüzünü basit bir biçimde resmetmesiyle Lübnan Edebiyatında önemli bir yere sahip olmuştur. Emily Nasrallah’ın yazın yaşamı savaş anlatılarından ibaret değildir. Edebi kariyerine 1950 yılında Sawt-el-Mara'a (Kadınların Sesi) adlı dergisinde başlayan Nasrallah, 1962 yılında yayınladığı ve Lübnan’ın unutulmuş atıl bırakılmış bir köyünde, bir kadının gözünden göç, yoksulluk ve cahiliyet kavramlarının etkileri üzerine yazdığı ilk romanı *Tuyour Ailoul* (September Birds) ile “Said Akı” ve “Friend of Book” ödüllerini alarak büyük bir başarı elde etmiştir. Hikayelerinin ve romanlarının merkezinde neden kırsal yaşamın yer aldığı sorusuna “Çünkü bütün çocukluk ve ergenlik çağımı bir köyde geçirdim ve en erken ve kalıcı tesirlerimi oradan aldım. Bana göre köy, Lübnanlıların karakterini biçimlendirmiş, Lübnanlıların kökleri, gerçek özü, maskesiz halleri orada” diye yanıtlayan Nasrallah’ın bu romanı kırsal yaşam sorunlarını açan ilk elden bilgiydi. Nasrallah’ın bu eseri köylüleri köleleştiren ve özellikle de fedakarlık ve günah keçileri olarak kullanılan kadın imgelerini güçlendiren geleneklere karşı ağır bir eleştiri niteliğindedir. (Al Raida, 1982, sf. 2) Nasrallah’ın bir zamanlar heterojenliğine, hoşgörüsüne, siyasi açıklığına ve güzelliğine hayran olduğu ülkesinin yavaş yavaş yıkımına birebir şahit olduğu; iç savaş süresince evi üç kez bombalandığı, 1982 İsrail işgali sırasında yapılan bir bombardımanda, 30 yıllık çalışmasının yakıldığı için savaşa dair söylediği her şey de birincil ağızdan aktarılan

bilgilerdi. Bu kaotik dönemden geçerken Nasrallah ve İngilizce, Fransızca ve Arapça olarak iletişim kuran altı diğer üst ve orta sınıf kadın grubu, yazılarında savaşın dehşetinden kurtulmak için bir yol aradılar. (Gauch, 1992) Nasrallah feminizm ve Lübnan İç Savaşına dair görüşlerini de Lübnan'ın ulusal mirasının güçlü inanç, metanet, özgürlük, yardımseverlik gibi göz ardı edilmemesi gereken; bir çok değere sahip olduğunu, savaşın bunları sarstığını, ancak tam anlamıyla yok edemediğini ifade ederken, cinsel ayrımcılık, köylüler arasında yaşanan geçimsizlikler ve dinsel fanatizm gibi bir çok zararlı geleneğin reddedilmesi gerektiğini, kadınlara korunmaya muhtaç bir çocuk olarak davranmayı bırakmanın zamanının geldiğine inandığını, erkeklerin olduğu kadar kadınların da zihinsel ve fiziksel sağlıkları için özgürlüğün gerekli olduğunu söylemiştir. (Al Raida, 1982, sf. 2) Tıpkı Nasrallah gibi feminist fikirlere sahip edebiyatçı ve insan hakları aktivisti May Ghossoub da eserlerinde iç savaş sürecinin tüm darbelerini yakından gözlemlemiş ve bunu eserlerine yansıtmıştır. Ghossoub *Red Lips* adlı eserinde mülteci konusunu geniş bir çerçeveden incelerken, kırmızı rengini karanlık bir yolculukta hayatta kalma refleksi ve aydınlığa kavuşma olarak bir metafor haline getirmiştir. Her bireyin içinde yanan bir kırmızı ışığın olduğunu gösteren Ghossoub öyküsünün merkezine bir rahibe adayını almıştır. (Claude, 2012, sf.195) 1960'lı yılların başında en göze çarpan yazarlardan biri de eserlerini İngilizce olarak kaleme almayı tercih eden, modern Batı edebiyatını ve İngilizce dilini çok iyi bildiği için kendi özgün dilini yaratarak bu alanda öncü olan ve genç yaşta bir trafik kazası sonucu hayatını kaybettiği için iç savaş yıllarına şahit olmayan Rima Alamuddin'di. Alamuddin'in fikirleri Batı kültürü kökenli olsa da eserlerinde katıksız bir Doğu atmosferi yaratmış, arka plana Lübnan'ı koymuş ancak karakterlerine Batı elbiseleri giydirmiştir. (Al Raida, sf. 4, 1978) Amerikan Beyrut Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra 1960 yılında ilk romanı *Spring to Summer*'ı yazan Alamuddin Cambridge'de Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı üzerine eğitim almış, ölümünden bir yıl önce 1964 yılında da kimliğini ve öz değerini erkek bakış açısının tamamen dışında tutmuş, profesyonel bir kadının hür irade ve fikrini ortaya koyan *The Sun is Silent* romanını yayınlamıştır. (Khalaf, 2012, giriş) İç savaş- Lübnan kadın hareketi ve feminist edebiyat arasındaki ilişkiye yeniden dönersek, Lübnanlı en ünlü feminist yazarların bu sarmalın içine dahil olduğu görülmektedir. Lübnan'ın içinde bulunduğu kimin kime ateş ettiği belli olmayan malum iç savaş ortamı o dönemin en popüler feminist yazarlarından Hanen El- Şeyki'nin eserlerine de nüfuz etmiştir. El Şeyki, *Hikayat Zahrah* (Zehra'nın Hikâyesi) adlı eserinde içeriden ve dışarıdan gözlem yolu ile yaratıcı çok anlamlı anlatı sanatını kullanarak farklı bir teknik denemiştir. Hikâye hem 1975'te başlayan iç savaş sırasında Lübnan "ulusu"nun erkek üyeleri çatışmalarda ölümler, Lübnan'ın güneyinde Şii bir toplulukta ailesiyle birlikte yaşayan Zahra adında genç kızın hikâyesidir. Zahra'nın kendi dünyasında yaşananlar onun gözünden anlatılmaktadır. Bu birleşim okuyucuyu sadece anlatılan hikâyeye değil, anlatının kendisinin hikâyesine de bakmaya davet etmekte, ayrıca, bir kadının gözünden tam

anlamıyla kırılmış bir toplumun yansımasını sunmaktadır. (Allen, 1995, sf. 231) Bu kitabın yayınlanmasına o dönem hiçbir basımevi yanaşmayınca, El Şevki kendi cebinden para vererek kitabını yayınlanmasını sağlamıştır. Sonuç olarak, çoğu Arap ülkesinde yasaklanan kitap, El-Şeyki için uluslararası beğeni topladı ve Boston Sunday Globe tarafından “orijinal, hareketli ve güçlü bir biçimde yazılmış eser” olarak kabul edildi. (University of Minesota, 2009, sf. 1) El Şeyki'nin yarattığı savaş ve zulüm ortamından kaçmaya çalışan, ancak gittiği yerde bunların aynısını hatta daha fazlasıyla karşılaştığı Zahra karakterinin bir yönden yazarın kendisini de temsil ettiği yorumu da yapılabilir. Hatta *Hikayat Zahrah*'ın tam anlamıyla otobiyografik bir eser olduğu da söylenmektedir. Tıpkı Zahra'nın içinde yetiştiği çevre gibi El Şeyki de Şii bir ailede dünyaya gelmiş ve oldukça tutucu ve geleneksel bir bölge olarak bilinen Ras El Nabeh bölgesinde çocukluğunu geçirmiştir. Ülkesinde iç savaşın çıkmasıyla 1982 yılına kadar kalacağı Suudi Arabistan'a taşınmak zorunda kalmıştır. (University of Minesota, 2009, sf. 1) Bunun öncesinde, El Şeyki'nin Feminist Arap Edebiyatına ve bu yolla Lübnan kadın hareketi üzerinde cesaretlendirici etkisi yadsınamaz biçimde büyük olmuştur. Her şeyden önce, El Şeyki bir kadın olarak toplumun edebiyat alanındaki beklentilerini sorgulamış, (Claude, 2012, sf. 199) çoğu ataerkil dogmaya ve ülkesinin içinde bulunduğu savaş ortamına karşı kalemiyle meydan okumuştur. El Şeyki önce kadın dergisi al-Hasna'da daha sonra al Nahar'da makalelerini yazmaya başlamış, 1968 yılında Mısır'a giderek “American College For Girls in Cairo”da eğitim almış, Mısır'da kaldığı üç yıl boyunca ilk romanı olan *Intihar Rajul Mayyit*'i yazmıştı. Intihar Rajul Mayyit; El Şeyki'nin diğer eserlerinde olduğu gibi iki cins arasındaki ilişkileri, güç mücadelelerini ve ataerkil kontrol gibi temaları içermekteyken, 1971 yılında yayınlanan *Faras Al-shaitan* adlı kitabı El Şeyki'nin dindar ve tutucu babasıyla ilişkilerini ve evlilik hayatını resmetmesi yönünden yine otobiyografik özellikler taşımaktadır. (University of Minesota, 2009, sf. 1) 1982 yılında Londra'ya taşınan El Şeyki, 1989'da patriarkal toplum sisteminden kaynaklı açmazlıklarla mücadele etmeye çalışan iki Arap (ülkeleri bilinmeyen) bir Lübnanlı ve bir Amerikalı kadının hikayesini anlattığı *Misk al-ghazaa*'ı (Women of Sand and Myrrh) yayınladı. Ancak bu romanda bir Orta Doğu ülkesinde yasaklanırken eser Publishers Weekly tarafından 1992'deki En İyi 50 Kitaptan biri seçildi. Aynı yıl Lübnan İç Savaşı sırasında Asmahan adında bir Müslüman kadın tarafından yazılan hem ölü hem de yaşayan belirli kişilere, yerlere ve olaylara gönderme yapan on “mektuptan” oluşan bir roman olan *Barid Bayrut*u (Beirut Blues) yayınladı. (University of Minesota, 2009, sf.2)

Tüm bu sert siyasi ortam ve acımasız savaş koşullarının altında İkinci Dalgacıların ilk önceliği barış ortamını sağlamak olsa da ve bunu bazı önemli Lübnanlı feminist yazarlar eserlerine aksettirerek yapmaya çalışmış olsa da toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşma

yolunda hem bu dönem boyunca hem de de savaş sonrası dönemde bazı kazanımlar elde edilmiştir.

Taif Anlaşması, mezhepsel gruplar arasında yeni siyasi kırılmalar ve kadınlar için yeni sonuçlar getirdi. İç savaş sonrası dönemde kadın örgütlerine savaş süresi boyunca sunulan toplumsal refah hizmetlerinin sürmesi için siyasal alan verildi. Aktivistler bu siyasal fırsatı kadınların eğitim, çalışma ve siyasal haklarında kazanımının artması için kullandılar. Uluslararası düzeyde bu alanlarda hak arayışlarını ve mücadelelerinin görünür kılmak isteyen Lübnanlı feministler beyanname ve yeminlerini “The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women”ın (CEDAW) finanse ettiği Beijing Conference on Women’da açığa çıkardılar. (Arenfeldt&Golley, 2012, sf.114) Kadın hakları üzerine olan Pekin Konferansı; Lübnan Hükümetini, kadın haklarının gelişimi ve kamusal alana katılımına odaklanan program ve faaliyetlerde kadınlara olan bağlılığını kurumsallaştırmaya zorladı. Pekin Konferansı, ayrıca, NCWL, (National Commission for Lebanese Woman) gibi yeni örgütlerin oluşmasına da öncü olmuştur. (Arenfeldt&Golley, 2012, sf.114)

LCW, iç savaş sürecine gelmeden önce eşitlik mücadelesini aktif bir biçimde sürdürmüş ve önemli başarılarla ulaşmıştı. Örneğin, Lübnan vatandaşlığı olan kadınların yabancı uyruklu erkeklerle evlenmeleri halinde bu durumun ifşa edileceğini içeren 1960 yasasında kısmi bir reform gerçekleştirdiler. 1974 yılında da eşlerinin yazılı onayı olmadan kadınların seyahat edemeyeceğine ilişkin olan kuralı kaldırarak, kadınların seyahat etme hakkı üzerindeki bürokratik sınırlamaların sonunu getirdiler. Son olarak, LCW savaş yıllarında Arap ve Müslüman dünyasının ciddi bir toplumsal sorunu olarak kalan töre cinayetlerini yok etmek üzere mücadele ettiler. Ancak Lübnan Hükümeti ceza yasalarında kısmi değişiklikler yapmakla yetindi. (Arenfeldt&Golley, 2012, sf.116)

Devlet kanalıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak üzere atılan bazı adımlar uluslararası bir çizgide gerçekleşmiştir. Örneğin, iç savaş henüz keskin yüzünü göstermemişken, kadınların güçlendirilmesi çabaları, 1972’de, 1966 yılında yayınlanan “Birleşmiş Milletler Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar” ve “Medeni ve Siyasi Hakları Sözleşmeleriyle” hükümetin imzası ile desteklenmiştir. (UNDP, Final Report, 2006, sf.10)

Siyasi ortamın yavaş yavaş kızıştığı bir dönemde Laure ve Joseph, Müslüman meslektaşlarıyla mücadele etmeyi reddederek, Phalange Partisi’nden ayrılmış ve 1970 yılında altı iş arkadaşıyla Demokratik Parti’ye katılmışlardı. Laure;, Müslüman ve Hıristiyanların bir araya gelerek din ve etnik kimlik temelli ayrımcılıkları reddetme haklarını

ifade etmelerine izin veren pasif direnişini yaratmaya çalışmıştır. İç savaşın en başından beri Moghaizel çifti iki dini blok arasındaki çatışmayı baltalayacak “üçüncü güç” ısrarında bulunmuştu ve Joseph bu “üçüncü güç” ün elementlerini; ilerleme, demokrasi, sekülerizm, modernleşme, değişim, diyalog ve pasifizm olarak öngörmüştü. (Stephan, 2010, sf. 538)

Moghaizel çifti, 1985 yılında Joseph’in başkanlığını yapacağı “Lebanese Association for Human Rights”ı (LAHR) kurdular. LAHR’in misyonu insan hakları ihlallerine savaş açmak ve Lübnan Savaş kurbanlarını temsilen savunmaktı. LAHR, ayrıca, kadın hakları için hükümetin Evrensel İnsan Hakları Deklerasyonu’nun kanunlaştırmasını da kapsayan birçok yasal reformun ilerlemesini sağladı. (Stephan, 2010, sf. 538)

Kadın haklarını eşit olma sorunu ve tüm vatandaşlar için adil muamele olarak düşünen Laura Moghaizel “... kadına karşı yasal ayrımcılığı hiç bir şey meşrulaştıramaz. Hiç bir şey kadınların sahip olması zorunlu insanlık hakların engelleyemez ve sınırlayamaz.” diyerek fikirlerini ifade etmiştir.

1960’lı ve 1970’li yıllarda Lübnan’da özellikle solcu ve komünist partiler başta olmak üzere birçok siyasi parti kadınların sorunlarını tartışmak ve farkındalıklarını arttırmak için kadın komiteleri kurdu. Bu komitelerin dışında “Women’s Democratic Gathering” ve “League of Lebanese Women’s Rights”ın dahil olduğu birkaç kadın örgütü doğdu. Bu dönemde, sosyalizmin etkisi feminizm üzerinde dikkate değer güçte olmuştur. (Stephan, 2014)

“League of Lebanese Women’s Rights” kadınların kırsal alanlarda dahil olmak üzere, haklarını her yerde savunmak hedefleriyle 1970 yılında kuruldu. Bu çalışmaları mecliste kadınların meseleleri üzerine gerçekleştirilen siyasi lobi görüşmelerini, kadınları siyasi katılım için cesaretlendirmeyi, yerel düzeyde çeşitli sosyal ve siyasi gruplar arasında diyalogu başlatmayı da kapsamına alan amaçlardan oluşuyordu. (Arenfeldt&Golley, 2012, sf. 121) 1976 yılında kurulmuş “Women’s Democratic Gathering”ın ana hedefi ise aynı biçimde kadınları sosyal, ekonomik ve siyasi alanda katılmalarını sağlamaktı. Bu konuda üç temel projesi olmuştur: Kadınlara yönelik şiddete karşı savaş açmak, kadınların insan hakları noktasında kanaati artırmak ve okuryazarlık oranını yükseltmek. (Arenfeldt&Golley, 2012, sf. 122)

Savaş sonrası kurulan veya faaliyetlerine devam eden kadın STK’larının hedefleri kadın hak ve özgürlüklerini geliştirme olsa da bu STK’ları nitelendiren başka bir hiyerarşinin varlığı da söz konusu olmuştur. Özellikle savaş sonrası kadın örgütleri kadınların güçlenmesini savunurken, bu güçlenmenin yalnızca bazı Lübnanlı kadınların tekelinde kaldığı diğerlerinin bu amaçların dışında tutulduğu dikkat çekmiştir. Barış sürecinde bir

devlette toplum ilk olarak sancılı geçmişiyile başa çıkamaz, görmezden gelmeyi tercih eder ve bu sancılı geçmişini başka yerlere bölüştürür. İkinci olarak hiyerarşik mekanizmalar yoğunlaşır, böylece belirli sosyal tabakalar marjinalleşmeye başlar. Bu “marjinalleşen” ya da Lübnan kadın hareketinde sürece dahil edilmeyen sosyal sınıfların örneği ise göçmen işçiler olmuştur. Lübnan’da sayıları yüz bini geçen, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ve “modern köleliğin” yansıması olan bu sorun kamusal alanda, az sayıda insan hakları aktivisti ve STK tarafından gündeme getirilmiş, ancak hükümetin göçmen işçilerin korunması için yasama yapması sağlanamamıştır. Kadın grupları ve bazı medya kuruluşları kadınların süregelen hak ihlallerini gün yüzüne çıkarırken, kurulan “hegemonyanın” temelleri aynı durumda bulunan göçmen ev hizmetlilerini ele almayı tercih etmemiş ve sonuç olarak var olan durumdan yalnızca Lübnan vatandaşları faydalanmıştır. Dahası, kadın STK sektörünün, Lübnan’daki “neo-ataerkilliğin” temelleriyle ilgili meseleleri ele alma kapasitesi, ülkenin kendi kendine devam eden mezhepçi siyasi sistemi ile sınırlı kalmıştır. (Fontan, 2004, sf. 171)

Lübnan’ın iç savaştan miras kalan enkazın altından doğrulmaya çalışırken geçirdiği sancılar en derin tesiriyle kadın hareketinde de kadınlar içinde ekonomik sınıflar tabanında iktidar ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla hissedilmiştir. Ancak aşılması gereken bu engel Lübnan feminizminin bir kusuru olarak kalmış, kadın hareketini tamamen durdurmamıştır. Savaşın sonunda; kadın grupları, sivil toplum aktörleri ve uluslararası bağışçılar kadınların güçlendirilmesini ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmayı öncelikler listesine dahil etmişler ve kadın erkek arasındaki farklılıkların kişilerin yaşam koşullarını olumsuz etkileyecek sonuçlara yol açmasını engellemeye çalışmışlardır. Tüm yönleriyle kadınların yaşamlarının üzerindeki 15 yıllık yıkıcı etkinin ardından genel yeniden yapılanma çabalarının yanı sıra kadınların sorunlarını savunmakta uygun şartlar içinde ilerleme kaydetmişlerdir. (UNDP, Final Report, 2006, sf.10,11)

3.3.3 Üçüncü Dalga Feminizm (1990-2005)

1990’lı yıllar Lübnan’da küresel feminizmin doğuşu olarak adlandırılabilir. Lübnanlı Üçüncü Dalgacıların diğer dönemlerdeki feminist akım öncülerinden en önemli ayırt edici özelliği, yürüttükleri hareketin ağlarını uluslararası alana yaymak olmuştur ve bu dönemde Lübnanlı feminist örgütlerin çalışmaları, deneyimleri ve hak talepleri global ölçekte yankı uyandıracak önemli organizasyonlarda kendini gösterme fırsatı kazanmıştır. Bu organizasyonlardan en kayda değer olanlarından biri de Lübnanlı kadınların öncülüğünde 1995 yılında Pekin’de gerçekleşen Birleşmiş Milletler Konferansı’ydı. Bu konferans, NCLW ve “National Committee for the Follow Up of Women’s Issues” olarak iki örgütün oluşumuna uygun ortam hazırlamıştır. NCLW, 1995 Pekin Konferansı’nda ve Birleşmiş Milletler’de

Lübnan resmi temsilcisi olarak oluşturulan ilk örgüt olmuştur. Örgütün içerisinde, hem devlet sektörleri ile ilgili hem de devletten bağımsız üyeler yer almaktayken, Konferans'tan hemen sonra 1996 yılında NCLW, Pekin'de alınan resmi kararların uygulanmasını gözlemleyen resmi kurum olmuştur. Aynı biçimde, Pekin Konferansı'ndan sonra, 1996 yılında kadın sorunlarını izlemek üzere kurulan ulusal komite de kadınların kamusal alana katılımına etki eden engelleri kaldırmak ve kadınların ekonomik, siyasal ve sosyal alanlara katılımını artırma misyonunu paylaştığı çeşitli sivil toplum örgütleriyle ağlarını genişleten devletle bir bağı olmayan kuruluş olarak adlandırılmaktaydı. (Stephan, 2014)

Pekin'de düzenlenen bu konferansta aktif olarak yer alan Lübnanlı feministler eğitim ve sağlık alanında kadınların durumunu iyileştirecek bazı uygulamaların hayata geçirilmesini sağladılar. Ülkede toplumsal cinsiyet eşitliğine dair fark edilir gelişmeler de bu dönemde yaşanmıştır. 1990'lı yıllardan sonra okuldan ayrılan kız öğrencilerinin oranının en aza indirilmesi için mesleki teknik eğitimler teşvik edilmeye çalışıldı, kadınlara karşı ayrımcı söylemler, cinsiyetçi perspektifle tek tipleştirilmiş kadın imgeleri eğitim müfredatından çıkarıldı ve bu dönemde kadınların okuma yazma oranında ciddi bir yükseliş yaşandı. (UN, National Commission for Lebanese Women, 2004) Ancak günümüzde hala okuma yazma bilmeyen kadınların oranı erkeklerin oranından daha yüksektir.

Bu yıllarda Lübnanlı kadınların tek sorunları eğitim meselesi değildi. Kadın sivil toplum örgütleri uluslararası bağlantılarını kurmak ve güçlendirmek çaba sarf ederken, Lübnan'ın bazı kesimlerinde kadının özgür iradesini hedef alan uygulamalar söz konusuydu. Hizbullah topluma derinden nüfuz edebilmek ya da başka bir ifadeyle kendi militanlarını yetiştirebilmek için toplumsal sahada gençleri hedef alarak "Mehdi Scout" Programları gibi eğitimsel ve kültürel kanadını oluşturmuştu. Bu kanadın bir ucu da kız çocuklarına dokunuyordu. Lübnan Şii kızları da Mehdi Scout programına dahil edildiler ve benzer biçimde Şii İslami kadınların nasıl davranması gerektiğine dair Hizbullah vizyonuna da maruz kaldılar. 8 ila 9 yaşındaki kızlar ilk kez başörtüsü takmaya bu gençlik programları kapsamında zorlandı. (Counter Extremism Project, 2018 sf.33) Hizbullah'ın doğuşuyla tesettür olgusu da 1990'ların başında yeniden başlamış oldu.

Ülke, böyle karmaşık ve kadın iradesini yok sayan bir ideoloji yayma siyasetinin izlendiği bir süreçten geçerken, kadınlar mobilize olmaya devam etmekteydiler. Üçüncü Dalga Feminizmin hâkim olduğu yıllarda uluslararası örgütlerin çabaları Lübnan Hükümetini ülkenin refah seviyesini yükseltmeye ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenlemek için kadın örgütleriyle işbirliği yapmaya itekledi. Bu dalganın feministleri çeşitli savunma gruplarında yer alarak tüm etnik gruplar ve mezheplerdeki Lübnanlı kadınlarla temas kurmak, onların siyasi

farkındalığını artırmak ve iş sahibi olmayan kadınların eğitim, çalışma ve siyasi haklarının gelişmesi için fırsat yaratmaya çalıştılar. (Stephan, 2014)

27 Haziran 1990 tarihinde İnsan Hakları Derneği tarafından Laure Moghaizel başkanlığında bir delegasyon Lübnan Cumhurbaşkanı'na ziyaret etti ve Lübnan'ın Uluslararası İnsan Hakları Deklarasyonunu kabul ettiğini vurgulayan yeni bir anayasa sistemi için teklif sundu. Lübnan Hükümeti derneğin önerisini ve uluslararası anlaşmaların Lübnan hukuk sistemi üzerindeki üstünlüğünü kabul etti. (Stephan, 2014) Moghaizel'in Lübnan feminizm ideolojisine en büyük miraslarından biri de yoğun baskılarıyla hükümetin Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) imzalanmasını sağlamak olmuştur. Lübnan Parlamentosu 1979 yılında çıkarılan bu sözleşmeyi 1997 yılında kendi ulusuna özgü durumlar, şahsi hal kanunu ("qanun al - ahwal al shakhsiya") ve tahkimle ilişkili bazı kayıtlarla kabul etmiştir. (UNDP, Final Report, 2006, sf.10,11)

Bu dönemin en ilgi çeken kadın hak ve özgürlükleri teması altında ortaya koyduğu yayınlarla Lübnanlı kadınlara ilham olan ve Lübnan feminizm ideolojisinin gelişmesine katkıda bulunan yazarlardan biri Alawiya Sobh'tur. En çok okunan Arap dergilerinden olan Al Hasna'da önce editör sonra yazı işleri müdürü olarak çalışan Sobh, 1990 yılında yakın zamanlara kadar en çok okunan kadın kültür dergisi olan Snob Al- Hasna'yı kurdu. Lübnan'da ve diğer Arap devletlerindeki kadın, savaş ve modernite kavramlar üzerine konuşmalar yapan Sobh, (Banipal, 2009) *Maryam Al Hakaya* romanıyla kurgusal öykü yoluyla toplumsal cinsiyet sorununa dokunmuştur. Sobh, bu eserinde dini ve toplumsal diktalar yüzünden genç bir kadının engellenmiş romantik aşk beklentilerinin, duygularının ve hayal kırıklıklarının resmini çizerken, bu katı tanımlanmış kurallarla tanımlanmış ataerkil toplumun içinde özgürce yaşamaya çalışan kadınların ahlaki ikilemleri hakkında rahatsız edici sorular sormuştur. (Khalaaf, 2012, giriş)

Kadınların toplumsal statüsü ve toplumsal cinsiyet meselesine değindiği eserleriyle isminden en çok söz ettiren yazarlardan birisi de West Roxbury'dir. Massachuset'te (ABD) Lübnanlı göçmenlerden oluşan bir toplulukta büyüyen ve geldiği bu kültürden üç kuşak Arap-Amerikalı kadının yolculuklarını ve yurtlarından ayrı geçirdikleri deneyimlerini, onların öz, kimlik ve dünya arayışlarını takip etme çabalarını öyküleştiren Evelyn Şakir olmuştur. Şakir, bu öyküleri 1997 yılında *Bint Arab* kitabı ile yayınlamıştır. Bu kitapta, Amerikan ırksal ve kültürel söylemlerinde, cinsiyet, ırk, sınıf, etnik köken, din ve milletin kesişme noktalarının Arap-Amerikan kadınlarının hayatlarını nasıl önemli ölçüde etkilediği ve paylaşılan bir kimliğin ne kadar farklı olabileceği gösterilmiştir. Arap Amerikalı kadınlar ve onların toplumsal cinsiyet ve kültür perdeleri hakkında çok sesli bir metin olan *Bint Arab*, yalnızca milliyetçilik,

gelenekçilik ve Amerikanlaşma söylemleri ile çelişen söylemlerin bulunduğu bir alan değil, aynı zamanda yeniden "Arap kültürel özgünlüğü"nü de içine alan bir kurgu sunmuştur. (Quawas, 2014, sf.77) Şakir, *Remember Me to Lebanon: Stories of Lebanese Women in America* adlı kitabında 1960'lı yıllardan günümüze kadar çeşitli dönemlerde geçen hikâyeler sunarken, öykülerindeki kahramanlar, babasının onur anlayışına direnen ergenlik dönemindeki bir gençten, ailesini iyi bir hale getirmek için çaba gösteren yaşlı bir kadına kadar çeşitlilik göstermiştir. (Arab Women Writers, 2015)

Bu dönem, kadın örgütlerinin kurumsallaştığı ve toplumsal cinsiyet aktivizminin Arap literatüründe yer aldığı bir dönemdi. (Stephan, 2014) Üçüncü Dalgacı Feminist akımının sürdüğü 1990'lı yılların sonları ve 2000'li yılların başlarında kadın hakları kurumları kendilerini LCW'nin himayesinde iki temel koalisyon çatısı altında örgütlemişlerdir. Bu koalisyonlardan birincisi 1999'da kurulan "National Coalition to Eliminate All Forms of Discrimination against Women"dır. Koalisyon, Lübnan Anayasası'nda ve CEDAW'da ifade edilen ilkelerin tam olarak uygulanması ve aile hukukunda reformlar yapmak için lobi faaliyetlerini yürütmeye devam etti ve bu çalışmalar sonunda kadınlara karşı ayırım gözeten sosyal güvenlik yasalarının dilinde, iş ve ticaret kanununda bazı iyileştirmeler sağlandı. LCW'nin bünyesinde faaliyetlerini sürdüren ikinci koalisyon ise "Women's Democratic Gathering" liderliğinde işbirliği ve güçlendirici bir ortam oluşturarak her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmayı, kadın ve erkekler arasındaki "tam eşitliği" ilerletmeyi amaçlayan 2001'de kurulan "Lebanese Women's Network"du (LWN). (Stephan, 2014)

1990'lı yılların Lübnan'ında kadınlar için aşılması gereken büyük bir bariyer de çalışma hayatını işgal etmekteydi ve iş yaşamındaki hak ihlallerine son vermek de Üçüncü Dalgacıların ulaşmayı arzu ettikleri amaçlardan biriydi. Bu amaç doğrultusunda, "the Working Women League"nin Lebanon kadınların sendikalaşma ve işgücü haklarını geliştirmek amacıyla 1994 yılında kuruldu. Günümüzde de faaliyetlerini sürdüren bu birlik, ayrıca, sosyal sigorta yardımı arayan kadınlar veya şahsi hal kanunu kapsamında velayete ilişkin verilen dilekçeler için mahkemede dava açma hakkına sahiptir. (Arenfeldt&Golley, 2012, sf.122)

Bu dönemde kadın dayanışmasının ve örgütlü mücadelenin en iyi örneklerinden biri de Arap ve Arap olmayan devletlerden üyelerinin araştırmalarını yayınlama ve destekleme amacıyla 1991 yılında kurulan "Lebanese Association of Women Researchers" (Bahlithat) kurumuydu. Bahlithat, sosyal bilimler, ekonomi, eğitim, sanat, sağlık ve kadın çalışmaları gibi disiplinlerdeki uzmanlar için bir değişim forumu olarak kabul ediliyor. Bahlithat'ın kapsamına aldığı bu ilgi alanlarına benzer olarak buna yakın konularla ilgilenmeyi kendine görev edinmiş diğer bir kurum da 1999 yılında kurulmuş olan "Collective for research and Training

of Development- Action”dı (CTRD-A). Bu kuruluş, ağırlıklı olarak Lübnan, Yemen, Mısır, Fas, Suriye, Tunus ve Cezayir olmak üzere bölgesel odak noktasını Arap dünyası üzerine çekmiştir. İçinde bulunan koşulları daha adil bir dünya düzenine yaklaştırmak amacı ile yerel toplulukların ve örgütlerin; cinsiyet analizi, cinsiyet kimliği ve gelişmişlik, yoksulluk, dışlanma başlıklarında yeterliklerini arttırarak, toplumsal gelişmesine katkıda bulunmanın yollarını aramaktadır. (Arenfeldt&Golley, 2012, sf.122)

1993 yılında kurulan ancak Sosyal İşler Bakanlığından resmi tanınmayı 1997 yılında alan “Jam’iyyat Inna al- Qudurat fi Al- Riyf” (Association for Aid and Rural Development, ADR) çalışmalarını ağırlıklı olarak Güney Lübnan’a özellikle Tire şehrine yoğunlaştırmıştır. Derneğin Tire’nin merkezinde içerisinde kütüphanelerinin, atölyeler için toplantı odalarının olduğu ofisi bulunmaktadır. Bu kuruluşun ana amacı küçük yatırımcılara şirket açmaları için düşük miktarda sağlamak, meslek içi eğitim kursu vermek, dayanışma projeleri üretmek olmuştur. Bu çerçevede, Güney Lübnan’da yaşayan bir çok kadın söz konusu kredi projesinden yararlanmıştır. (Bassam, 2003, sf. 70)

1997 yılında Lübnan’ın güney bölgesinde “Save The Children” kampanyasının pilot projesi olarak kurulan “Al- Majmuah” örgütü de kadınların iktisadi hayata katılımını teşvik etmesi açısından önem arz etmektedir. Bu proje iç savaş sonrası çok fazla parlak görünmeyen Lübnan ekonomik şartlarının bazı sorunların kısmen giderilmesi için umut vaad eden öneriler sunmaktaydı. Bu projenin öncelikli olarak hedeflediği amaç ise kadınların gayri resmi sektörlerin bir parçası olmasına yardımcı olmak ve kendi işlerini kurmaları için kredi yoluyla finansal destek sağlamak idi. Bugün hala kar gütmeyen bir kuruluş olarak çalışmaya devam eden “Al-Majmuah” çoğunlukla Lübnan’ın fakir kırsal ve şehirsiz bölgelerinde düşük gelirli ailelere uzun ve kısa dönemli krediler vererek bu kesimin üretim yapmalarına yardımcı olmaktadır. (Bassam, 2003, sf. 68) Lübnan’da Üçüncü Dalga Feminizmin diğer önemli kadın örgütü, kadınlara karşı şiddetin endişe verici oranda artmasına tepki olarak özel alandaki şiddet kavramını toplum nazarına taşımak amacıyla “Al- Majmuah” ile aynı yıl kurulan “Lebanese Council to Resist Violence Against Women”dır (LCRVAW). (Stephan, 2012) Bu kuruluş, kadınlara karşı artan şiddeti ilan ederek; şiddet mağduru kadınlara acil yardım hattı oluşturmuş, o kadınların hukuk müşavirleri ile iletişime geçmelerini sağlamış ve buna benzer birçok hizmette bulunmuşlardır. Ayrıca, mahkemelere birebir katılarak şiddet mağduru kadınları savunmuş, bir yandan da siyasetçilerle görüşmeler gerçekleştirerek tecavüz, töre cinayeti, ve türlü saldırıları kapsamına alan kadın düşmanı yasalarda reformlar yapılması için çalışmıştır. (Stephan, 2014) Bunun yanında, mahkemelerde kadınlar için yasal danışmanlığın ve avukatlığın temin edilme talebinde bulunmuşlardır. (Stephan, 2012)

Tüm bu örgütler sayesinde aile içi şiddet ve cinsellik gibi daha önce ev içinde kapalı duvarlar ardında mahrem bir sır olarak kalan tabu konular kamusal alanda tartışılmış, siyasallaşmış ve şeffaflaşmıştır. Lübnan'da toplumsal cinsiyet sorunlarının ilk kez bu denli siyasallaşması, "özel" olanla "kamusal" olanın iç içe geçmesi ve Üçüncü Dalgacılarla Lübnan feminizm ideolojisinin küresel bir zemin üzerine yayılması, Dördüncü Dalga Feminizmin doğuşunu sağlamıştır.

3.3.4 Dördüncü Dalga Feminizm (2005 - Günümüz)

Lübnan'da Dördüncü Dalga Feminizmin ortaya çıkışı, Refik Hariri suikastının gerçekleştiği buna bağlı olarak ülkede yeni blokların kendilerini gösterdiği ve ciddi toplumsal dönüm noktalarının yaşanacağına dair işaretlerin kendini gösterdiği bir döneme rastlamaktadır. Bu suikastın akabinde 1976 yılında iç savaş esnasında oluşturulan ve 1990'da iç savaşın bitmesinin ardından da varlığını sürdüren ülkedeki Suriye'nin 29 yıllık askeri yapılanması da son bulacaktır. "Sedir (ağacı) Devrimi" ya da "bağımsızlık intifadası" olarak adlandırılan bu olaylar dizisi ülkeyi yeni kutuplaşmalara götürürken feminist örgütler de bu gergin atmosferden nasibini almış onlar da taraflarını seçmişlerdir. Bu dönem Lübnanlı kadınların ülke geleceğinde büyük rol oynadığı ve siyasal aktivizmde en fazla yer aldığı yıllardı. Suriye hükümeti, hem saldırı döneminde Lübnan'daki geniş askeri ve istihbarat etkisinden hem de Refik Hariri'nin istifasından hemen önce, Hariri ve Baas Partisi arasındaki çatlaktan dolayı, bu cinayeti gerçekleştirmekle suçlandı. (Çelik, sf. 137, 2012) Ülkede 8 Mart ve 14 Mart gibi yeni blokların ortaya çıkmasına neden olan Refik Hariri suikasti sonrası Suriye askeri güçlerinin Lübnan'dan çekilmesi ve ülkede şartların normalleşmesi için halk arasında yükselen talep sokak gösterilerine dönüştü ve genel olarak Orta Doğu'da "pasif siyasal aktör" olarak tanınan kadınlar da sokakta şiddetsiz protesto gösterilerine katıldı ve Lübnan'ın özgürleşme mücadelesine feminist bir boyut kattı. Hariri suikastının takip eden tüm eylemlerde, kadın kuruluşları bir araştırma komisyonunda birleştirildi. Anneler Günü geldiğinde kadın protestocuların gösterileri ve söylemleri kadın dilinden özgün ve birleştirici bir formda kendini gösterdi. İlerleyen günlerde kadın dernekleri tüm kadınları korkularının üstesinden gelmeye, sokaklarda toplanmaya ve "*Korkuya Hayır, Ulusal Birliğe Evet,*" "*Yeter Terörizm*", "*Devlet Terörizmini Durdur*" gibi sloganlar barış mesajları vermeye çağırdı. Kadınların gerçekleştirdiği bu özel protesto hareketine "aşk depresimi" adı verildi. 21 bin kadın STK'ların çağrısına cevap verdi barışı sembolize etmek için beyaz ve ülkelerinki matemi hatırlatmak için siyah elbise giyerek Şehitler Meydanı'nı doldurdu. Bazı dernekler üyelerini protesto gösterilerine götürmek için otobüsler kaldırdı çoğu katılımcı da küçük arkadaş grupları ve meslektaşları ile örgütlendi. Bu konuda kadınların da güçlü bir mesajı olduğunu göstermek amacıyla yönlendirildi. (Stephan, 2010, sf. 4-5) 2006 Haziran Savaşı sonrası ise

ülkenin tekrar ayağa kalkması ve ülkede barış ortamının inşa edilmesi noktasında Lübnanlı kadınların büyük rolü ve katkıları söz konusuydu.

Bu dönemde feminizmin çok kültürlü ve küresel söylemi dikkat çekici bir biçimde yükselmeye devam etti. (Stephan, 2014) Bunun temel sebebinin, diğer Orta Doğu ülkelerinin de tıpkı Lübnan gibi çalkantılı yıllar geçiriyor olması ve o ülkenin kadınlarının da çatışma ortamının temel öznesi olmasından kaynaklandığı söylenebilir. CRTD-A ve KAFA gibi Üçüncü Dalga ve Dördüncü Dalga arasında köprü görevi gören sivil toplum örgütleri uluslararası bağlarını özellikle Arap ülkeleriyle olmak üzere kuvvetlendirmişlerdir. CRTD-A; Yemen, Mısır, Suriye, Tunus, Cezayir ve Fas gibi ülkelere yoğunlaşarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu iki sivil toplum örgütü yerel toplulukların ve örgütlerin gelişmesini toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalığın artması ve kadınların yetkilerinin genişlemesi için diğer ülkelerin örgütleriyle mücadele etmişlerdir. (Stephan, 2014) Lübnan'da son dönemlerde KAFA ve CTRD-A gibi örgütlerin en fazla yoğunlaştığı konular; kadının ev içi emeğinin sömürülmesini gündeme taşımak, aile içi şiddeti dört duvar arasından çıkarmak, buna karşı farkındalığı artırmak ve yasal sistemde aile içi şiddet mağdurlarının savunmasızlığını protesto etmektir. Dördüncü Dalgacılar, bu protestolarını da daha önce göçmen işçiler ve cinsel azınlıklar gibi daha önceden yasal sistemde temsil edilmeyen grupların yasal olarak korunmasını amaçlayan eylemlerle işbirliği yaparak devam ettirdiler. (Stephan, 2014) Aile içi şiddet gerçeği sadece ulusal ve yerel ölçekte yardım ve destek kampanyalarıyla sınırlı kalmamıştır. 2017 yılı boyunca Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHRC) yürüttüğü Ulusal Cinsel ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet programı (SGPV); Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (BMNF) ve Birleşmiş Milletler Kalkındırma Programı'nın (BMKP) Lübnan birimleri ile ortaklık çerçevesinde, Erkek ve Kız Çocuklarının Şiddetle Mücadelesine İlişkin Rehber, Araçlar ve Uygulamaların İncelenmesi ve Analizi birlikte ortaya çıkarılmış, bulgular ve tavsiyeler, Sosyal İşler Bakanlığı da dahil olmak üzere ilgili paydaşların onayladığı bir çağrı metninde özetlenmiştir. (UNDP, 2018, sf.7) Kadına karşı şiddetin sonunu getirmek için hayata geçirilen ve özellikle sosyal medyada oldukça ses getiren BM'nin Lübnan'da dahil birçok ülkede yürüttüğü projelerden biri de "16 Days of activism Against GBV" olmuştur. Bu projenin, Lübnan'daki Birleşmiş Milletler Cinsiyet Çalışma Grubu'nun (GWG) faaliyet alanında BMNF ve BM Kadın Birimi'nin ortak başkanlığında ve BMKP'nin de yer aldığı 16 BM Ajansı ile birlikte sosyal yardım faaliyetlerini işbirliği içinde uygulanması hedeflemiştir. Bu kampanya, Lübnan'da yasal çerçevede, kamusal alan, sağlık, çalışma hayatı, eğitim, tarım ve bunlar gibi birçok alana eğilerek Lübnan'da cinsiyet tabanlı şiddet ve ayrımcılık üzerinde toplumsal bilincin oluşmasını sağlamıştır. Proje çerçevesinde farklı BM kurumları tarafından on altı kilit mesaj seçilmiş ve BM Bilgi Merkezi (UNIC) ile koordineli olarak bir medya paketi hazırlanmıştır. Kampanya

sırasında, GBV hakkındaki gerçekler ve rakamlar, her gün BM Birlikleri tarafından farklı sosyal medya kuruluşları aracılığıyla dağıtıldı. Ek olarak, Cinsiyet Temelli Şiddet (Gender Based Violence, GBV) ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği hakkında kamuoyunu bilinçlendirmek için 30 saniyelik bir animasyon TV spotu yapıldı ve animasyon film kampanya boyunca, akşam seyircinin en yoğun olduğu saatler de dahil olmak üzere, 9 Lübnan TV kanalında yayınlandı. (UNDP, 2018, sf.10) Tüm bunlar, aile içi şiddet gerçeğinin Lübnan toplumsal yaşamının yadsınamaz bir parçası olduğunu ve bu iyileşmez parçanın ülkenin toplumsal yapısından nasıl sökülüp atılacağı konusunda medya kanalıyla temiz ve yararlı bir bilgilendirme sunmuştur. Ülkenin bir başka onulmaz konusu, şiddetin belki de en görülmeyen bölümü ancak aynı zamanda da Lübnan şiddet sorununun bel kemiği olan cinsel istismar meselesiyle mücadele de yine uluslararası bağlantıların merceğinde olmuştur. Şiddetle mücadele kapsamında yürütülen projelerde olduğu gibi bu dönemde başta sosyal medya olmak üzere medya araçlarından olabildiğince istifade eden ve bu araçlarla seslerini daha fazla yükselten Lübnanlı kadınlar yine sosyal medya üzerinden ve yine BM'nin öncülüğünde başlatılan bir kampanyayla geniş kitlelere mesajlarını duyurma şansını elde ettiler. UNDP Toplumsal Cinsiyet Odak Ekibi, iki haftalık bir sosyal medya kampanyası başlatmak üzere Kadın İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanlığı ile bir araya geldi. Siyasetçi, gazeteci, pilot, bilim insanı ve Olimpiyat şampiyonu gibi farklı meslek gruplarından gelen ve başarılarını kanıtlamış Lübnanlı kadınların ilham verici hikâyeleri hem Bakanlığın hem de UNDP'nin internet hesaplarında paylaşıldı. Eş zamanlı olarak, kampanya süresince, animasyonlu bilgi grafikleriyle gösterilen, kadınların durumu ve Lübnan'daki kadınların güçlendirilmesi ile ilgili temel bilgiler paylaşıldı. (UNDP, 2018, sf.10)

Son dönemlerde, Lübnan kadın haklarını geliştirme ve toplumsal cinsiyet eşitliği kavramını uluslararasılaştırma faaliyetlerinden biri de "Lübnan Ev Sahipliği Toplulukları Destek Programı" (LHSP) çerçevesi dahilinde ve "Sosyal İstikrar Mekanizmasının" (MSS) bir parçası olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın "Peace Building in Lebanon" projesi tarafından "The Tripoli Young Female Leaders" başlıklı uluslararası konferansın düzenlenmesi olmuştur. Özel ve kamu sektörlerinden, sivil toplum örgütlerinden gelen kadınlar Trablus'taki kadınların mevcut durumları hakkında fikir alışverişinde bulundu ve onların yaşamlarındaki öncelikleri, temel zorlukları üzerinde durup bunların nasıl iyileştirileceğine dair politika önerilerini masaya yatırdılar. Toplumsal cinsiyet eşitliği için oldukça güçlü bir biçimde yönelmiş ve aynı sorulara aynı masanın etrafında cevap arayan bu kadınlar, Bab al-Tabbaneh ve Jabal Mohsen çatışmaları süresince buldukları gönüllülük hikâyelerini ve son belediye seçimlerine siyasi katılımlarından öğrendikleri deneyimleri de paylaştılar. Bu konferans, katılımcı kadınlara sorunlarını, umutlarını ve isteklerini dile getirebilme olanağının yanı sıra, katılımcı kadınlara şehirdeki diğer lider

kadınları tanıma ve onlarla ağ oluşturma ortamı da sağladı.(UNDP, 2018, sf.7) Lübnan feminizm ideolojisi bu dönemde merkeze nasıl yaklaşılacağı, bütünleşmenin nasıl sağlanacağı ve yerelden küresele doğru yayılarak, daha çok kesime ulaşmayı nasıl başaracağını gösterirken; daha kalabalık ve sistemli bir kadın dayanışmasının en somut örneğini sunmuştur. Lübnan kadın hareketinin uluslararası niteliğinin bir sembolü olarak kadınların her iş kolunda ve branşında başarılı olabileceğini kanıtlar nitelikte bir seçim yapılmıştır. 3 Ekim 2017 tarihinde Lübnanlı olimpiyat atıcılık şampiyonu Ray Bassil gençlik ve toplumsal cinsiyet eşitliği için BMKP'nin iyi niyet elçisi olarak görevlendirildi. Erkek egemenliğinin ezici ağırlığının olduğu böyle bir spor branşında Ray Bassil'in bir kadın olarak başarısı Saad Hariri ve BM yetkilileri tarafından Grand Serail'de kutlanırken, Ray Bassil, kendi bireysel deneyim, bilgi ve farkındalıklarıyla Lübnan'daki gençliği, kadınları ve toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen müdahalelere destek vereceğini de taahhüt etmiştir. (UNDP, 2018, sf. 8) Ray Bassil Lübnanlı kadınların yeterlilikleri ve güçlerinin kavramalarına yardımcı olma ve gelecekte erkek hegemonyasının sürdüğü her alanda kadınların neler başarabileceğini göstermesi bakımından iyi bir görüntü oluşturmuştur

Dördüncü Dalga Feministler kadın meselesini çevre sorunu gibi toplumsal diğer çıkmazlarla ilişkilendirerek feminizmin kapsamını genişletmişlerdir. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı sorununun diğer sosyal sorunlarla iç içe geçmesi, Birleşmiş Milletler Global Platformu (BMGP)'nin uluslararası programlarıyla biçimlenmeye devam etmektedir. Bu bağlamda, hedeflenen projelerden en dikkat çeken ise BMGP Lübnan'ın, "Nationally Determined Contribution Support Programme" (NDCSP) adlı projesini Paris Anlaşması'nın toplumsal cinsiyet problemine duyarlı iklim değişikliği çözümlerine dayandırarak ilk kez çevre ve iklim sorununu toplumsal cinsiyet sorunu açısından görececek olmasıdır. Ulusal düzeyde iklim politikalarına toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımı getirmek isteyen bu projenin alt amacı BMGP'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin arasında yer alan Hedef 5'in (SDF 5) (Toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmak ve kadınları güçlendirmek) kapsamına giren konuları içermektedir. Başlıca amaç olarak yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği, ağaçlandırma, su, tarım ve ulaştırma politikalarının yol haritalarını ve uygulama planlarını ele almayı benimseyen NDCSP projesi; siyasi, ekonomik ve kamusal alanda kadınların karar verme gücünün ve bu alanlarda kadınların tam ve etkili katılımının sağlanması, yöneticiliğin her alanında fırsat eşitliğinin yaratılmasını kendisine ikincil bir amaç olarak belirlenmiş durumdadır. Bu nedenle, bu proje kapsamında önerilen eylemler, iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma politikası söz konusu olduğunda kadınların karar alma sürecine dahil edilmesinin önünü açacak ve böylece SDG 5'in başarılmasına yardımcı olacaktır. (UNDP, 2018, sf.2)

UNDP'nin projelerinden bir diğeri, 2017 yılında Beyrut'ta Tarik El Jedideh'te kurulmuş, eğitim, pazarlama ve satış faaliyetleriyle Filistinli, Suriyeli ve Lübnanlı kadınların işgücü kalitesinin ve niteliklerinin artırmasını amaçlayan "Ward El Makassed Merkezi"dir. Bu yerel merkez sayesinde 104 kadın dört aylık yoğun bir eğitim programının ardından yemek hazırlama, el sanatları, güzellik bakımı ve İngilizce dil öğrenim sınıflarını bitirdi. Bu merkezden mezun olan kadınların çoğu gelir getiren ev tabanlı işlerle ilgilemeye başladılar. Hatta bazıları Ward Al Makassed'in yiyecek-içecek hizmetinde, sergilerinde ve UNDP tarafından yeniden yapılandırılan bazı gıda kuruluşlarında görev aldılar. 2018 yılında da UNDP merkezin hizmetlerinin daha da ilerlemesi ve daha fazla kadına gelir getirici faaliyet alanları sunması için merkez içerisinde bir güzellik merkezi ve gıda kuruluşlarında kurulması için desteklerini sürdürmüştür. (UNDP, 2018, sf.2)

Bu dönem, Lübnanlı feministler; aktivizm güçlerini daha geniş kitlelere ulaşabilecekleri, daha kolay ve hızlı bir biçimde dayanışma kurabilecekleri sosyal medya mecrasından alırken, uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Toplumsal cinsiyet eşitliği hareketinde, bu ikili ayağı işletmenin en iyi örneklerinden biri de cinsel taciz sorununa karşı farkındalık oluşturmak için Amerikan Beyrut Üniversitesi (AUB) Olayan İşletme Okulu tarafından başlatılan ve Kadın Bakanlığı tarafından desteklenen "Knowledge is Power" (KIP) projesiydi. Bu konu daha önce hükümetin gündemine girmiş, Mart ayında Kabine, Kadın İşleri Bakanı Jean Ogasapyan tarafından sunulan cinsel tacizi suçlayan bir yasa tasarısını onaylamıştı. Bu çalışma hazırlanırken, tasarı Parlamento'ya sevk edilmiş, ancak henüz onaylanmamıştır. (McKernan, 2017) Lübnan'da cinsel tacizle mücadele konusunda özel bir ulusal mevzuat mevcut değilken bu yasa eksikliğini üzerine giden sivil toplum örgütleri ve devlet kurumlarının girişimlerine daha kapsamlı ve sistemli bir program olarak dahil olan KIP, Lübnan'da cinsiyet ve cinsellik ile ilgili bilgilerin üretilmesini, yayılmasını destekleyen bu tür verilerin erişilebilirliğini teşvik eden ve akademisyenler, sivil toplum üyeleri, öğrenciler, kamu ve özel sektör temsilcileri dahil olmak üzere alanda çalışan ilgili taraflar arasında köprüler oluşturmayı hedefleyen iki yıllık ABD destekli, disiplinler arası bir projeydi. KIP Projesi, ilk yılında, Lübnan'daki cinsiyet ve cinsellik ile ilgili araştırma ve çalışma için alanları belirlenmek üzere düzenlenen beş özel yuvarlak masa toplantısında tanımlanan soru ve temalarla doğrudan ilgili 9 belge ve 6 araştırma projesini finanse etti, iki konferans gerçekleştirdi. Proje aynı zamanda biri öğrencilere yönelik, Toplumda Cinsel Taciz konusunu hedefleyen ve diğeri Lübnan KOBİ'lerini hedefleyen ve cinsel tacizi önleme kılavuz ilkeleri ve politikaları tasarlama etrafında dönen iki eğitim çalışmayı düzenledi. Cinsel şiddet gerçeğinin görmezden gelinecek bir şey olmadığını aksine yüksek sesle hakkında konuşulması ve cezalandırılması gereken bir durum olduğunu vurgulayan bu projenin altı hafta süren sosyal medya kampanya ayağında da büyük ses getirecek hareketlenmeler söz

konusu olmuştur. Kampanyanın sloganı olan “Mesh Basita” ya da “It’s not OK” etiketiyle 31 Temmuz - 15 Ağustos 2017 tarihleri arasında halk cinsel taciz hakkında düşüncelerini, fotoğraflarını ve videolarını paylaşmaya davet edilmiş, afişler ve reklam panoları Beyrut çevresinde yayınlanmış, birçok sosyal medya kullanıcısı cinsel istismara yönelik paylaşımlarda bulunmuştur. (McKernan, 2017) Proje kapsamında çekilen kısa bir film de cinsel taciz kültürünün nasıl inşa edildiği ve normalleştirildiğini gözler önüne sermiştir. (The Kip Project, 2017) Bu konuyla ilgili Daily Star’a konuşan Lebanese Women’s Democratic Gathering’in başkanı Succar Slaiby, cinsel taciz olaylarının toplumda, sokakta ve iş yerlerinde bir çok kadının maruz kaldığı bir sorun olduğunu, cinsel tacizle mücadele eden bir yasaya sahip olmanın gereğini vurgulamış ve şu anda cinsel taciz eylemlerini özel olarak suç başlığı altında değerlendiren veya ele alan herhangi bir mevzuatın olmadığını açıklamıştır. (Obeid, 2017) Yine KIP Projesi ile gündeme gelen cinsel şiddet meselesi ile alakalı Daily Star’a konuşan Lübnan Kadınlar Ulusal Komisyonu proje geliştiricisi olan Rita Chemaly, tacizle ilgili ceza yasasında özel yasalar ve maddeler olması gerektiğini söylemiş, sözlü taciz dahil her türlü tacizin kabul edilemez olduğunu açıklamıştır. Özellikle, iş yerlerinde cinsel taciz vakalarının birçok çalışan kadının kariyerinde önemli sıkıntılar doğurduğuna değinen Chemaly “Mesele şu ki cinsel taciz bir tabu. Ofiste sürekli cinsel tacize uğrayan bir kadın bu duruma son vermek için işi bırakmak zorunda kalıyor” demiştir. (Obeid, 2017) Cinsel tacizin toplumsal yaşamın ve kültürün bir parçası haline gelmesine ya da üzerinde durulacak kadar ciddi bir konu olmamasına karşı duran aktivistlerin söylemleri ve KIP gibi projelerin yürütülmesi son zamanlarda Lübnan’da artmaya başlamıştır. Önceden Chemaly’nin ifade ettiği gibi “tabu” olan konuşulması yasak ya da ayıp olarak kabul edilen cinsel taciz meselesi feminist aktivistler tarafından bu kavramların şemsiyesinden kurtarılmış, aksine tacize uğrayan bir kadının sesinin daha yüksek çıkması ve yaşananların ört bas edilmemesi sağlanmıştır. Cinsel şiddet konusunda bu duyarlılıkların gelişmesini sağlayacak feminist girişimlerden biri de daha önce Mısır’da “Harras Map” olarak bir benzeri kurulan taciz izleme web sitesi “Harras Track”ın kurulması olmuştur. 2016 yılının Şubat ayında Nay el-Rahi, Sandra Hassan ve Myra el-Mir’in kurduğu bu web sitesi cinsel şiddet vakalarını bizzat deneyimlemiş veya şahit olmuş kişilerin yaşadıkları durumun konumunu Lübnan haritası üzerinden işaretleyebilecekleri ve yine tacizin içeriği hakkında bilgi verebilecekleri çevrimiçi bir raporlama platformudur. (Moore, 2016) “Harrass Tracker” girişiminin amacı, insanların cinsel taciz ve istismarcılığı suç olarak görmelerini sağlamak için bu konudaki hâkim algıları değiştirmek, kitleleri bu sorunun üzerine gitmeleri için cesaretlendirmek, daha sonraki kampanyalarda kullanmak üzere verileri toplamak, kadınları ve tacize uğrama potansiyeli olan diğer grupları korumak üzere dört hedefe odaklanmıştır. (Zock, 2018) Sonuç olarak, bu

web sitesi, cinsel tacizle ilgili olarak deneyimleri, geniş ölçüde farklılık gösteren her gün ortalama 50 kadının, bu sitede yaşadıkları taciz vakalarını anlatması ile cinsel taciz gerçeğinin ne kadar büyük bir sorun olduğunu hızlı bir biçimde kanıtlamıştır. (The Observers.France24.com, 2016) Harass Tracker ekibi, verilerini korumak için, özel hizmetlere (Harass Tracker kullanıcı verileri) yalnızca bir veritabanı kontrol paneli aracılığıyla belirli bir yetkili hesap grubu (izleyici ekip) tarafından erişilmesine izin veren özel bir güvenlik duvarı kullanmaktadır. Sitedeki verilere yalnızca web sitesinin kontrol paneline erişimi olan Sandra Hassan, Myra el Mir ve Nay el Rahi yani Harass Tracker ekibi tarafından ulaşılmaktadır. Verilerin izleyicinin veritabanında korunduğunu ve sonra istatistiksel veya akademik amaçlar için kullanıldığını söyleyen Rahi, “Bazen her ay aldığımız doğrulanmış taciz verisi sayısını yansıtan istatistiksel rakamları ortaya koyuyoruz. Bu istatistiklerin bir farkındalık kampanyasının parçası olarak kamuya duyurulması planları var demiştir.” (Zock, 2018) Sitenin kurucu üyelerinden olan Hassan ise Newsweek’e verdiği röportajda, Harass Track’in potansiyel etkisinden söz ederken bu sitenin dünyadaki diğer feminist gruplara ülkelerinde benzer projeler başlatmaları için ilham verebileceğini ifade etmiştir: “Bölgedeki veya başka bölgelerdeki (örneğin Avrupa) ilgili feminist gruplarla işbirliği yapmayı dört gözle bekliyoruz. Bu projeyi ihtiyaç duymaları halinde kendi şehirlerinde uygulamak isteyen aktivist gruplara teknik destek sağlama noktasında yardım edeceğiz.” (Moore, 2016)

Bu tarz küresel tabanlı plan ve programlara ek olarak Lübnan’da cinsiyetler arası eşitlik yolundaki önemli çıkmazlardan biri olarak kabul edilen ülkede sanatın eril merkezli ve erkek egemenliğinde varlığını sürdürüyor oluşu da da bu dönemde yavaş yavaş kırılmış, “Kadınların sanatı” yükselme dönemini yaşamaya başlamıştır. Kadınlar erkeklerin evreni olarak algılanan sanat alanında daha cesur adımlar atmaya başladıkça daha çok tanınma şansını da elde ettiler. (Stephan, 2014)

Dördüncü Dalgacıların Lübnan’da feminizm ideolojisinin sınırlarını genişletirken gündeme getirdikleri belki de en önemli konu farklı cinsel yönelimlerin varlığıydı. Cinsel çeşitliliğin olağan bir durum olduğunu göstermek isteyen bazı örgütlerde bu dönemde faaliyetlerine başlamışlardır. Lübnan, böylece bölgedeki LGBT örgütlerine sahip olan ülkelerin başında bulunmaktadır. O dönemin bu amaçla kurulan örgütlerinden en önemlilerinden biri olan ve 2004’te kurulan Nasawiya 2005 yılı itibariyle sosyal medyayı bilgi yayma aracı olarak kullanarak destekçilerini toplamaya ve farkındalığı artırmaya başlamışlardır. Nasawiya’nın internet sitesinde de vurgulandığı üzere kurum, Batılı feministlerinin de hedef aldığı cinsiyetçilik, sınıfçılık, ırkçılık ve kapitalizm gibi bir dizi toplumsal alışkanlıklara ve tutumlara karşı muhalefetini ilan etmektedir. Bunun yanında kadın mücadelesi alanlarının sadece eğitimli ve ayrıcalıklı kadınlarla sınırlı olmadığını;

mücadelelerinin içinde bekar annelerin, mültecilerin, engellilerin, seks işçilerinin ve göçmen işçilerinin ve toplumsal cinsiyet kimliklerine uygun olmayan herkesin yer aldığını vurgulamaktadırlar ve bütün marjinal olarak kabul edilen grupların birlik olarak toplumun değişmesi için mücadele etmesini savunmaktadırlar. (Stephan, 2014)

Nasawiya, şu an yaşanan toplumsal cinsiyetçilikle ilişkili her sorunu ve toplumun alt yapısında tanınmış her cinsiyetçi uygulamayı Lübnan toplumunun baskın ve feodal-ataerkil kültürel arka planına dayandırmaktadır. Buna ek olarak, eleştiriye açık olmayan cinsel eğitim modelinin ve cinsel sağlık hizmetlerinin de olumsuz noktaları üzerinde durmaktalar. Ayrıca, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin ve cinsel istismarın her şeklini ortadan kaldırma amacıyla olan bu örgütün üyeleri çalışanların temel bir hakkı olarak düşünülmesi beklenen işyerinde eşit haklar ve eşit muamelenin Lübnan ve Arap Dünyasında asgari haklara sahip olan yerli göçmen işçilere kadar genişletilmesini talep ediyorlar. (Stephan, 2014)

Bu dönemde kurulan diğer örgütlerden “Helem ve Meem”in de altını çizmek istedikleri konular LGBT bireylerin maruz kaldığı ötekileştirici politikalar ve farklı cinsiyet kimlikli bireylerin yok sayılmaları gibi noktalardı. “Helem ve Meem” temel değerlerini; öz güçlendirme (self-empowerment) karşılıklı destek, mahremiyet ve saygıya dayandırmaktadır. (Stephan, 2014)

Dördüncü Dalga Feminist yaklaşıma paralel olarak bu dönemde 2000’li yılların siyasi atmosferinin de etkisiyle ırkçılık karşıtı hareket de yükselişe geçmiştir. ırkçılık karşıtı hareketin başını çeken aktivistler sosyal medyayı çok etkin bir biçimde kullanmışlardır. Ayrıca, ev hizmetlerinde çalışanları tehlikeye sokan ve emeklerini sömüren işverenlere karşı dava açmışlardır. O dönemde artan göçmen işçilerinin çalışma sistemlerini protesto etmek için yürüyüşler düzenlediler. Bu hareketin ortakları olarak kadın örgütleri yerli ve profesyonel kanallar aracılığıyla yürüyüşe katılan kişileri artırarak, 29 Nisan 2010’da düzenlenen gösteride önemli bir rol oynadılar. (Stephan, 2014)

Çağın getirdiği yeniliklerle ilişkili olarak Dördüncü Dalgacı aktivistler internet ve sosyal medya ile olan ilişkilerini oldukça başarılı ve sağlıklı bir biçimde gerçekleştirmişler. Sosyal medyayı doğru bir biçimde kullanmak Dördüncü Dalgacıların aktivizm ruhlarını ciddi ölçüde biçimlendirmiştir. Sosyal medya sayesinde Üçüncü Dalgacılarla yüzünü dünyaya doğru dönen Lübnan feminist hareketi pencerelerini daha da genişletmiş aktivistler özellikle diğer Arap feministlerle hızlı bir biçimde iletişime geçmişlerdir.

Sonuç olarak, Lübnan'da feminizmin dördüncü aşamasının tarihi; kadın hareketinin küresel bağlamda Batı'nın ve diğer bölgelerin feminist örgütlenme oluşumlarından belirli modeller, kuramlar ve uygulamaları alırken, Lübnan'ın toplumsal gelişiminin ve buna etkileriyle bağlantıda kaldığının bir göstergesi olmuştur. Bu sebeple, Lübnan feminizmi, yerel ve küresel güçler arasındaki her tarihsel bağda sembolik ve uygulama etkileşimin dile getirilmiş hali gibidir ve Lübnan'da aktivizm üslubu, bazen hükümetin parametrelerini biçimlendirme girişimi tarzına sahipken, daha çok Laure Moghaizel'in takip ettiği küçük adımların doğal akışını sürdürmeyi ve Lübnan'ın siyasal, sosyal, dini parametrelerinde ve yerel yönetimlerin siyasal ayrışma hatlarının üstesinden gelme amacını içermekteydi. Bunu yaparken de kadın haklarında ilerleme kaydederek siyasi fırsatları ele geçirmek temel hedeflerinden birini oluşturmaktaydı. (Stephan, 2014)

Oldukça zorlu engellerle karşılaşan Lübnan kadın hareketinin içsel dinamiklerine yönelik eleştiriler de olmuştur. LCW'nin başkanı Dr. Aman Shaarani, Lübnan sivil toplum örgütlerinin bünyelerine yeni katılımcı kazandırma yönündeki yetersizliğinden söz etmektedir. Kendi örgütlerinde *“genç erkekleri ve kadınları kendimize doğru yeterince çekemediğimizden dolayı çeşitli taleplerimiz için yapılan uzlaşılarda bir sivil toplum örgütü olarak karar verici merciler üzerinde etkimiz kısıtlı oluyor”* diyerek özeleştiri yapmıştır. Lebanese Women's Working League'in başkanı Iqbal Dughan ise *“Lübnan kadın hareketi halka hitap etme tarzına sahip değil ve bizim gücümüz devamının arkasında duracak kadınları toplamaya yetmiyor”* diyerek Lübnan kadın hareketin halk tabanlı olmadığını ve halka inemediğini kabul etmektedir. (Arenfeldt & Golley, 2012)

4. LÜBNANLI KADINLARIN TOPLUMSAL KONUMU

Uzun yıllara dayanan Lübnan feminizm hareketinin atladığı her basamaktan sonra daha fazla olgunlaştığı, kendine özgü bir dil oluşturduğu ve Lübnanlı kadınların statüsünde bazı mesafeler kat edildiği ve bu kat edilen yollara karşın günümüzde hala kadının değerini düşüren geleneksel normlarla mücadele edildiği sonucuna varılmıştır. Lübnan'ın şu an toplumsal cinsiyet eşitsizliği değeri Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (GII) 2017 verilerine göre 0.381 olup, 160 ülke içinde 85'inci sıradadır. (UNDP, 2018) Gösterilen bu sıralama Lübnanlı kadınların temel hak ve özgürlükleri bağlamında ne kadar erginliğe ulaştığı ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmak için ne kadar daha emek verileceği üzerine ipucu vermektedir. Çeşitli feminist örgütlerin ve uluslararası kuruluşların kamusal alanın her bölgesinde toplumsal cinsiyet eşitliği gayesiyle verdikleri mücadeleler tablonun bir tarafında dururken bu mücadelelerin önünde duran bariyerler de her dönem varlığını sürdürmüştür. Bu bölümde toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında Lübnan'ın hukuksal, siyasal, ekonomik ve

sağlık, eğitim alanlarındaki resmi çekilecektir. Burada elde edilen bulgular mülakat bölümünde ispatlanacaktır.

4.1 Lübnan Yasaları Önünde Kadın Erkek Eşitliği

Lübnan resmi olarak içinde 18 mezhebi barındırdığı için ülkede bütüncül yurttaşlar yasasından söz edilemez. Fransız Medeni Kanunu'na dayanan Lübnan Anayasası'nın 9. maddesine göre özellikle şahsi hal ve aile durumlarını ilgilendiren konularda kendi kanun ve yöntemlerine sahip her dini topluluk kendi mahkemelerine başvurur. Lübnan anayasa sisteminde 15 medeni kanun bulunmaktadır. (Institute For Women's Studies In the Arab World, Gender Profile Lebanon sf.3) Yargı noktasında tarihten beri uygulana gelmiş bu mezhep tabanlı ayrışma biçim toplumsal cinsiyet eşitliği noktasında her dini grubun kendine özgü uygulamalarını ve kadınların kendi dini aidiyetliklerinden ötürü yüzleştikleri sorunları ortaya çıkarmaktadır. Esasında diğer Arap toplumlarındaki hemcinsleri ile karşılaştırıldığında Lübnanlı kadınların onlardan daha fazla hak ve özgürlüğe sahip olduğu, kadınların anayasanın vatandaşlara sağladığı haklardan erkeklerle eşit biçimde yararlandığı yaygın olarak düşünülür. Bu genel kanıyı sağlamlaştıran bileşenlerin tabanı subjektif olarak "liberal Lübnan" algısından ziyade daha objektif gerekçelere de dayanabilir. Her şeyden önce Lübnan Anayasası'nın 7. maddesinde "Bütün Lübnanlılar kanunlar önünde eşittir, eşit bir biçimde medeni ve siyasal haklara sahiptir ve yine eşit bir biçimde her Lübnanlı kamusal yükümlülüklerle ve görevlere bağlıdır" ifadesi geçmektedir. Dahası Lübnan içerisinde ICCPR, OHCHR, CEDAW da bulunan bir çok kadın haklarını korumayı ve teşvik etmeyi amaçlayan uluslararası sözleşmeyi kabul etmiştir. (Dabbous, 2017, sf.5) Ancak yasaların içeriği kısmında toplumsal cinsiyet eşitliğini ihlal edecek ortam müsait hale getirilmektedir. Bunun temel nedeni, başta da ifade edildiği gibi anayasa tarafından korunan her dini ve mezhepsel grubun şahsi hallerinin tek bir medeni kanunun yerine geçmemesidir. Fransa mandasının dini otoriteleri güçlendirdiği, bu ve buna benzer seçilmiş gruplarla kendi nüfuz yetkisini sağlamlaştırdığı sistemin kalıcı etkisi günümüze kadar uzanmıştır. Dini mercilerin siyasal ve sosyal gücü sayesinde Lübnan toplumunun gelenekçi dini tabiatı güçlendirilmekte ve böylece anayasada belirtildiği gibi cinsiyetlerin eşit muamelesi hükümsüz kılınmaktadır. Bir başka deyişle Lübnanlılar, her karar, plan ve amaç için öncelikli olarak sorumlu olan "evin reisi"nin koca, baba ya da erkek kardeş olduğu ve onlar tarafından yönetilen hane halkı geleneksel dini görüşüne sahiptir. (Khazen, 2001-2007) Özellikle bazı şeriat kurallarına göre kadının statüsüne ve hayat tarzına yön verilmesi Lübnan'da Müslüman kadınların hak ve özgürlüklerine darbe vuracak örneklerin yaşanmasına neden olmuştur. Eril zihniyetle okunan her dini konu manipüle edilmeye ve patriarkal düzenin lehine çevrilmeye müsait olacağından

inanç biçimlerine göre ayrı mahkemelerin ve kanunların yasal düzende mevcudiyeti Lübnanlı kadınların hak ve hürriyetlerini tehdit etmektedir.

4.1.1 Şeriat Hukukunda ve Diğer Dini Hükümlerde Kadına Getirilen Sınırlamalar ve Lübnan'a Etkileri

Kuran'ın temel kaidelerinden referans alan İslam Hukuk sisteminde cinsiyetler arası ayrımcılık konusu her zaman gündemde olmuştur. Şeriat hükümleri özellikle günümüz Orta Doğu ülkelerinde bu şeriat kurallarının nasıl uygulandığı göz önüne alındığında kadının insan haklarından, erkeklerle eşit derecede faydalanamadığı ve birey olma vasfından mahrum bırakıldığı farklı otoritelerin hemfikir olduğu bir konu olmuştur. Feminist tabandan da İslam karşıtı grupların doğmasına yol açmıştır. Ancak İslam yargı yollarına yön veren ve yasal hakları biçimlendiren Kur'an ayetlerinin indiği dönemin tarihsel koşulları ve diğer dinlerden arta kalan yasal uygulamalar düşünüldüğünde erkeklerle eşit seviyeye erişememe veya eşit statüde bulunamama durumu makul gerekçelerle açıklanmaktadır. Bu gerekçelerin haklılık payının olup olmadığını idrak edebilmek için İslam aile hukukuna göre hudutları belirlenmiş miras, boşanma, evlilik gibi toplumsal olguların Kuran'daki yerine ve Lübnan'da nasıl karşılık bulduğuna bakmak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca Lübnan'daki ataerkil varoluşun hukuksal çıkış kaynağı sadece şeriatla sınırlı değil, ülkedeki diğer din ve mezheplerle de alakalıdır. Bu bakımdan İslam harici diğer dini kaidelere de bakmak faydalı olacaktır.

*“Ey iman edenler! Belirli bir vadeye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Bunu, aranızda bir kâtib doğru olarak yazsın... Erkeklerinizden iki de şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, şahitlerden kendilerine güvendiğiniz bir erkek ve -biri unuttuncaya diğerinin hatırlatması için- iki kadın yeter. Şahitler, çağrıldıklarında çekinmesinler. Borç büyük olsun küçük olsun onu müddetiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu Allah katında daha adil, şahitlik için daha doğru ve şüpheye düşmemeniz için daha uygun bir yoldur. “
(Bakara/2/282)*

Kadının yetersiz varlık, eksik insan konumunda algılanmasına ortam hazırlayan Kuran'da iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk düşmesi ile alakalı ayet bir çok Müslüman ülkede toplumsal cinsiyet eşitliğini çıkmaz noktaya götürmektedir. Lübnan Medeni Kanunu'nun 54. maddesine göre Lübnanlı Şii, Sünni ve Dürzi kadınların da şahitlikleri ancak ikinci bir kadının şahit olarak mahkemede yer almasıyla geçerli olmaktadır. Bu madde açıkça Lübnan Anayasası'nın İnsan Hakları Evrensel Deklarasyonu'nu içeren 2. ve 7. maddeleri; CEDAW'ın 1., 2. ve 6. maddeleriyle çelişiyor olsa da ve Lübnanlı feminist örgütlerin yıllardır

reform taleplerinin başında yer alsaydı da genel İslam algısına göre belirlenen şahitlik kanunu hala yürürlükteydi. (Sameene&Tomppert, 2005, sf. 144)

Ancak Kuran'ın bir çok yerinde üzerinde durulan şahitlik meselesi sadece tek bir ayette iki kadın şahidin bir erkek şahide denk olacağı anlamını vermekteyken ve diğer ayetlerde açıkça kadının tek başına şahitlik hakkı korunmaktayken Lübnan Anayasası fikhî çözüm ve içtihatlarla 21. yüzyıl dünyasında adil düzeni sağlamak yerine tek bir ayet üzerinden genelleştirme yapmaktadır. İlgili ayette bir yerine iki kadın şahit istenmesinin sebebi, ayetin ticari bir olayın davası üzerine şahitlik müessesesini düzenlemesinden ve o zamanki Arap toplumunda kadının ticari konulara pek aşina olmamasından ileri gelir. Nitekim "biri unutursa, diğeri ona hatırlatsın" ifadesi bu hususu doğrulamaktadır. Kısacası âyet-i kerime, şahitlik müessesini düzenlemek için değil, fakat hakkın kaybolmasını önlemek amacıyla bazı öneriler bildirmek için inmiştir. (Akdemir,1994, sf. 254) Sonuç olarak ticari davaların dışındaki durumlarda tek kadın şahit de bulunabileceğini Kur'an açıkça ifade edilmiştir.

Lübnan otoritelerinin İslam kavrayışlarına dayanarak anayasaya girmiş kanunlardan diğeri de miras yasasıdır. Üstelik sadece Müslümanların değil tüm Lübnanlı kadınların mirastan hakkı erkeklerin yarısı kadar olmaya uzun bir süre devam etmiştir. Kuran-ı Kerim'de kadın ve erkeğin miras hakkından hangi biçimde yararlanabileceği oldukça üzerinde durulan bir konu olmuştur İlgili ayetlerden birinde

“Allah evladınız hakkında erkeğe, iki kız hissesi vasiyet eder. Eğer kızlar ikinin üstünde ise, bıraktığının üçte ikisi onlarındır; şayet bir kız ise yarısı onundur. Ana babadan her birine, ölenin çocuğu varsa altıda bir verilir. Ölenin çocuğu olmaz, anası babası ona varis olursa anasına üçte bir pay verilir. Kardeşleri varsa, altıda biri annesinindir. Bunlar, yaptığı vasiyetin yerine getirilmesinden veya borcunun ödenmesinden sonra olur. Babalarınız ve oğullarınız... Onlardan hangisinin menfaat bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. (Bu sebeple) paylar Allah tarafından belirlenmiştir. Allah bilir, doğru karar verir.” ifadesi geçer. (Nisâ, 4/11) Miras meselesinin İncil'de Kur'an'a göre daha az detaylandırıldığı görülmektedir. Ancak ilgili ayette kız çocuğunun hiç miras hakkının olmadığı ancak vefat eden kişinin oğlu yoksa mal varlığını kızlarına bırakabileceği anlaşılmaktadır.

“...ve İsrailoğullarına söylüyüp diyeceksin: Eğer bir adam ölürse, ve onun oğlu yoksa, o zaman mirasını onun kızına geçireceksiniz. 9 Ve eğer onun kızı yoksa, o zaman mirasını kardeşlerine vereceksiniz ve eğer kardeşleri yoksa, o zaman mirasını babasının kardeşlerine vereceksiniz.” (Çölde Sayım 27: 8-9-10)

Kuran'ın her çağ ve her topluma göre tekrar okunup yorumlanması gerektiğini düşünen ve Kuran yorumunda ³hermenötik metodu benimseyerek geleneksel basmakalıp tefsirlere karşı çıkan Amina Wadud kadının erkeğe verilen mirasın yarısını alabileceğini yeni bir çerçeveye oturtarak açıklar. Wadud; Kuran ve Kadın adlı kitabında "İlgili ayette ebeveynlerin, çocukların, uzak akrabaların hatta torunların farklı biçimlerde, bileşimlerde sunulduğunu, kız çocuk için erkeğin yarısı kadar pay şeklindeki paylaşımın servetin tek bölüşüm tarzı olmadığı aksine varolan paylaşım biçimlerinden sadece birisi olduğunu ileri sürer. Bu kadar çok sayıdaki olasılık mirasla ilgili uzak akrabalar da dahil kadınlar kesinlikle mirastan mahrum bırakılamazlar. şartını vurgulamaktadır. Mirasın paylaşılması tüm varisleri tüm bölüşüm tarzlarını ve herkesin menfaatini (nef'a) dikkate almayı gerektirmektedir." yorumunda bulunur. (Wadud, 1997, sf. 49)

Bu ayrımcı yasanın değişmesi için girişimde bulunan LCW, 1959 yılında Hıristiyan kadınlar için miras yasasında kısmi reformlar yarattı. Şu an Hıristiyan Şahsi Hal Kanunun dokuzuncu maddesine göre kadın ve erkek eşit miras hakkından yararlanmakta. (Arenfeldt & Golley, 2012, sf. 116) Yazılı kural böyle olsa da Hıristiyan aileler içinde eski miras yasasının korunması için gizli görüşmeler yapılmakta ve kadınların bu kazanımı uygulamada işlevsiz hale getirilmektedir. (Claude ,208, sf. 208) Günümüzde Lübnan'da Sünni ve Şii mahkemelerinde düzenlenen miras meselesine gelince bu konunun tam da Kuran'ın geleneksel yorumları kıstas alınarak sonuca bağlandığı görülmektedir. Buna göre Müslüman erkekler kadının aldığı kadar iki katı miras almaktadır. En azından Şii mezhebinin miras kanununda geçen ifadeye göre ailede sadece bir kız çocuğu varsa o kız çocuğu mirasın tamamını üzerine geçirebilecekken Sünni mezhebinin miras kanunlarına göre kız çocukları hiç bir şeyi miras olarak alamazlar. Miras konusunda Dürziler de Sünni mezhebinin bu kanununa uyarlar. (Khazen, 2001-2007)

Cinsiyetler arası ayrımcılığın derinleştiği, kadının insan haklarının en fazla tahrip edildiği ve "yasalar önünde eşitlik" ilkesinin görünmez olduğu en büyük alanlardan biri de Aile hukukudur. Toplumun minyatür bir yansıması olan ev içi ortamın koşullarını önemli ölçüde belirleyen aile hukuku, bu sebeple Lübnan'ın cinsiyetçi kültürünün kaynağına inme bağlamında önem arz etmektedir. Lübnan Aile Hukukunu ele aldığımızda cinsiyet temelli hak dengesizlikleriyle örülü ataerkil toplum yapısını var eden, besleyen, kökleştiren haklar bütünüyle karşılaşırız. Bütünün parçalarından en göze çarpanlarından biri erkeğin birden

³ Hermenotik yaklaşım metni anlamak için onun oluşum sürecinin tersi bir yol izlenmesi gerektiğini düşünür; yani yorumcu kavramdan (metinden) yola çıkar ve ancak en son aşamada yazarın başlangıçtaki niyetine ulaşmaya çalışır, sezgisel bir yolla yazarın çıkış noktasını tahmin eder.

fazla kadınla evlenebilme hakkının olmasıdır. Çok eşlilik sistemi Lübnan'da Hıristiyan mezheplerinde ve Dürzi mezhebinde yasaklanmış olmasına rağmen Sünni ve Şii mezheplerinde hala geçerlidir. Müslüman bir adam birden fazla kadınla evlenmek isterse bunun için evlenmek istediği kadını babasının rızasını alması yeterlidir ve büyük bir ihtimalle kadın da bu evliliği kabul edecektir. Çünkü ailesi tarafından o kadına çok eşle evlilik sisteminin doğru olduğu öğretilmiştir. (Khazen, 2001-2007)

Lübnan toplumunun öğretisi dinamikleri ülkenin bazı çevrelerinde hala erkek tahakkümünün denetiminde sindirilmiş ve uysallaştırılmış kişilikli kadınlar yetiştirmeyi, "namus" kavramı ve kadın bedeni arasındaki özdeşleşimi kurmayı ihtiva etmekteyken Lübnanlı feminist gruplar bu toplumsal kökleri derinleşmiş ilkeleri söküp atmak için mücadele etmeye devam etmektedir. Kadınlara öğretilmeyen bir başka konu tam da Lübnan anayasasında uzun yıllar boyunca yer almış kadının hayatını doğrudan tehdit eden "namus" olgusunu kadın bedenine indirgeme sorunuyla ilgilidir. Mezhebi ve dini fark etmeksizin Lübnanlı kadınların zina yapmaları halinde bunun bedelini çok ağır ödeyebilecekleri kanunlarda açık bir biçimde ifade edilmişken bu ifade kadın dayanışması sonucunda değişmiştir. *Lübnan Anayasasının 562. maddesinde geçen "...kim karısını kendisini aldatırken ya da kız kardeşini, çocuğunu hatta soyundan gelen herhangi bir kimseyi yasal olmayan bir ilişki içinde yakalarsa ve önceden planlamadan onlardan birini öldürür ya da zarar verirse hafifletici özürden yararlanabilecek."* (Hossain&Welchman, 2005, 117-118) hükmü kadının canına kasteden erkeği korumacı ve haklı çıkarıcı bir yaklaşım sunarken özellikle "önceden planlamadan" ifadesi katilin "cinnet geçirmesi" "gözünün bir an dönmesi" veya "akli melekelerinin o an yerinde olmaması" gibi gerekçelere gönderme yaparak eylemi suç olmaktan çıkarmaktaydı. Ayrıca bu madde CEDAW sözleşmesi de dahil Lübnan'ın imzaladığı insan haklarıyla ilişkili tüm uluslararası sözleşmeleri de çiğnemekteydi. (Dabbous, 2017, sf. 7) Bununla beraber "namus cinayetleri" yasası (*honour crimes*) kadın ve erkek arasındaki beden ve namus kavramları üzerinden ayrımcılığın en ciddi göstergesi olarak göze çarpmaktaydı. Erkekler namuslarını kurtarmak uğruna kadınları öldürme ya da yaralama hakkına sahipken en azından cezalarında hafifletme hakkını kazanabilirken madalyonun diğer yüzünde ceza yasası kadınlar adına bu biçimde ilerlememekteydi. Her şeyden önce erkekler için eşini aldatmanın suç değeri kazanabilmesi için erkeklerin illegal ilişkilerinin kamusal alanda ya da aileleriyle paylaştıkları evde yaşamaları gerekmektedir. Kadınların ilişkilerini nerede yaşadıklarının ise bir önemi yoktur ve ilişkilerinin tipi, şekli, edimine bakılmaksızın Lübnan Ceza yasasının meşrulaştırdığı hayatlarını kaybetme tehlikesini de içine alan erkeklerden çok daha sert cezalarla yüzleşmek zorundaydı. (Arenfeldt&Golley, 2012) 1990'lı yıllarda kadın hakları örgütleri, ceza kanunundaki sözde "ahlak suçları" ile ilişkili bu maddeyi hükümsüz kılmak için ciddi bir arayışın içine girmişlerdir.

Lübnanlı feminist örgütlerin yoğun çalışması sonunda 1999 yılında Lübnan Ceza Kanunu'nun 562. maddesindeki ifadeler "*aile onurunu korumak için kadın yakınıni öldüren kimse hafifletici nedenlerden yararlanmaya devam etse de temize çıkarılamaz*" hükmü getirilerek madde bir parça değiştirilmiştir. Bu çabalarında kısmi olarak başarıya ulaşan kadın hakları örgütleri kadın cinayeti işleme suçunun "hafif cezalar"la karşılık bulacak olmasından dolayı büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Ancak nihayet 4 Ağustos 2011 tarihinde parlamento ceza kanununun 562. maddesindeki "namus cinayeti" işleyen katili koruyan ve cezasını indirme kanuni hükmünü tamamen yürürlükten kaldırma kararı almıştır. (Dabbous, 2017, sf. 7)

21. yüzyıl şartlarında kadın haklarını sömüren ve kadını müşkül duruma düşüren ve bu gerekçeyle birçok İslam ülkesinde yoğun feminist tepkiler sonucu yasaklanan diğer bir şeriat kanunu ise boşanma hakkının sadece erkeğin elinde bulunduruyor olması ve boşanma sonrası cinsiyet kaynaklı hak ihlalleridir. Esasında Kuran'da üç farklı boşanma şeklinden söz ediliyor olsa da (Bakara 2/228: talak, hul' ve iftida) kadın ve erkeği tipik, cinsiyetçi etiketlerle eşleştiren müfessirler genel olarak kadının aklından ziyade duygularını ilk sıraya koyan bir varlık olduğu yorumunu yapar. Onlara göre kadının fitratındaki bu mantığını kullanma noksanlığı ve hisleriyle kararlar alıp harekete geçebilme özelliği evliliği daha basit sonlandırılabilir hale getirebilir. Müfessirlere göre kadın ve erkeğin yaradılışlarındaki bu farklılıklar gözetilerek adalet sağlanmıştır. Ancak günümüzde adeta basıp basmama insiyatifi sadece kocaların elinde bulunan bir düğme gibi olan bu hak, adaleti sağlamaktan ziyade aile hayatına zarar vermekte, kadın onurunu yerle bir etmektedir. Lübnanlı kadınlar da ülkenin cinsiyetçi odaklı yasaları yüzünden boşanma haklarından olmakta, ayrımcı uygulamalardan nasibini almaktadır.

Lübnan'da 25. Yeni Aile Hükümleri Kanunu, Sünni kişisel statü yasasının 1917'deki Osmanlı aile yasasından bu yana ilk ve tek kodlamasıdır ve halen yürürlüktedir. Daha da önemlisi, Yeni Aile Hükümleri Kanunu, sonuç olarak, 1917 Osmanlı Aile Kanunu'nda konuyla ilgili birkaç maddeye tabi olan boşanmayı ele almamaktadır. (HRW, 2015, sf.24) İnsan Hakları İzleme Örgütü avukatlar, hâkimler, sosyal çalışmacılar, kadın hakları aktivistleri ile yaptığı 72 görüşmenin ve 447 mahkeme incelemesinin sonunda boşanma süreci boyunca kişisel statü yasalarının ve bunları uygulayan dini mahkemelerin kadınların aleyhinde tüm dini gruplar arasında ayrımcı uygulamalar gözettiğini tespit etmiştir. (HRW, 2015, sf.40) Sünni, Şii ve Katolik Hıristiyan erkekler birden fazla kadınla evlenebildikleri gibi istediği zaman karılarını onların bilgisi dahilinde olmadan, karıları mahkemede bulunmadığı takdirde, hatta mahkeme salonunun dışında bile boşayabilmektedirler. Dürzi mezhebi hariç İslami Yasa Lübnan Aile Hakları Kanununda boşanma hususuna değinen 112. ve 113. maddelerde

“Boşanma erkeğin hakkıdır; eşinden bağımsız olarak, mahkemeye başvurmadan ve karısının rızası olmaksızın bunu gerçekleştirebilir” hükmü yer alır. Protestan, Ortodoks ve Dürzi mezheplerinde kadın boşanma işleminin denetiminde bir parça güç sahibiyken Müslüman mezheplerinde ve Katolikte hala bu tip ataerkil geleneğe ve erkek otoritesine çok fazla bağlı kalındığı için kadına karşı ayrımcılık da çok yüksektir. (Khazen, 2001-2007) Lübnanlı Müslüman ve Katolik erkeklerin karılarından ayrılmak için sadece yüksek sesle “Seni boşuyorum” demeleri yeterliyken kadınlar için ayrılık süreci oldukça meşakkatli, engembeli ve çetrefilli bir yoldur. Öncelikle ilişkiyi sonlandırma gerekçelerini açıklayan bir dilekçe yazmak zorunda olan kadınlar evlilikte uyuşmazlığı ve zorluğu mahkemeye kanıtlamakla yükümlüdür ve bu ispatlama süreci özellikle Şii mezhebine mensup kadınlar için bir hayli uğraştırıcı ve oldukça zaman alıcı yıllara işaret etmektedir. (Fakih&Braunschweiger, 2015) Şii kadınların boşanma hakları Dürzi ve Sünni kadınlardan daha sınırlıdır. Boşanmak isteyen Şii kadınlar yalnızca mahkeme dışında, “hakim boşaması” olarak bilinen bir uygulama olan eşinin adına boşanabilecek bir Ja’fari dini otoritesinden yardım isteyebilir. Bunun da iki yıl alabileceği hukuk otoriteleri tarafından ifade edilmektedir. (HRW, 2015, sf. 4) Ya da Sünni ve Şii kadınların evlenmeden önce *isma* şartını (kadının boşanma davası açabilme hakkı) sözleşmeye koyması gerekmektedir. *İsma* olmadan Sünni kadınlar, yalnızca dini hukukta belirtilen sebeplerden dolayı, kıdem tazminatıyla ve evliliğin yargı kararıyla feshedilmesiyle boşanabilirler ve kocaları tarafından şiddete maruz kalsalar dahi kadınlar Sunni mahkemeleri tarafından başarısız bir evliliğin kabahattlisi olarak bulunmaktadır (HRW, 2015, sf. 3) Sünni ve Dürzi kadınların evliliği sonlandırmalarını olanaklı kılan diğer şart ise kadının bazı temel yasal haklarından vazgeçmesine sebep olan “Khul” şartıdır. Buna göre Sünni mahkemelerinde boşanma talebinde bulunan kadın *mehir*, nafaka gibi haklarından feragat etmek zorunda kaldığı gibi eşine boşanma bedeli olarak bir miktar para ödemek zorundadır. Bu durum Jafariler için geçerli değildir. (HRW, 2015, sf.42) Dürzi yasaları altında da erkekler yine tek taraflı boşanma mutlak hakkın ellerinde bulundururlar. Ancak bunun mahkemenin önünde yapmak zorundadır. (HRW, 2015, sf. 4)

Ülkede Hıristiyanların durumuna gelince boşanmanın erkek ve kadın için de oldukça zor olmasına hatta Katolik mezhebinde boşanma olayının neredeyse tamamen yasaklandığı görülürken kadınlar yine dezavantajlı olan taraftadır. Protestan ve Ortadoks mezheplerine mensup çiftler zina olayının yaşandığı durumlarda boşanmak için mahkemeye başvurabilmekteler. Lübnan yasalarının zina kavramının karakterize ederken kapsamına aldıkları “bakire olmama” hali yine “kadın”, “namus” ve “bekaret” olgularını aynı kurgunun içine yerleştirerek cinsiyetçi kaidenin resmini çizmektedir. Buna göre Ortodoks erkekler evlendikten sonra karılarının bakire olmadığını farkına vardıkları an boşanma hakkına sahip olabilmektedir. (HRW, 2015, sf. 59) Erkeklerin boşandıktan sonra tekrar evlenmeleri gayet

olağan ve kolay olduğu gibi yeni evlendikleri kadın eski karısının ve çocuklarının ekonomik haklarını eksiltmektedir. Ayrıca Hıristiyan mahkemelerince kadının hayatı tehlike altında olmadığı sürece aile içi şiddet boşanmak için yeterli bir sebep olarak görülmemektedir. (Fakih&Braunschweiger, 2015) Hıristiyan Şahsi Hal Kanunu'ndaki özellikle bu madde öldürme teşebbüsü olmadığı takdirde aile içi şiddetin aile yaşamının bir parçası olarak görüldüğünün ve bunun meşrulaştırıldığı bir kanıtıyken Lübnanlı kadınların hayat koşulları, insan temel hak ve hürriyetleri adına son derece kaygı verici bir yasal düzenleme olduğu söylenebilir. Buna ek olarak Lübnan'da Hıristiyanlıkta evliliği sonlandırmanın zor olduğu göz önüne alındığında Hıristiyan erkekler dinlerini tek taraflı olarak Şii ve Sünni kişisel statü yasaları uyarınca dört kadına kadar evlenme hakkına sahip olabilecekleri ve boşanmalarına gerek kalmadan yeni evlilikler yapabilecekleri İslam dini ile değiştirme tercihine sahipler. Ülkede bazı Hıristiyan erkekler bu yola başvururken birinci eş katı Hıristiyan evlilik kuralları ve sınırlamalarıyla kalmaya devam etmektedir. (HRW, 2015, sf.64)

Dini ve mezhebi fark etmeksizin Lübnanlı kadınlar için evlilik kurumuna dair tablo böylesine karamsarken Lübnan Meclisi'nde bu tabloyu kadınlar lehine çevirecek bazı küçük girişimler de mevcuttur. Ancak bunlar da yetersiz kalmakta hala Lübnan yasalarının içine sıkıca yerleşmiş erkek tahakkümü ve şiddet kültürünün köklerini yerinden oynatamamaktadır. Örneğin; 1 Nisan 2014'te Lübnan'ın Parlamentosu Kadınları Aile İçeriden Şiddetten Koruma Kanunu'nu onaylamıştır. Bu kanunda koruma önlemleriyle ilgili polislik faaliyetleri ve mahkeme reformları oluşturulurken, yasa hala kadınları aile içi tecavüz ve diğer istismar riski altında bırakmaktadır. Kanun, aile içi şiddeti dar sınırlar dahilinde tanımlamakta, bu nedenle her türlü istismardan yeterli koruma sağlayamamaktayken kanun ayrıca Birleşmiş Milletlerin aile içi şiddete karşı korunma kılavuzlarına uymamaktadır. Lübnan ceza hukuku da hala evlilik içi tecavüzü suç olarak kabul etmiyor. (HRW, 2015, sf.103)

Boşanma hadisesi, Lübnan'da kadınların özellikle malın paylaşımı ve çocuğun velayeti noktasında da muzdarip olduğu bir konu olmuştur. Kadın çocuğuna en üstün yararı sağlayacak olsa bile evliliğin sonlanması halinde çocuk küçük değilse annesinden ayrılır. (Her mezhep için belli bir yaş kıstası söz konusudur.) Eğer çocuğun yaşının küçüklüğü dikkate alınarak velayet anneye verilmiş ancak kadın tekrar evlendiyse velayet hakkı yine kadının elinden alınır. Ayrıca kadınlar dövme yaptırmak, ev dışında çalışmak, sosyal medyada fotoğraf paylaşmak gibi anneliğe "uygun" olmayan davranışlar sergilemeleri halinde de imlenirler. Baba ölse bile çocuğun velayeti anneye değil de erkeğin akrabalarından birine geçebilir. (Fakih & Braunschweiger, HRW, 2015) HRW'nin raporuna göre zaten boşanma davası açmaları çok fazla engelle takılan bir çok kadın söz konusu

engelleri aşsa bile çocuklarını kaybetme korkusuyla boşanma davası açmaya çekinmektedir. (HRW, 2015, sf.40) Bütün dini mezhepsel topluluklarının aile kanuna göre baba çocuğun üzerinde en üstün otoritedir. Müslüman ve Dürzi kanunlarının 119,120 ve 121. maddelerinde babanın mutlak otoritesi hükme bağlanırken Ortodoks kanunun çocuğun yetiştirilme hakkında babaya annenin üzerinde ayrıcalık vermiştir. Katolik mezhebindeyse yine babaya verilen ebeveyn otoritesi ancak mahkeme kararıyla anneye geçebilir. Kadına karşı bu ayrımcılıklar Declaration of Elimination of Discrimination against Women'ın "*Bütün ebeveynler çocukla ilgili konularda eşit haklara ve görevlere ve ebeveyn otoritesi meseleleri üzerinde eşit sorumluluklara sahiptir.*" kısmıyla ayrı düşmektedir. (Khazen, 2001-2007) Çocuğun velayeti konusunda kadınlara karşı ağır getiriler Lübnan'ın son söz sahibi olan en üst mahkemesi Yargıtayın, dini mahkemelere müdahale etmesiyle bir nebze olsun yumuşamıştır. Örneğin; 7 Temmuz 2009 tarihinde çıkarılan 422 sayılı "Şiddet veya Risk Altındaki Çocukları Koruma Kanun"u ile dini mahkemeler çocuğun velayetini babasına verse bile çocuğun annenin muhafazasında kalacağı ifadesi yer almıştır. (HRW, 2015, sf.36)

Evlilikte mal rejimi diye bir şey ise yoktur. Kadın ekonomik olarak eve katkı sağlamış olsa da boşandıktan sonra mahkeme oturulan evi erkeğe verir. Kadınlar boşanmak için genellikle çocuklarının velayetlerinden ve mali haklarından vazgeçmek zorunda kalmaktadır. (Fakih & Braunschweiger, HRW, 2015) Sünni ve Şii Şahsi Hal kanunlarına göre evliliğin sona ermesinde, kadınlar *mehir* haklarını kaybederler. Evlilik sözleşmesinde kocanın boşanma veya ölüm durumunda ödeyeceği tutar. Yargıç boşanma davasında kadını hatalı bulursa *mehirin* miktarı azalır. Hıristiyan ve Dürzi Şahsi Hal Kanunlarında ise nafaka şartları sorunludur. Kadına ödenen miktar kadınların hayatlarını sürdürebilmeleri için yeterli değildir. (HRW, 2015, sf.7)

Lübnan anayasasındaki evlilik ile ilgili tüm bu ayrıntılar açık bir biçimde aile kurumuna verilen kutsallık değerinden, aileyi koruma, ailenin dağılmasını önleme gayelerinden ileri gelmektedir. Çünkü evli kadını kontrol etmek kanunların olanakları sayesinde çok daha kolay hale gelmiştir. Shehedah bu durumla ilgili, Lübnan Anayasasının ve Medeni Kanunun birçok konuda bekar kadınlara erkeklerle eşit muamele ettiğini; kadınlara evlenir evlenmez ve eşlerinin vesayetine girer girmez Medeni Kanunda ikinci sınıf vatandaş statüsünün verildiğini işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle, bekar bir kadın aslında evlilik üzerinden cezalandırılmaktadır. (Kazemi, 2004 ,sf.256) Lübnanlı feministlerin ısrarlı bir biçimde reform yapmak istedikleri ve din- mezhep fark etmeksizin tüm Lübnanlı kadınlar için geçerli olan başka bir yasa ise vatandaşlıklarını çocuklarına geçirememesi durumudur. 1925 Vatandaşlık Yasası, Lübnan yurttaşlığını "baba soylu" olarak kabul etmiştir ve yürürlükte olan bu kanuna göre çocuk doğal olarak babanın milletine tabi olmak zorundadır. Lübnanlı bir

adam Lübnanlı olmayan bir kadınla evlendiği takdirde çocuğun milleti Lübnan olarak kaydedilirken bir yıl sonra karılarını Lübnan vatandaşlığına geçirebilme hakları vardır. 1925 Vatandaşlığı Kanunu, o zamanın Fransız Vatandaşlığı Kanunu'ndan çıkışı olsa da Lübnan kanun otoriteleri, Fransa örneğini 1960'ta Fransız kadınları bağımsız vatandaşlık hakkını aldıklarında takip etmediler. (Karlsson, 2009, sf. 15) Buna ek olarak Müslüman ya da Hıristiyan fark etmeksizin kendi mezheplerinin dışında başka bir mezhepten biriyle evlenen her kadın yasalar önünde cinsiyet temelli ayrımcılığın farklı bir boyutuyla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. (Claude, 2012, sf. 207-208) Yine yabancı biriyle evli olan Lübnanlı kadınların, Lübnan vatandaşlığını yeniden kazanmak için başvururken eşlerinin onayına ihtiyacı vardır. Lübnanlı kadın grupları ve insan hakları örgütleri, kadının statüsünü düşüren bu ve buna benzer birçok kuralı ihtiva eden Lübnan vatandaşlık yasalarında, şahsi hal kanunlarında değişiklik yapılması için mücadele etmeye başlamışlar, resmi nikah hakkını savunmuşlar ve bunun için bazı kampanyalar başlatmışlardır. Lübnanlı kadınların bu hareketliliğine 1993'te devlet Lübnan Vatandaşlığı Yasasını incelemek için bir bakanlar kurulu toplayarak cevap vermiştir. Yasa taslağı 1995 yılında yabancı biriyle evlenen kadınların kocaları öldükleri takdirde ve kadının en az beş yıldır Lübnan'da oturduğunu kanıtlamak koşuluyla Lübnan vatandaşlığını çocuklarına geçirebileceklerini kabul etmiştir. Kadın ve insan hakları aktivistleri bu kısmi ve sözde değişikliğe itiraz ettiler ardından konuyu incelemek için mecliste hala devam eden bir alt komite kurulmuştur Lübnanlı avukat sivil toplum uzmanı Marie Rose Zalzal bir röportajında kadınları ikincil konuma iten bu kanunlarda reform yapılmama ısrarını açıklarken “Dini ve siyasi liderler seküler bir yasaya yönelik herhangi bir hareketin önüne geçmek için ortak çıkarları paylaşıyorlar.” ifadelerini kullanmıştır. (Karlsson, 2009, sf. 22-23) Zalzal'ın üzerinde durduğu gibi dini otoriteler sosyal ve siyasal yaşam üzerindeki etkilerini doğal olarak kaybetmek istemiyorlar ve mevcut siyasi düzen de bu durumu korumayı sürdürüyordur. Lübnan siyasetinin bu mezhepsel sistemi, Lübnan'ın iç savaşından bu yana yaşadığı radikal değişiklikler göz önüne alındığında bile, dini grupların hükümetteki konumlarını korumasını sağlamıştır. (Karlsson, 2009, sf. 25)

Lübnan yasal düzenlemelerinde uzun seneler birçok cinsel şiddet mağduru kadın için ekstra travmatik sonuçlar doğurmaya yatkın kanun maddesi de yakın bir zamanda başarılı bir kadın örgütlenmesi sayesinde ortadan kaldırılmıştır. Lübnan Ceza Kanunu'nun 1948 yılında resmi olarak yürürlüğe girmiş 522. maddesine göre “Cinsel saldırı, zorla alıkoyma ve tecavüz suçlarının faili ile mağdur arasında geçerli bir evlilik sözleşmesi yapılırsa, tecavüzcünün yargılaması askıya alınır. Eğer karar zaten alınmışsa, cezanın uygulanması ertelenir.” (Holding Governments Accountable in the Beijing+20 Review Process, 2015, sf.35) Bu tecavüz kültürünü kurumsallaştıran, yasalılaştıran ve yaygınlaştıran bu madde uzun süredir Lübnanlı feministleri huzursuz eden ve kendi aralarında sürekli tartıştıkları bir

konuydu. Nihayet Lübnan'ın ileri gelen kadın sivil toplum örgütlerinden Abaad MENA' nın 16. Beyrut Maraton'unda bu yasayı protesto etmek için örgütlediği bir grup birdenbire kalabalıklaştı ve çok sayıda kadın kırmızı renkte İngilizce ve Arapça olarak "522. Maddeyi kaldır" yazılı beyaz tişörtleriyle yürüyüş yaptı. Aynı zamanda ellerinde pembe balon tutarak, başlarına beyaz kutular geçirerek "tecavüz suçtur" sloganı atarak kamuoyunun ve tüm dünya medyasının ilgisini çektiler. (ABAAD Mena, 21 Kasım 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=8Nwd-VT2dQ0>) Bu Kırmızı yazılı beyaz tişörtler ve pembe renkli balonlar daha sonra tecavüz suçunu evlilik sayesinde suç olmaktan çıkaran yasanın kaldırılmasını hedefleyen gösterilerde kullanılmaya devam edilmiş ve bunlar kullanılan birkaç figür de dahil olmak üzere bu eylemlerin ikonik bir değeri olmuştur. "Beyaz bir elbise tecavüzü örtmez" ise protestocuların temel sloganıydı. 30 Kasım 2016 tarihinde de yine ABAAD tarafından organize edilen eylem kapsamında gelinliğe benzeyen beyaz bir elbise giyen bir kadın, milletvekillerinin kurbanlarıyla evlenen tecavüzcüyü koruyan ceza yasasını kaldırması çağrısında bulunmak üzere Lübnan Parlamentosu önünde durarak protestosunu gerçekleştirmiştir. (Obeid, 2017) Bundan yaklaşık bir hafta sonra çok sayıda kadın beyaz elbiseleriyle hükümet binasının önüne gelerek Beyrut kent merkezinde geçmişe ait bu yasanın değişmesi için gösterilerini yaptılar. Abaad'ın başkanı Ghida Anani gösteri sırasında

"Kadınlara yöneltilen bu saldırıyı yaşlarına, geçmişlerine, çevrelerine, özel ihtiyaçları olup olmadıklarına veya tecavüz koşullarına bakılmaksızın reddediyoruz. Bu yasa tecavüz kurbanının çifte kurban olmasını söylemek gibi bir şeydir. Çünkü hayatını onu tecavüz eden birisiyle paylaşmak zorundadır ve bu her gün tecavüze uğraması anlamına gelir" demiştir. (McKernan, 2016, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/women-in-lebanon-protest-law-forcing-them-to-marry-their-rapists-a7460371.html>)

Abaad'ın öncülüğünde gerçekleşen; kadınların sloganlarla ve gelinliklerle yürüyüşüne ek olarak sosyal medyadan "#undress522" etiketiyle, ülkenin birçok yerinde billboardlarda yer alan afişlerle ve viral videolarla büyüyen tecavüz yasasına karşı hareket Lübnan'ın kadın işleri bakanı Jean Oghassabian'dan da destek gördü. Oghassabian söz konusu yasa için "Taş devrinden kalma" yorumunda bulunarak "*Bunun hakkında konuşmak artık kabul edilebilir değil. Tecavüze uğrayan bir kızın bu olaydan sonra bir hapisaneyeye satılması nasıl mantıklı olabilir?*" diyerek tepkisini dile getirmiştir. (Caldwell, 2017) Abaad aynı zamanda Lübnanlı sanatçı Mike Massy ile işbirliği yaptı ve Mike Massy "White dress doesn't cover the rape" kampanyası için Kermali (Bu nedenle) adında bir şarkı çıkardı. (Mike Massy, 10 Aralık 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=A3EC1fYyjtK>) Lübnan'da tecavüzcüyü koruyucu yasaya karşı başlatılan eylemler dizisinin benzeri yakın bir zaman öncesine kadar Tunus ve Ürdün'de yaşanmıştır. Ancak Lübnanlı kadınların gerçekleştirdikleri aktivizmle görsel

sanatları, yaratıcı sembol ve sloganları harmanlayarak özgün bir eylem dili oluşturmaları, sadece Orta Doğu'da değil tüm dünya ülkelerinde eşsiz protesto gösterileri arasında yerini almasını sağlamıştır. Sanatsal ve yaratıcı, feminist hareketin en başarılı örneği olan bu mücadele sonunda zaferini ilan etti. Lübnan Parlamentosu 16 Ağustos 2017 tarihinde bu yasayı ortadan kaldırdı. (Obeid, 2017) Bu durum Lübnanlı kadınların organize bir çalışmayla ve kendi iç örgütlenmeleriyle ülkenin yasal düzenlemeleri üzerindeki dönüştürme gücünü gösterirken ve kadın hakları için sevindirici bir gelişme olarak kabul edilirken Lübnan Anayasası'ndaki diğer cinsiyetçi yasalar kadınlar için hala kaygı verici niteliğini sürdürmektedir. Nitekim Kafa ve bazı sivil toplum örgütleri de bunun gündeme getirerek 522. maddenin kaldırılmasını kısmi bir başarı olarak adlandırmışlardır. Kafa resmi facebook hesabından 522. maddenin etkisinin 15 yaşın altındaki çocuklarla cinsel ilişkiyi içeren 505. madde ve reşit olmayan kişilerin iğfali halinde evlilik sözünü içeren 518. maddeyle devam edeceği uyarısında bulunmuştur. Oghassabian da benzer kaygılarını twitter hesabından şu biçimde paylaşmıştır. "522 maddenin feshedilmesini memnuniyetle karşılarken bu maddeyle ilgili olan 505. ve 518. maddesini hala himaye ediyoruz. Tecavüz cezasından kaçmanın bir istisnası yoktur." (BBC, 2017) Lebanese Women Democratic Gathering Avukatı Manar Zaiter Al Jazeera'ye verdiği röportajda "Lübnan Parlamentosunun çabalarını takdir etmiyorum. Bunlar yıllar öncesinden varsayılması gereken haklardı ve yasanın kaldırılması aşırı derecede geç kalınmış bir karar. Ayrıca 505 ve 518. maddeler de, Elie Kayrouz tarafından öne sürülen ilk taslak değişiklik uyarınca yürürlükten kaldırılsaydı, evlilik için gereken asgari yaşın üstüne bir sınır koymak daha kolay olurdu." ifadelerinde bulunmuştur. (Najjar, 2017)

Lübnan'da olduğu gibi Arap ülkelerdeki kadınlar bu ve benzeri ataerkil kültürü beslemeye devam eden birçok kanun ve yasayı ortadan kaldırmak için ciddi çabalar göstermiştir. Bu çabalara karşın Ortadoğu'nun geniş bir bölümünde aile hukuku alanında reform yapmaktaki güçlükler çok büyük olmuş, aile hukukuna ilişkin değişiklikler Ortadoğu bölgesinin bir bölümünde, özellikle Körfez devletlerinin bazılarında hiç yapılamamıştır. (Kazemi, 2004, sf. 255)

Ancak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kanunlaştığı, kadının maruz kaldığı ayrımcılıkların yazılı hale getirildiği ve tasdiklendiği Lübnan anayasasının uluslararası alanda bağlayıcılığı bulunduğu için kanun maddeleri sadece kendi sınırları içinde değerlendirilemez. Lübnan'ın asli geleneksel değerlerine rağmen Birleşmiş Milletler üyesi olmasından kaynaklı eşitliğe ulaşmak için bir sorumluluğu mevcutken Lübnan Anayasası ve şahsi hal kanunu miras, boşanma, evlilik, gibi hususlarda kadının bağımsızlık kapasitelerini olabildiğince daraltıp kadını kültürel ve geleneksel olarak erkeklerden daha düşük düzeye getirerek Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin ilkelerine karşı gelmektedir. Bu bağlamda Khazen'e göre

sadece BM sözleşmesinin tam olarak uygulanmasıyla Lübnan'daki kadınlar ataerkil gelenekselci normlardan kurtulabilir. Tutucu şahsi hal kanunları yürürlükte kaldığı sürece Lübnan'da kadınların eşit statüye sahip olma için birlikte yürüttüğü teşebbüsler netice vermeyecektir. (Khazen, 2001-2007)

Lübnan, 1962 yılı Evliliğe Rıza Gösterilmesi, Asgari Evlenme Yaşı ve Evliliğin Tesciline Dair Sözleşmesini (Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages) ve 1989 yılı ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesini (Convention on the Rights of Child) imzalayan devletlerden birisidir. Bu yerel kanunların üzerinde olan uluslararası alanda verilen akitlerin gereği olarak Lübnan'da çocuk evliliklerinin tamamen ortadan kalkması gerekse de ülkede hala bu durum yasal olarak devam etmektedir. Lübnan'ın medeni hukukunda evlilik için belirlenen asgari bir yaş yoktur, Lübnan'da 15 farklı şahsi hal kanununda evlilik için minimum yaş çiftlerin mensup olduğu dini topluluklara göre belirlenmiştir ve her dini toplulukta kız çocuğunun yaşı erkeklerden daha küçüktür. (ohcrc.org) Sünni ve Ortodoks cemaatlerde kızlar için asgari evlenme yaşı 16,17 ya da 18 olarak belirlenmişken yargıcın takdirine bağlı olarak bu kızların daha küçük yaşlarda evlenmesine de izin verilmektedir. Örneğin bazı istisnalar halinde Sünni kız çocukları yargı kararıyla dokuz yaşında bile evlenebiliyorlardır. Benzer biçimde Ortodoks Şahsi Hal Kanununda da kız çocuklarının bazı istisnai durumlarda on beş yaşında evlenebileceği ifade edilmiştir. (Dabbous,2017, sf. 13)

Profesör Zuhair Hatab'ın çocuk evliliklerinin şahsi hal kanununda var olduğu ve bu tür evliliklere devletin gözetimi olmaksızın izin verildiği yaptığı bir araştırmaya göre Lübnan dini mahkemelerinde yüzde 90 oranında çocuk evlilikleri gerçekleşmiştir. (Dabbous,2017, sf. 13)

4.2 Lübnan'da Çalışma Hayatında Cinsiyetler arası Ayrımcılık

İkinci bölümde üzerinde ayrıntıyla durulduğu üzere asli mekanı "ev" olarak tayin edilen Lübnanlı kadınların toplumsal konumu onların iktisadi faaliyetleriyle değişim geçirmiştir. Günümüzde ise Lübnanlı kadınların çalışma yaşamında var olmaları ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları sayesinde toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşma yolunda mesafe alacağı açıktır. Nitekim Lübnanlı kadınların ekonomik hayattan beklentileri ve hak taleplerine erişmeleri Laure Moghaizel'in ve Iqbal Dughan'ın sosyal güvence, sağlık yasası ve emeklilik gibi noktalarda verdikleri yoğun mücadeleyle ve bu mücadelelerin ülkenin mezhepçi yapısını ve aile sistemini doğrudan hedef almaması sayesinde kadınların ekonomik hakları çerçevesinde gerçekleşen reformlar siyasi ve hukuksal alanlarda gerçekleşenlerden daha kolay olmuştur. Buna ek olarak çeşitli çalışma alanlarında bulunan

örgütler, sendikalar ve birlikler; iş kanunu, toplumsal refah ve işveren veya devlet tarafından sağlanan yardım programları gibi konularda kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için Kadın İşleri Bakanlığı'yla yakın teması kurarak uğraş vermişlerdir. (Arenfeldt&Goley, 2012) Ancak Lübnan'da kadın işgücünün çalışma yaşamına katılımı hala çeşitli engellere takılmakta, erkek ve kadınların çalışma hayatındaki temsil oranları eşitlenmektedir. Günümüz Lübnan iş yaşamında kadınların varlığını, rolünü ve haklarını daha iyi anlamak için önce Lübnan'ın genel ekonomik yapısına daha sonra kadınların çalışma sahasındaki bazı kazanımlarına ve iktisadi kanunların cinsiyete bağlı değişiklik gösteren getirilerine bakmakta fayda vardır.

Finans, ticaret, bankacılık ve turizm açısından gelişmiş bir yapıya sahip olan Lübnan ekonomisi temel olarak özel sektör üzerine kurulu, liberal politikalar içeren bir düzenden müteşekkildir. Lübnan ekonomisinde inşaat ve gayrimenkul satışları önemli bir gelir kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle zengin Körfez Arap ülkeleri vatandaşlarına Lübnan'da gayrimenkul edinme konusunda sağlanan kolaylıklar, Lübnan'a önemli bir nakit sermaye akışının oluşmasını sağlarken, bankacılık sektörünün gelişmiş olması ve sektördeki gizlilik ilkesi yabancı sermaye yatırımını ve girişini ayrıca teşvik edici bir unsur olmaktadır. Ülkedeki kalifiye işgücü ve müteşebbis kabiliyetinin yüksek olmasının getirdiği dinamizm, Lübnanlıların Beyrut'ta konuşlanıp dünya çapında ticaret yapmalarını, Türkiye'den alıp Körfez ülkelerine, Çin'den alıp Afrika ülkelerine satmalarını sağlayan bir (transit) yapı oluşturmuştur. (TC. Ticaret Bakanlığı, 2018) Lübnan, coğrafi konumu sebebiyle tarihten bu yana ekonomisini geliştirecek bir avantaja sahip olmasına ve her geçen yıl bu sektörlerde gösterdiği faaliyetlerle iyi bir ekonomik seviyeye ulaşmasına karşın önce 1975 yılında kendi iç karışıklıkları yüzünden büyük bir darbe almış, iç savaşın ardından iyileşme sürecine girdikten ve toparlanmaya başladıktan sonra ise 2011 yılında Suriye'de yaşanan iç çatışmadan ciddi biçimde etkilenmiş ve ekonomisi de yara almıştır. Buna göre Uluslararası finans enstitüsü, Lübnan'ın 2013 yılında GSYİH büyümesini yalnızca % 0.7 olarak öngörmüştür. (The Daily Star, 2013) Suriyeli mültecilerin ülkeye akın etmesi yapısal olarak zayıf Lübnan iş piyasasını daha kötü hale getirmiş, GSYİH'nin büyümesini yavaşlatmış ve 2013 yılında işgücü arzını yüzde 30 artırmıştır. (The World Bank, 2014 sf. 10)

Böyle bir ekonomik çerçevede Lübnanlı kadınların çalışma yaşamındaki kazanımları kronolojik olarak ele alınacak olursa 1994 yılında Lübnanlı evli kadınların kendi iş yerlerini açma (Arenfeldt&Golley 2012, sf. 123) ve kocalarının iznini almadan ticaret yapma hakkını kazanmaları ((Arenfeldt&Golley 2012, sf.116) kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanma yolunda önemli ilk adımlar olarak dikkat çekmektedir. Bundan bir yıl sonra da yine evli kadınların kocalarının izni olmadan hayat sigortası yapmasını yasaklayan 97. maddenin

yargının denetimi ile değiştirilmesi yasal çerçevede pozitif bir gelişme olmuştur. (Juraysati, 2005-2006, sf. 48) 1999 yılında ise Lübnanlı kadınlar sosyal güvenlik haklarını tamamen kazanmış, aynı yıl bütçe yasasında 2000 yılında da iş yerlerinde gece vardiyalarında cinsiyete dayalı olarak gözetilen ayrımcılıkların önüne geçilmiş ve çalışan kadınlar için de doğum izni altı haftadan yedi haftaya yükseltilmiştir. (Arenfeldt&Golley 2012, sf. 124) Çalışan Kadınlar Birliği başkanı olan Iqbal Dughan çalışma hayatındaki koşulların kadınların lehine değiştirilmesi hususunda en çok sosyal güvence hak kazanımında durur ve kadınlar için sosyal güvence haklarının artırılmasının yararlarını şu biçimde ifade eder: “Çocukların anneleri üzerinden sosyal güvence hakkının sağlanması için 25 yılın üzerinde çalıştık. Kadınların ‘ekmek kazananlar’ ‘evi geçindirenler’ olarak kabul edilmeleri için çağrıda bulunduk ve sosyal güvenlik yasasında yapılacak değişikliğin erkeklerin lehine de getiriler olacağını savunarak erkekleri de çalışmalarımıza ortak etmeye çalıştık ve aslında kocalarımız bizi desteklemeye başladı. Yine de bu meseleyle ilgili her şey bu yolla kazanılmış değil. Ama biz denemek zorundayız. Erkeklerin kadın hakları hususunda farkındalıklarının ve inançlarının yükselmesinin oldukça kayda değer olduğuna inanıyorum.” (Arenfeldt&Golley, 2012)

Lübnanlı kadınların iş yaşamında ulaştıkları bu noktaya ve değiştirmeyi sağladıkları cinsiyetçi yasalara karşın ülkenin çalışma hukukunu düzenleyen yasalarda hala kadının hayatını zorlaştıracak kurallar görülmektedir. Oysa Lübnan Anayasası'nın 12. maddesine göre Lübnanlı herkes kadın veya erkek fark etmeksizin devlet sektöründe çalışabilir. (Juraysati, 2005-2006, sf. 48) Yine 1965'te kabul edilen Lübnan Çalışma Kanunu'nda da “aynı iş altında çalışan kadınlar ve erkekler aynı maaşı almak zorundadır.” beyanı geçmektedir. Ancak IWSAW'a göre bu uygulamada uygulanmamaktadır. (Avis, 2017, sf.14) Uygulanma konusunda diğer sıkıntılı konu ise aile hukukunda olduğu gibi ILO, (Uluslararası Çalışma Örgütü) ve CEDAW'ı da içine alan uluslararası sözleşmelerde kâğıt üstünde onaylanmış kurallardır. Bu sözleşmeler annelik izni, aile yardımı, çiftçilik ve ev işlerini içeren konularda kadınlar için eşit hakları, cinsiyet eşitliğini teşvik etme gereği üzerinde dururken ve kadınlara karşı ayrımcılık yapılmamasını güvence altına alan bazı maddelerden oluşmaktayken Lübnan'daki aile hayatının dini kanunlara tabi olduğu ve cinsiyetçi iş bölümünü yücelten bu bölünmüş dini kaidelerin ulusal yasalardan daha üstün olduğu gerçeği, uluslararası anlaşmaların görmezden gelinmesine neden olmakta kadına yönelik ayrımcılığı daha da şiddetlendirmektedir. (Wallace, 2013, sf. 30) Eşit işe eşit ücret ilkesinin göz ardı edildiği Lübnan'da birçok cinsiyet merkezli ayrımcı uygulama ve kural söz konusudur. Lübnanlı kadınların temel sosyal haklardan mahrum bırakılarak çalıştırıldığı açıktır. Üstelik bu, bazı kanunlarla tasdiklenmiştir. Örneğin; İstihdam Kanununun 3. ve Sosyal Güvenlik Kanununun 46. maddesi erkek devlet memurlara sosyal yardımlaşmadan yararlanma hakkı verirken aynı mevkide çalışan kadınları bu haktan mahrum etmektedir.

Bunun yanında Lübnan Hükümeti nazarında “babalık izni” kavramının hükmü olmadığı da bilinmektedir. Bu açıkça Lübnan toplum yapısında kadına gerçek görev ve rolünün çocuğa bakmak olduğunu telkin ederken yine asıl yerinin çalışma ortamlarından ziyade “ev” olduğunu hatırlatmaktadır. (Khazen, 2001-2017) Diğer bir ayrımcı yasa da erkeklerin koşulsuz vergi indirim hakkına sahipken çalışan annelerin, babalarının ölümü veya yetersizliği gibi özel durumlar dışında, çocuk sayısına göre ek vergi indirimi uygulamasından yararlanamamalarıdır. (UNDP Final Report, 2006, sf.17). Sosyal güvenlik ve kooperatif yasalarının, kadın çalışanların aile sigortasından yararlanma konusunda kadınları dezavantajlı konuma düşürecek kurallarından biri de 14. maddede gün yüzüne çıkmaktadır. Sosyal güvenlik kanununun 14. maddesi, 65 yaşını doldurmamış ya da erkeklerin aksine fiziksel ya da zihinsel olarak yetersiz olduğunu kanıtlanmamış kadınları kocasının sağlık sigortasından mahrum bırakmaktadır. (UNDP Final Report, 2006, sf.17) Tekrar çalışma yaşamında cinsiyet tabanlı ayrımcılık içeren koşullara dönüşecek olursa Lübnanlı kadınların eğitim alanındaki varlıklarıyla iş gücü varlıkları arasındaki ters orantı şaşırtıcı bir tablo ortaya koymaktadır. Lübnanlı kadınlar arasında okuma yazma oranı yüksek olmasına hatta Lübnan ortaöğretim ve lise sonrası eğitimde erkek kayıt oranından daha fazla kadın kayıt oranına sahip bir ülke olmasına rağmen (Daily Star, 2014) Dünya Ekonomik Forumu’nun istatistiklerine göre kadınların işgücüne katılma oranı ve erkek çalışanlara göre kazandıkları para oldukça düşüktür. (bkz. tablo 3)

Oysa kadınların eğitimi birçok sivil toplum örgütü ve uluslararası aktör tarafından toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi için esas unsur olarak düşünülmüştür. (UNDP, 2006, sf.) Ancak Lübnan’ın ekonomi sahasında kadınların temsil nitelik ve niceliklerine bakıldığında eşitliğin mihenk taşı olan bu unsurun dahi zayıflatılabileceği gözler önüne serilmektedir. Bu tabloya yol açan yani Lübnan’ın işgücündeki kadın eksikliğinin en belirgin nedeni kadınların ev işleriyle ilgilenmek için çalışma hayatından vazgeçmeleri gerektiğini belirten sosyal normlar olarak gösterilmektedir. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü dünya genelinde toplumların karşılaştığı bir sorun olan kadın işveren eksikliği de Lübnan’da yaygın bir sorun olarak görülmektedir. Kadınlar, işe alınma ve pozisyonda yükselme konusunda genellikle ‘glass ceiling’ (erkek bireylerin baskın olduğu işletmelerde kadın çalışanların ilerlemesine olanak sağlamayan soyut bir engel) denilen soruna takılıp kariyerlerinde çoğunlukla tökezlemektedirler.(Daily Star, 2014) Lübnanlı kadınların birincil rolleri genel olarak “ev hanımlığı” olarak takdir edildiği ve iş yaşamları kadınlar için ikincil, ek veya yardımcı alan olarak kabul edildiği için kadın işgücünün önemsenme ihtimali ortadan kalkmaktadır. Çalışma hayatı ve ev içi emeği arasındaki dengeyi kurmak Lübnanlı kadınlar için temel problemlerden biri olmaya devam etmektedir. Lübnan’da yapılan bir UNESCO çalışmasında, kadınların ev içi sorumluluklarını, rollerini ve

beklentilerini tanımlayan aile kısıtlamalarının, üniversite mezunu genç kadınların çalışma seçimi, yeri ve türü bakımından tercihlerini etkilediği ortaya çıkmaktadır ve görüşülen mezun kadınlardan yarısının bu geleneksel beklentiler yüzünden evlendikten sonra çalışmaya devam etmeyeceği beklenmektedir. (CTRD-A, 2013, sf. 27) Çalışma sahasında olan kadınlar da ağırlıklı olarak herhangi bir teknik beceri veya hüner gerektirmeyen işlerde çok düşük maaşlarla istihdam edilirken bu durum yine kadın emeğinin saygınlığını düşürmektedir. Bu vasıfsız işlerin büyük bir kısmının da gayri resmi sektörde olduğu göz önünde tutulduğunda kadın emeği açısından yine karanlık bir tablo ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu gayriresmi iş kolları uzun çalışma saatlerini ve ağır koşullarla örülü bir sistemken devlet istatistiklerinde kaydı yoktur UNESCWA, Lübnan'daki kadınların yaklaşık % 60'ının gayriresmi sektörde çalıştığını tahmin ediyor (UNDP 2007 raporu) ve bölgesel ILO (2008) raporuna göre ise, kadınların % 57,8'inin gayriresmi sektörde ekonomik, sosyal veya yasal güvenlik, koruma olmadan çalıştığı tespit edildi. (CTRD-A, 2013, sf. 36) Kadın sivil toplum örgütleri bu sorunun üstesinden gelmek amacıyla kadınları vasıflı bir çalışan haline getirmek ve onların iş yaşamında gelişmesini sağlayacak fırsatların oluşması için mesleki eğitim ve okuryazarlık programları düzenleme, sosyal ve ekonomik hizmetler sağlamak cinsiyetçi stereotiplerden farklı olarak kariyer olanakları sunma gibi bazı yollara başvurmuşlardır. Kapsamı ve sonuçları itibarıyla gayet mütevazî bir yapılanma içinde olan bu "feminist" programlar Lübnanlı kadınların klişeleşmiş geleneksel çalışma biçimlerinden ve toplumsal etkilerden kurtulmaları için tasarlanan mesleki eğitim ve öğretim programları oluşturarak kadınların yeni mesleklere girmelerine izin verdi. Birçok kadın sivil toplum kuruluşu, ekonomik güçlendirme projelerini, sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı geçmişe sahip, ücretli ve resmi sektör istihdamına erişim ihtimali olmayan düşük vasıflı kadınlara yönelik olarak geliştirme eğiliminde olmuştur ve ana müdahaleler, teknik ve mesleki becerilerini geliştirmeye, ücretli ve serbest mesleğe yerleştirme üzerine odaklanmıştır Faaliyetler tipik olarak el sanatları ve tarımsal gıda üretimi gibi sınırlı sayıda meslek içermektedir. Daha sonra yapılan müdahaleler finansal hizmetlere erişim sağlamayı, girişimcilik becerilerini geliştirmeyi ve pazarlama kanalları sağlamayı denemiştir. (UNDP Final Report, 2006, sf. 17) Dördüncü Dalga Feminizm'de değinilen UNDP'nin katkılarıyla yapılandırılan Ward El Makassed Merkezi bunun en bilinen örneğidir. Bunun dışında UNDP'nin Lübnanlı kadınların ekonomik bağımsızlığını destekleyen çok fazla programı göze çarpmaktadır. Bu çerçevede UNDP, 2017 yılında Beka, Kuzey Lübnan, Güney Lübnan, Dağ Lübnan'ı ve Beyrut olmak üzere beş belediyede farkındalık oturumları gerçekleştirmiştir. Kadınların yeterlilikleri üzerine düşünme ve bu konuda plan yapma, karar verme, uzlaşma becerilerini geliştirme ve en önemlisi toplumsal ve mesleki liderlik rollerine hazırlamak için kadınlara özgüven duygusu kazanma imkanlarını sunan ve eğitimsel bir kurs formunda olan bu oturumların 100'den fazla kadına ulaşmıştır. (UNDP, 2018, sf. 4) Ancak kadınları geleneksel işlerden koparıp daha

bağımsız iş kollarına transfer etmeyi amaçlayan bu “feminist” örgütlerin çeşitli çabalarına rağmen Lübnanlı kadınlar hala kendilerini tanımlayan ve başarılı olabilecekleri öngörülen işlerde çalışmaya devam etmişlerdir. Bu yüzden Lübnan toplumunda kadınların cinsiyet rolleri kemikleşmiş bir biçimde kalmıştır. (Markarian, 1993, sf. 100-101) Bunun temel nedeni de açık bir biçimde kadınların istihdam edilmek için yetersiz niteliklere sahip olması ve deneyimsizlikleri ile alakalı değil, kadınların sivil toplum örgütlerinin onlara sunduğu meslek eğitim merkezleri sayesinde kendilerini geliştirmelerine rağmen işverenlerin kökleşmiş cinsiyetçi önyargılarıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. (bkz. tablo 4) Lübnan çalışma yaşamında var olan cinsiyet odaklı ayrımcılıkların resmi olarak istatistiklere yansımaları da durumu özetlemektedir. Bu konuda Lübnan Maliye Bakanlığı'nın BM Güvenlik Konseyi Mali Politika Danışma ve Reform projesi, Lübnan'ın resmi özel sektöründeki işgücü dağıtımına ilişkin bir çalışma yürütmüş ve ekonomik sektörlerde yaş, gelir ve istihdam erişimindeki cinsiyet eşitsizliklerini haritalamak için 403.857 vergi mükellefinin verilerini kullanarak araştırma gerçekleştirmiştir. Bu çalışma Lübnan'daki kadınların Lübnan'daki kadınların resmi iş piyasasında % 34 olarak olması gerekenden düşük seviyede temsil edildiğini göstermiş ve kadınların ekonomik merdiveni tırmanmalarının önüne geçen ve düşük ücretli işlere katılımlarını kısıtlayan “glass ceiling” kavramının altını tekrar çizmiştir. (UNDP, 2018, sf. 11)

Lübnan ekonomisinde cinsiyet temelli gözetilen ayrımcılık sadece bir şirket bazında istihdam edilme ve yükselme durumlarıyla da sınırlı kalmamaktadır. Lübnan'da kadınların ev içi emeğiyle özdeşleştirilmeleri bireysel olarak çalışma hayatında var olmak isteyen kadınlar için teşvik olanaklarını azaltmaktadır. Daha geniş anlamda, serbest piyasa sistemine ve özel teşebbüslere dayalı Lübnan ekonomisindeki, cinsiyete bağlı ayrımcılıklar kadın girişimcilerin finansmana erişimine de mani olmaktadır. Özellikle Lübnan banka sektörünün girişimci kadınların işlerini zorlaştırmakta olduğu bilinmektedir. Bu durumu kanıtlar nitelikte olan veri de Uluslararası Finans Kurumu'nun raporuna yansımıştır. Uluslararası Finans Kurumu'nun 2012 yılındaki istatistiklerine göre banka kredilerinin sadece % 3'ü kadın girişimcilere verilmektedir. (Avis, 2017, sf.16) Kadınların girişimcilik yolunda önünü kesen ve heves kıran bu ve buna benzer birçok uygulama sürerken bu alana da yine Lübnan'daki Birleşmiş Milletler ofis ve birimleri müdahale etmektedir. BMKP tarafından Lübnan'da kadınların kobicilik ekosisteminde girişimciliklerini sağlamak için Ekonomi ve Ticaret Bakanlığında bir dizi yuvarlak masa toplantısı düzenlenmiştir ve bu toplantılar da NCLW, Central Bank, Economic and Social Development Fund ve Berytech, gibi bir çok kuruluş ülkedeki var olan ve gelecek kadın girişimciler üzerine bilgilerini paylaşmak üzere bir araya getirilmiştir. Ayrıca bu toplantılarda mevcut yasal politikaların ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması için düzenleyici sistemin genel taslağı sunuldu Kadın girişimciler için de iş ortamını iyileştirmek için öneriler geliştirildi. (UNDP, 2018, sf.6)

Günümüzde kadınların çalışma hayatından dışlanmasına yol açan bu bariyerler hala mevcudiyetini korurken iç savaş döneminde Lübnanlı kadınların ekonomi alanında ciddi biçimde etkin oldukları, kocaları savaştayken ya da yurt dışında iş arayışındayken çocuklarını, ailelerini finansal olarak ayakta tutabileceklerini ve sorumluluk alabileceklerini kanıtladıkları görülmektedir. (Markarian,1993, sf. 71) 1980-1984 yılları arasında da kadınların aktif ekonomik alana katılımı yüzde 18'den yüzde 13. 9'a düşmüştür. Kadın istihdamındaki bu düşüş aslında kadınlar açısından pozitif bir gelişme olarak nitelendirilecek bir durumdur. Çünkü bu düşüş iç savaş sürecinden iş yaşamında deneyim kazanma şansı yakalayan kadınların Lübnan'ın dışında daha karlı ve güvenli işlere yönelindiklerinin göstergesiydi. (Markarian, 1993, sf. 72)

Abaad'da Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Program müdürü olan Roula El-Masri'ye göre işe alınma süreci ve kıstasları her iki cinsiyet için de ayrımcı ve seksist sonuçlar doğurmaktadır. Bazı çalışma kolları yalnızca erkek işleri olarak algılanırken bazı iş kollarını kadınlar domine etmektedir. El-Masri' bu durumla ilgili "Kadınlar temel olarak reklamcılık, halkla ilişkiler, eğitim veya hasta bakıcılık gibi iş sahalarının istihdam ediliyor. Bu, tüm kariyer fırsatlarının onlara eşit derecede açık olmadığını gösteren bir ayrımcılık şeklidir." demiştir. (Rahhal, 2015)

4.3 Eğitim Hayatında Kadınlar

1960'lı ve 70'li yıllarda Lübnanlı kadınlar için eğitim oldukça lüks bir şeydi. Birçok aile ilkokul seviyesinin kız çocuğunun hayatı için gerekli olduğunu farz ederek ilkokuldan sonra kızlarının eğitime son veriyordu. 1980'li yıllarda Şii nüfusunun artması ve Jam'iyyat Islamiyya gibi İslami yardım kuruluşlarını büyümesiyle sosyal refah hizmetlerinin tedarik edilmesi ve sağlık ve eğitim hizmetleri çerçevesinde toplumsal projelerin yürütülmesiyle aşırı bir biçimde ilgilenmeye başlayan Hizbullah yine bu amaç doğrultusunda al İmdad, al Mustapha okullarını ve Mahdi kurumunu açtı. (Claude, 2012, sf.40) Sonuç olarak Lübnan'da batılı değerleri entegre eden özel Hıristiyan okulları ve İslami değerleri benimsemiş, Hizbullah tarafından finanse edilen okulların bayrağını tuttuğu iki eğitim modeli yan yana geldi. (Claude, 2012, s.41) Bu iki eğitim modeli özellikle kızların kamusal alana dahil olmaları ve bazı aktivizm olaylarına katılmalarında olduğu gibi kimliklerinin biçimlenmesinde belirleyici olmuştur. Eğitim ve akademi sistemindeki bu iki modernlik yörüngesinin; kızların kimliklerinin biçimlenmesinde, çocukları yetiştirme tarzında ve nihai hedef olarak Lübnan kimliğini değiştirme yolundaki amaçları bakımından büyük önemi vardır.

İki koldan yürüyen ve Lübnanlı kadın profilinin biçimlenmesinde önemli bir rol üstlenen bu eğitim sistemi haricinde Lübnan'ın eğitim alanında ayrımcılık sorununun yok denecek kadar az olması dikkat çekmektedir. Son zamanlarda Lübnan'ın eğitime katılım açısından toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşma yolunda ciddi bir mesafe kat ettiği gözlemlenmektedir. (bkz.tablo 5) Ancak kırsal kesimdeki özellikle ötekileştirilmiş nüfus grupları içerisindeki kadınların daha dezavantajlı konumda olduğu; çocukların büyük bir çoğunluğunun okulun dışında tutulmaya devam edildiği ve yetişkin kadınların okuma yazma bilmediği bir gerçektir. (UNDP Report, 2008, sf. 30)

Öte yandan son dönemlerde toplumsal cinsiyet eşitliği sorununun bizzat kendisi akademik bir zemin üzerine kurulmadan uluslararası dokunuşlarla üniversitelerde kendine alan açtı. BMKP tarafından desteklenen Lebanese Elections Assistance Project (LEAP) ve Lübnan'daki Hollanda Başkonsolosluğu tarafından desteklenen "Young LeaderSHE" projesi "Gender Equality Guidelines" (Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Esasları) üzerine eğitici oturumlar gerçekleştirmiştir. Üniversite öğrencilerini özel ve kamusal alanda aktif bir vatandaş haline getirerek güçlendirmeyi amaçlayan bu proje kapsamında Saint Joseph University (USJ), Notre Dame University (NDU), Lebanese International University (LIU) ve Antonine University (AU) olmak üzere dört Lübnan Üniversitesi'nden 20 öğrenci seçilmiş bu öğrenciler yine projenin dahilinde düzenlenen oturumlarda deneyimlerini, görüşlerini, birbirleri arasındaki tartışmalarını ve çözüm önerilerini paylaşmaya teşvik edilmiştir. Öğrencilere aynı zamanda 2018 seçimleri çerçevesinde kadınların katılım ve temsil kampanyaları üzerinde yaratıcı düşünme ve vizyon kazanma imkanı da sağlanmıştır. Her şeyden önemlisi "Young LeaderSHE" Projesi Lübnan'daki akademik kurumları da kapsayacak biçimde katılımcı üniversitelerde toplumsal cinsiyet eşitliği kümelerinin kurulmasının yolunu açtı. (UNDP, 2018, sf.6)

4.4 Lübnan'da Sağlık Politikaları Kapsamında Kadın Bedeni

Namus cinayetleri başlığı altında hukukileştirerek edilen erkeğin kadının canına kastetme hakkına sahip olması bütün yanlarıyla kadın bedeninin erkeğin mülkü olarak sayıldığı ve erkeğin kendine ait bu alanda kendi nüfuzunu kurabilme gerçeğinin bir tezahürüdür. Lübnan Ceza Yasası'nda "kadın bedeni üzerinde her türlü denetim ve kontrolün yoğunlaştırılması gereken bir 'tahakküm nesnesi'dir ön kabulü ile düzenlenen diğer maddede kürtaj yasasıyla ilgilidir. Lübnan'da kürtaj yasal değildir ve kürtaj yaptırmaya neden olacak, teşvik edecek reklamlar yasaklanır. Lübnan'ın 1943 yılına dayanan Ceza Yasası'nın 539 - 546. maddelerine göre, kürtaj yapan bir kadın altı aydan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılırken, kürtajı yapan doktor bir ila üç yıl hapis cezasına çarptırılabilir. Bununla birlikte,

hamilelik bir kadının sağlığı için bir risk oluşturuyorsa, kürtajın yapılmasının zorunlu olduğu iki doktor tarafından onaylanmalıdır. (Le Borgre, 2018)

Lübnan'da kürtaj yasası 1949'da çıkarılmış ve 1969'da bir kez revize edilmiştir. Bu zamandan beri bu yasayı değiştirmek için herhangi bir fiili çabanın içine girilmemesinin yanı sıra bu yasanın topluluk üzerindeki etkisi üzerine bir araştırmanın olmaması kürtaj konusunun kamusal sorun olarak endişe yaratmadığını yansıtmaktayken bir çok sosyal ve ekonomik faktör kadınların kürtaj olma yoluna gitmek zorunda kaldığını ispatlamaktadır. Evli olmayan kadınlar için geçerli olan sosyal faktörler arasında temel olarak toplumun evlilik öncesi cinsel ilişkiye karşı sert yaklaşımından ve tecavüz olayları sonrası yaşanan gebelik durumlarından kaynaklanmaktadır. Evli kadınlar için geçerli olan sosyal ve ekonomik faktörler arasında ise ailenin bir çocuğu yetiştiremeyecek kadar fakir olması, istenilen aile genişliğine ulaşmış olmak gibi sebepler yer almaktadır. (Kaddour&Hassan&Khatoun&Maya, 2002, sf. 55) Bu gibi durumların mağduriyetini yaşayan kadınlar ise yasal olmayan yöntemlere başvurarak oldukça sağlıksız ve hijyen koşulları kötü yerlerde kürtaj olmaktadır. (Le Borgre, 2018) Sağlık Bakanlığı tarafından anne karnında ölüm (Intra-Uterine Fetal Death-IUFD) istatistikleriyle birleştirilen kürtajla ilgili verilen resmi rakamlara göre 2015 yılında 11.549 kürtaj ve anne karnında ölüm gerçekleşmiştir. (Le Borgre, 2018)

Lübnan hukuksal sisteminde kürtaj yasasının bu biçimde düzenlenmesi Michel Foucault'un biyo iktidar teorisinin en somut örneği olarak kendini göstermektedir. İktidarı "biyo-iktidar" olarak adlandıran Michel Foucault bu kavramı ölümden çok yaşamı merkezine koyan bir iktidar üzerinden açıklar. 17. yüzyılda gelişen biyo-iktidar ile birlikte egemen iktidarın simgelendiği eski ölüm gücü, yerini bedeninin ustalıklı tüm detaylarıyla yönetilmesine ve yaşamın hesaba dönük işletmesine bırakmıştır (Foucault, 1993: 143). Foucault'ya göre biyo-iktidar iki şekle bürünür. Bir tarafta bedeni bir makine gibi ele alan disipline etme yoluyla bedeninin yararlılığını ve verimliliğini artırmaya, uysallaştırmaya, iktisadi bir denetim sistemi ile bütünleştirmeye çalışan "insan bedeninin anatomi-politikası"; diğer tarafta ise biyolojik süreçlerin etkisindeki bedeni /toplumu konu edinen "nüfus biyo-politikası" vardır. Biyo-politika doğum ve ölüm oranlarını istatistik bilimi aracılığıyla kaydeder, nüfusun sağlık düzeyi, yaşam süresi ve nüfusun sağlığını etkileyebilecek faktörlerle ilgilenir. Tüm bunlar bir dizi müdahale ve "düzenleyici denetim" yoluyla gerçekleştirilir. (Foucault, 1993: 143-144). Yine Foucault'ya göre iktidarın yönettiği bedenler üzerinden "üretimi" sağlaması kapitalist düzenin işlemesini kolaylaştıracak bir kurguyu tanımlamaktadır. Foucault'un iktidar ve beden politikaları ilişkileri çerçevesinden Lübnan'ın doğum politikası tekrar düşünöldüğünde devletin erk yetkisinin kadın bedenini hedef aldığı ve kadın bedenini sistemin çıkarlarından yola çıkarak yönetip yönlendirileceği, uysallaştırabileceği bir araç olarak gördüğu anlaşılmaktadır.

Lübnan sağlık politikalarında pronatalist tavrın benimsenmesine ve bunun baskı methodlarıyla uygulanmaya çalışılmasına karşı feminist gruplardan karşı atak gelişmiştir. Ancak feminist kesimlerin bedenlerini kuşatan, kendi hayat tercihleri üzerinde karar verme özgürlüklerini ellerinden alan hatta sağlıklarını tehlikeye atan devletin güttüğü bu sağlık politikalarıyla mücadele etmeleri en zorlu mücadele alanlarından biri olmuş ve bu alandaki kazanımlar da oldukça sınırlı olmuştur. O kazanımlardan biri de Lübnanlı kadınların 1983 yılında doğum kontrol haplarını satın alma hakkını elde etmeleri olmuştur. (Arenfeldt, 2011) Kürtaj yasasını değiştirmek ya da devletin nüfus politikalarına topyekun savaş açmak yerine Lübnan'da başka bir dayanışma modeli doğmuştur. Bu aşamada bazı ölkelerde kurumlar tıbbi ve psikolojik destek sağlayarak ve annenin doğumundan sonra yeni doğan bebek ile ilgilenererek çok önemli bir rol oynanabileceğini göstermiştir. Lübnan'daki bu kurumun tek örneği "Le Bon Pasteur"dür. Bu kurum bekar hamile kadınlara gebelik süreçleri boyunca başta barınma olmak üzere çeşitli destekler sağlamaktadır. Le Bon Pasteur'ün sağladığı hizmetlerin toplumda daha fazla insana yayılması, kürtaj için alternatif bir yol oluşturduğu için bu biçimde çalışmalar yürüten daha fazla kuruma ihtiyaç olduğu ve yine bu tarz kurumların daha fazla desteklenmesine, daha erişilebilir hale getirilmesine ihtiyaç duyulduğu açıktır. alışan kadınların ihtiyaçlarını da eklemek gerekirse günlük bakım merkezlerinin ve nafaka kurumlarının yaygınlaşmasının kürtajı daha az gerekli hale getireceği ve aile ile kariyer arasındaki gerginliği azaltacağı da görölmektedir. (Kaddour&Hassan&Khatoun&Maya, 2002, sf. 57

Hukuksal boyutta hala cezai süreç gerektiren kürtaj uygulaması ise kadınların geleceği ve sağlıkla ilgili durumlarına yönelik karanlık bir tablo ortaya koymaktadır. Kadın Sorunlarının Takibi Komisyonu'nun (CFUWI) 2005 yılı raporlarına göre yasal düzeyde, ceza kanunundaki kadınların sağlığını dolaylı olarak etkileyen ayrımcı hükümlerin ele alınması için müdahalelere ihtiyaç olduğu görölmektedir ve fuhuş ve kürtaj karşıtı hükümler kadınların güvenliğini tehlikeye atmaktadır. (UNDP Final Report, 2006, sf.14) Güvenliksiz ve riskli kürtaj da kan zehirlenmesi, kan kaybı, rahmin delinmesi ve üreme yolu enfeksiyonu gibi birçok ciddi tıbbi komplikasyonları beraberinde getirmektedir. (WHO, 1998)

Ancak anlaşıldığı üzere yürürlükte olan kanunun var olan olumsuz sonuçları, politika yapımcıların kürtaj meselesini yeniden gözden geçirmeleri için yeterli itici gücü oluşurmamaktadır. Lübnan Aile Planlaması Derneği temsilcisi (LFPA, 2001) ile yapılan bir röportajda, Sosyal İşler Bakanlığı ve Halk Sağlığı Bakanlığı yetkilileri tarafından kürtaj konusunun önemini büyük ölçüde farkına varılmıştır. Ancak buna karşın karşı eylemsizlikleri bu meseleyi gündemlerine almayı reddettiklerini göstermektedir. Yetkililer bu biçimde, yasa

ihlallerini görmezden gelirler ve aynı zamanda bu yasa üzerinde değişiklik yapmanın gerekli olduğunu kabul etmeye hazır değillerdir. Bu tutarsızlık, Lübnan toplumunun karmaşık siyasi ve dini yapısının bir sonucudur. (Kaddour&Hassan&Khatoun&Maya, 2002, sf.56) Lübnan'daki dini liderler ve politikacılar arasındaki iktidar değişimi de politika oluşturma sürecinde kilit bir belirleyici olmaktadır Mezhepsel bir sistemde, politikacılar destek için dini liderlere güvenmektedirler. Bunun karşılığında da güdülen politikalar yüksek derecede dini liderlerin arzularında etkilenmekte ve bu durum da diğer baskı gruplarının politika geliştirme ve yasa koyma sürecine karışmasına neden olacak kadar az yer bırakır. Buna göre, Lübnan'daki kürtaj yasası, bütün dini grupların kürtajı yasaklamamasına rağmen, dini grupların arzu ettiği biçimde düzenlenmiştir. İslami kesimin içinde 120 günlük hamilelikten önce kürtaja izin verilmesi gerektiğini savunan bazı gruplar varken Hıristiyanlıkta protestanlar kürtajı onaylamakta ve bunun özel bir karar alanı olduğunu düşünmektedirler. Katolikler ise kürtajın günah olmasına rağmen yasadışı olmaması gerektiğini düşünmekte ideal din ve bunun farklı mezhepler tarafından uygulamasının birbirinden ayırt edilmesi gereken alanlar olduğunu ileri sürmektedir. Bu farklı dini görüşlerin yanında kanun koyucu ve politika yapıcı organlara nüfuz etme erkini elinde bulunduran cemaat önderlerinin kürtaj gibi özel bir alanda tasarruf haklarını kullanma süreçlerini yöneten birçok etken vardır. Bu bağlamda evlilik öncesi cinsel ilişkiyi teşvik etme korkusu, dini liderlerin kürtajın yasallaştırılmasına karşı direncinin ardında büyük bir faktör olarak durmaktadır. Ayrıca, söz konusu liderler siyasi güç paylaşımlarını tehlikeye atacak suçlamalardan da korkmaktadırlar. (Kaddour&Hassan&Khatoun&Maya, 2002, sf. 55-57)

4.5 Siyasal Yaşamda Kadın Temsili: Süfrajetten Günümüze

Milli Misak (1943) ile Taif Anlaşması'nın (1989) biçimlendirdiği Lübnan siyasi düzeni parlamenter demokrasiyi benimsemiş ve ülkede mezhep çatışmalarını önlemek için her kesimin adil biçimde temsil edilmesine özen gösterilen "mezhepsel demokrasi" (*confessional democracy*) sistemi üzerine bina edilmiştir. Ülke yönetimindeki bu paylaşım modeline göre ülkenin cumhurbaşkanı; Maruni, başbakanı; Sünni, meclis başkanı; Şii, meclis başkan yardımcısı ile başbakan yardımcısının Rum Ortodoks olarak belirlenmiştir. 1970'li yılların başlarında nüfusları artan Müslümanlar ülke yönetiminde daha fazla hak ve Meclis'te eşit temsil taleplerinde bulunmuşlardır. Lübnan iç savaşının önemli nedenlerinden biri olarak görülen bu dengesiz siyasi yapı, 1989 yılında imzalanan "Taif Anlaşması"yla kısmen değiştirilmiştir. Söz konusu Anlaşmayla, Hıristiyan toplumundan seçilen Cumhurbaşkanının yetkileri kısıtlanmış, Meclis'te Hıristiyan ve Müslüman milletvekillerinin sayıları eşitlenmiş (TC. Dışişleri Bakanlığı)

Kadınların sosyal hayatta eşitlik bilincine erişmeleri 1920'li yıllara gelindiğinde siyaset alanına da sıçradı ve Lübnanlı kadınların siyasal alanda söz sahibi olma çabaları, bu alanda attıkları ilk adımlar bol bariyerli, çamur dolu bir yolda gerçekleşti. Seçme ve seçilme hakkının dışında tutulmamak için harekete geçen kadınların bu kavgası, o dönemde ülkenin yaşadığı farklı bir toplumsal olayla aynı noktada kesişecekti. Bir yanda eğitim, çalışma ve oy hakkı için mobilize olmaya başlayan kadınlar, diğer yanda kadının statüsünü düşürmeye çalışan bir kesim Lübnan'da kadın meselesini giderek hiddetlendirdi. Bu çatışma 1920 yılında yeni, bağımsız ve kısa ömürlü devletin anayasa planının çizilmesi için Beyrut'ta düzenlenen toplantıda Suriye Meclisinin bir araya gelmesi ile doruğa ulaştı. Toplantının en tartışmalı konusu kadınlara oy hakkının verilir verilmemesiydi. Lübnan, Filistin ve Suriye'den katılan delegelerin büyük çoğunluğu "Allah'ın kadınları yarım beyinle yarattığı" gibi ilgi çekici fikirlerini gerekçe göstererek kadınların seçme ve seçilme haklarına karşı çıkmıştı. Konferansa katılan yetkililerden azınlık bir kısmı ise "bir eğitilmiş kadının binlerce cahil erkekten daha iyi olduğunu" söylemiş ve "neden erkeklere oy kullanma hakkı veriyorlarken eğitilmiş kadınları bu haktan mahrum bırakıyoruz?" sorusunu ortaya atmıştır. En nihayetinde yasa tasarısı kabul edilmedi ve kadınlar seçme ve seçilme hakkı için 30 yıl beklemek zorunda kaldı.(Muglia, 2014)

Bu süre içinde oy hakkı mücadelelerini ortak bir çatı altında vermek isteyen kadınlar birlik kurma cesaretini gösterdiler ve sonunda 1929 yılında Lebanese Arab Women's Union'ı kurdular. Bu birliğin daha sonra 1947 yılında kurulan Lebanese Women's Association'ın ile birleşmesiyle daha sonra The Lebanese Council of Women adıyla bilinecek "Assembly of Lebanese Women's Associations" kongresi düzenlendi. (The National Commission on Electoral Law, 2006) Kadınların oy hakkı için The Lebanese Council of Women şemsiyesi altında yekpare olarak ateşli bir eylemin içine girdiğinden daha önce bahsedilmişti. Söz konusu eylemler sonuç verdi. ve 1947 yılında bağımsızlığını kazanmış Lübnan Cumhuriyeti'nin "Kadınların Siyasi Haklar Mutabakatında" geçen 'kadınlar oy kullanabilecek yetkinlikte olmalı ve bu garanti edilmelidir.' ifadesi ile kadınlar 1952 yılından oy kullanma hakkını kazandılar. (Zaatari, 2005) Bu kazanımın elde edilmesiyle beraber Lebanese Council of Women'in kurucularından Emily Fares İbrahim 1953 Parlamento Seçimleri için adaylığını koyacağını duyurdu. O yıldan sonra da örgütün üç üyesi belediye meclis üyeliğine seçildi. (Arenfeldt & Golley 2012, S.116)

Ancak hala kadınların oy kullanmaları bazı sınırlamalara tabiydi. Lübnan'da oy kullanacak kadınlar en az ilköğretim diplomasına sahip olmak zorundaydılar. Bu sınırlama da 1957 yılında kaldırıldı.

Kadınların süfrajjet mücadelerinden bu biçimde bir verim alınsa da ilerleyen yıllarda Lübnan'da siyasi tablo kadınlar için o kadar da parlak bir hal almamıştır. 1950'li yıllardan günümüze kadar ülkede kadınların siyasette temsilleri erkeklere oranla bir hayli düşükkken siyasal arenada var olma çabalarının önüne bir hayli engel konulmaktadır. Lübnan toplumunda mezhebi ve dini fark etmeksizin kadınların niteliklerine bakılmaksızın siyasal alanın dışında tutulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Lübnan, kadınlara siyasete tam olarak katılmak için eşit haklar elde eden Arap bölgesinin ilk ülkelerinden biri olmasına rağmen kadınlar 1991 yılına kadar parlamentoda kendilerine yer bulamamış, meclisteki sandalyelerden sadece 3.1'ine sahip olurken bakanlar kurulunda uzun süre yer alamamışlardı. (iki kadının 2004 yılında başvurusuna kadar) (AIW, Lebanon, sf.5) Lübnanlı kadınların ayrıca yerel siyaset kadrolarında da kendilerine yer bulmaları çok zayıf ihtimallidir. 2004 seçimlerinde yer alan 18.606 aday arasından sadece 552 adayı (yani% 3'ü) kadın olduğu görülmektedir. Ancak kadınların siyasette var olmasını destekleyen ve teşvik eden projelerin sonunda kadınlar 9,032 sandalyenin 215'ini kazandılar. Bu, belediye seçimlerinde erkeklerin % 48,8'i seçilirken katılan kadınların % 38,9'unun seçildiği anlamına gelmekteydi. En yüksek kadın siyasetçi oranına sahip bölge ise Dağ Lübnan'ı olmuştur. 2004 Belediye seçimlerinde kadın katılımının fark edilir biçimde yükselmesi; sivil toplum örgütlerinin, yerel ve ulusal kurumların dayanışma halinde kadınlarının adaylığını desteklemek için mobilize olmalarının Lübnan Kadın Konseyi'nin (LCW) yerel seçimlerde kadın adayların sayısını artırmak için bir dizi bilinçlendirme oturumları düzenlemesinin meyvesiydi. Daha sonra seçimleri kazanan kadınlar belediye görevleri ve karar alma sürecine katılırken özellikle "sınıf ve cinsiyet engelleri" ile ilgili bazı problemlerle karşılaştığını bildirmiştir. (UNDP Lebanon Report, 2008 , sf. 31-32)

Lübnan siyasal yaşamında kadın katılımının yokluğu toplumsal cinsiyet noktasında toplumun yapısında kaynaklanan sorunlarla ilgilidir. Bu sorunlu yapının temel iskeletini babanın soyundan gelen hısımlığa dayanan zu'ama sistemi, hükümetin mezhepçi ve tutucu yaklaşımı, dini kurumların gücü ve Fransa sömürgeciliğinin kalıntıları oluşturmaktadır. (Batruni &Hallinan, 2018, sf.1)

Bu olumsuz tablonun yanında siyasetçi erkek meslektaşlarının ciddi muhalif tutumlarıyla yüzleşmek zorunda kalan Lübnanlı kadınların siyasal temsil ve siyasete katılımının önemine yönelik farkındalıkları her geçen gün artmakta, kadınların siyasette görünür kılınması, sayılarının artması için kayda değer girişimlerde bulunmaktadır. Bazı kuruluşlar CEDAW'ın mecliste ve yerel yönetimlerde yüzde 30 temsil kotasının sağlama konusundaki tavsiyelerini uygulamaya çalışmaktadır. Üçüncü Dalga Feminizm bölümünde de adı geçen NCFLW ve esasında tam da bu siyasette kadın temsilci kotasını gündem

etmek maksadıyla kurulmuştur. İki örgüt çalışmalarına aktif olarak devam ederken Lübnanlı Kadınlar Birliği ve Kadınları Siyasi Güçlendirme Komitesi bu konuda başka çalışmalar yapmıştır. Lübnanlı Kadınlar Birliği Başkanı Linda Matar tasarlanan reform sürecini şu biçimde ifade etmektedir. “Meclis, 128 milletvekilinden oluşmakta. Yirmi kadının meclise girmesi ise 20 erkek parlamenterin meclisi terk etmesi anlamına geliyor ve kadınların meclise girmesini güvence altına alan bir yasa çıkıncaya kadar o erkek milletvekillerin her biri makamını kaybetmek adına endişelenmeye devam edecek.” (Arenfeldt&Golley, 2012) Aktivistler parlamentoya ve ulusal komisyona CEDAW’ın önerdiği doğrultuda geçiş süreci niteliğinde yüzde beşten başlayarak otuza doğru aşamalı olarak büyüyen ya da belediye kademesinden ulusal düzeye doğru yükselen kota uygulaması gibi bir kaç teklif sunmuş, bu çeşitli alternatif muhalifleri olduğu kadar taraftarları da olmuştur ancak kota mevzusu hiç bir zaman toplumun nazarında geniş çapta bir ilgi ve destekle karşılanmamıştır. (Arenfeldt&Golley, 2012) 2008 yılından beri devam eden Kadınların kotasını destekleme kampanyası da yine kadın siyasetçilerin önünü açmak için gösterilen girişimlerden en dikkat çekenidir. Ayrıca Lübnan seçim sisteminde reform gerçekleştirmeyi savunan birkaç sivil toplum kuruluşu bu amaç için birlikte çalışmaya karar vererek CCER kampanyasını başlatmıştır. (Civil Campaign for Electoral Reform, 2019 sf.10) Bu tarz kampanyaların artması kadınlara cesaret verip seslerinin daha fazla yükselmesini sağladı ve son seçimlerde çeşitli bağlantılar içinde bulunan ve “geleneksel” bir profilde olmayan 113 kadın parlamento için adaylığını koydu. Büyük çoğunluğu siyasi yaşamda köklü bir aileye mensup olmayan bu kadınların 103’ü bağımsız olarak veya sivil toplum örgütü olarak adaylıklarını koymuşlardı. 2009 seçimlerinden bu yana katılım baş döndürücü bir biçimde yüksekti. Ne var ki yükselen bu sesin siyaset sahnesinde yankı bulmasına erkeklerin dünyası olarak kabul edilen Lübnan Meclisi hazır değildi. 2018 seçimlerinde yalnızca 6 kadın parlamentoya girebildi. (Batruni&Hallinan, 2018, sf.1) Zaten Lübnan’ın yeni oylama sistemine göre adaylığını koyan kadınların çoğunluğunun siyasi tabana sahip olmamaları meclisteki sandalyelerden büyük sayıya ulaşmasını ihtimal dışı bırakıyordu. Lübnanlı kadınların siyasi hayattan dışlama üzerine kurulu bu düzeni bozmak için BMKP duruma müdahil olmuştur ve Lebanese Elections Assistance projesiyle BM Kadın birimiyle iş birliği yaparak gelecek parlamento seçimlerinde kadınların katılım kapasitelerini artırmak için Lübnan genelinde kadın adayları hedef alan oturumlar gerçekleştirmişlerdir. Yaklaşmakta olan parlamento seçimleri sırasında seçim işleminin nasıl idare edileceği ve oy kullanılacağı hakkında detaylar içeren bu bilgilendirme oturumları, 8 bölgeden 500’den fazla katılımcıya ulaştı. (UNDP, 2018, sf.6) BMKP Lübnan ayrıca 26-27 Eylül 2017 tarihlerinde BMKP’nin Regional Hub for Arab State birimi tarafından düzenlenen “Technical Consultation Meeting on Fostering Women’s Political Participation” başlıklı konferansa katıldı. Bölgenin farklı ülkelerinden uygulayıcıları ve Toplumsal Cinsiyet İlgi Merkezi’ni (Gender Focal Point) bir araya getiren bu toplantı,

kadınların siyasi katılımını sınırlayan var olan sistem, bu politika ve engelleri gün yüzüne çıkartacak daha büyük araştırma projesinin bir başlangıcıydı. Katılımcı ülkelerden ne büyük heyete sahip Lübnan'da bu toplantıda Lübnan'da kadınların siyasal katılımına set çeken çeşitli bariyerler üzerine sunum gerçekleştirdi. Heyet, BM ajansları ve STK'ları da içine alan ilgili taraflarlar çalışmalarına devam ederken sunumlarında; bakanlık, meclis ve seçim sistemi olmak üzere üç ana kutubu bir araya getirerek bütüncül bir müdahale modeli oluşturmayı ve toplantı sonrası aşamada, çalışmayı farklı aşamalarda aktif olarak gözden geçirmek için bir çalışma grubu oluşturarak ilgili taraflarla ulusal bir danışma süreci başlatılmasını önermiştir. (UNDP, 2018, sf.9) 2018 seçimleri için BMKP, BM Kadın birimi ve OMSWA'nın işbirliği ev yol haritası çerçevesinde Lübnanlı kadınların gelecek 2018 Parlamento seçimlerinde daha etkili katılımının sağlanması için artırmak amacıyla 10 Ocak 2018 tarihinde bir kamu medya farkındalığı kampanyası başlatıldı. Bu kampanya dahilinde kadınların liderlik, siyaset ve seçim süreçlerindeki rolleri üzerine toplumsal farkındalığın oluşması amaçlanmıştır. Ayrıca bu kampanya siyasi partileri kadınları liderlik pozisyonlarında aday göstermeye, kadın aktivistleri seçimlerde aday göstermeye ve seçmenlerin kadın adaylara oy kullanmasını teşvik etmeyi de hedeflerinin arasına yerleştirmiştir. (UNDP, 2018, sf. 11)

Bir çok kadın örgüt tarafından etkin bir biçimde kota kampanyasının yürütülmesine ve Kataeb Partisi tarafından meclisteki sandalyeler için 3/1 cinsiyet kotası içeren yasa tasarısı sunulmasına rağmen bu yasa tasarısı oy birliğiyle kabul edilmemiş, Lübnan'ın yeni seçim yasasına mezhepler için dini kota zorunluluğu getirilirken aynı kota şartı kadınlar için kurulmamıştır. Söz konusu yasa tasarısına bariz bir biçimde en çok yükselen muhalif ses ise kadınların kendi siyasal statüleri için karar alma hakkına karşı çıkan Hizbullah'tan gelmişti (Kataeb , 2017)

2018 Lübnan seçimleri sonunda iktidara gelen Hizbullah'ın parti içinde hiç kadın adaya yer vermemesi ülkenin en üst siyasal noktasında kadınların yine söz sahibi olamayacağını ortaya koydu. Üstelik geri kalan partiler de olumlu bir tablo sunmuyordu. İlerici Sosyalist Parti'nin (PSP) de tıpkı Hizbullah'ta olduğu gibi kadrosunda hiç kadın aday yoktu. Future Movement'ın 37 adayının içinde 4, The Free Patriotic Movement'ın 46 adayının içinde 2, The Kataeb'in 17 adayının içinde 2 kadın aday olarak gösterilirken , Amal'ın 16 adayının içinde ise 1 kadın aday yer alabildi. (Batruni &Hallinan, 2018, sf. 4)

Sonuç olarak Hizbullah ve müttefiklerinin zaferiyle sonuçlanan 2018 seçimleri ülke gündeminde ses getirecek başka bir olaya da sahne oldu. 2018 seçimleri dünyanın en güçlü 100 Arap kadınlarının arasında gösterilen, kadın hakları aktivisti Kulna Watani'nin listesinden

bağımsız olarak adaylığını koyan Joumana Haddad'ın meclise girememesi seçimlerde usulsüzlük yapıldığı iddialarını gündeme getirdi ve Lübnan'ın bazı bölgelerinde halk, özellikle feminist gruplar sokaklara çıkarak protesto gösterilerinde bulundular.

Lübnan siyasetinde kadın temsil oranının düşük olması son yirmi yıl içinde Lübnanlı feministlerin daha fazla tepkisini çekti ve bu durumu protesto etmek maksadıyla çeşitli kampanyalar düzenlendi. Ancak bu kampanyalardan biri idealize edilen kadın bedenini işlevsel bir nesne gibi sunarak yine cinsiyetçi kültürün gösterisel bir uzantısı olarak yapıldı ve yeni tartışmanın ortaya çıkmasına sebep oldu. O kampanya sadece 17 kadının parlamentoda yer alabildiği ve kabineye yalnızca tek bir kadın bakanın girebildiği 2009 seçimlerinin öncesinde gerçekleşen "Sois Belle Et Vote" (Güzel ol, oy kullan) kampanyasıydı. Bir mankenin sırtı dönük poz verdiği ve alt köşesinde "Sois Belle Et Vote" yazılı bu görsel Lübnan'ın tüm caddelerinde, varoş mahallelerinde, Hıristiyanların yaşadığı Kuzey bölgelerinde, billboardlarında yerini aldı ve reklam filmi eş zamanlı olarak caddelerde gösterildi. Kadınların siyasal katılımını desteklediğini ve oy kullanmasını teşvik ettiğini iddia eden, iyi niyetli gibi görünen bu reklam tasarımı bile Lübnan'da kadının hangi çerçevede ve nasıl algılanmak istediğine dair fikir veriyor. Reklam afişindeki görsel ve sloganı "Oy kullanmak ve güzel olmak arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir?", "Oy kullanmak için posterdeki model gibi görünmek, güzel olmak zorunda mıyız?" "Her şeyden önce güzellik tarifiniz görseldeki kadın mı? O kadın gibi olmayan yani sizin anlamlandırdığınız ölçülerde "çirkin" bir Lübnanlı kadın oy hakkının dışında mı tutulmalıdır?" gibi soruları akıllara getiriyor. Kampanya görseli açıkça Lübnan toplumunda kadının güzelliğinden imaj olarak istifade edilecek cinsel obje görevinde varsaydığını kanıtıyor. Üstelik bu piyasaya sürülecek bir ürünün reklam tabelası da değil, kadının sattığı şey "siyaset".

Free Patriotic Movement lideri Michel Aoun'a ait "Sois Belle Et Vote" Kampanyası feminist gruplar tarafından tepkiyle karşılandı. 14 Mart Koalisyon'u "Sois Egale et Vote" (Eşit ol ve oy kullan) muhalif kampanyasını başlatarak karşılık verdi. Söz konusu kampanyayı son derece cinsiyetçi bulan Beyrut merkezli Feminist Collective Örgütü ise orijinal posterini foteşop yoluyla değiştirip yeni bir görsel yaratarak internet üzerinden kampanyayı eleştirdi. Orijinal kelime olan "belle"nin (güzel) üzerini çizip, yerine "intelligente" (zeki) kelimesini yerleştirerek ve "vote" kelimesinin sonuna "blanc"ı ekleyen örgütün afişinin yeni sloganı böylelikle "Be intelligent and vote blank" (Zeki ol ve boş oy at) oldu. Ayrıca görselin hemen altına "No one is concerned about your rights" (Kimse senin haklarını umursamıyor) notu düşüldü. Kampanyayı alaylı bir dille internet üzerinden eleştiren diğer bir görsel ise posterde kullanılan modelin yerine yine fotoşopla Free Patriotic Movement lideri Michel Aoun'un

yerleştirildiği ve Aoun'nun ağzını bir logo ile beraber "Sois Intelligent Et Tois tai" sloganını içeren resim oldu. (Khatib, 2013, sf. 35)

4.5. Kadın Sivil Toplum Örgüt Temsilcileriyle Görüşmeler

Araştırmanın bu bölümünde gerçekleştirilen görüşmelerle Lübnan'da farklı din ve mezhep gruplarına mensup bireylerle iletişime geçilerek kişilerin toplumsal cinsiyet eşitliği kavramına ilişkin düşüncelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Mülakatların amacı ülkede yaşayan kadınların doğrudan maruz kaldığı cinsiyet temelli ayrımcılıkları, gözlemedikleri cinsiyetçi uygulamaları ve tüm bunlara dinin ne ölçüde etkide bulunduğunu ispatlamaktır. Araştırmanın çalışma grubunun oluşturulmasında mülkat katılımcılarının farklı inançtan gelen kişilerden seçilmesine dikkat edilmiştir. Bununla toplumsal cinsiyet bağlamında her dini topluluğun kendine has sorunlarla karşılaştığını göstermek amaçlanmıştır. Ayrıca yapılan görüşmeler kapsamında dini kuralların bu noktada ne kadar belirleyici olduğuna dair soruya da cevap aranmaya çalışılmıştır. Mülakat katılımcılarının seçilmesinde katılımcıların farklı din ve mezhep topluluklarına aidiyetleri dışındaki diğer önemli kıstas mülakat katılımcılarının Lübnan'ın çeşitli kadın sivil toplum örgütlerinde aktif olarak çalışıyor olmalarıydı. Görüşülen şahısların seçimindeki bu faktörle "toplumsal cinsiyet eşitliği" meselesine karşı duyarlı bu konu hakkında bilinç sahibi kişilerin görüşlerine ulaşmak amaçlanmıştır.

Tezin hipotezi çerçevesinde ve araştırmanın genel kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

1. Dininizden ötürü daha fazla ayrımcılığa uğradığınızı ya da daha avantajlı konumda olduğunuzu düşünüyor musunuz?
2. Lübnan toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dair ilk olarak çözülmesi gereken konu ne?
3. Sizce hükümet, toplumsal cinsiyet eşitliği için ne gibi çalışmalarda bulunmalı?
4. Sivil toplum örgütlerinin eksiklikleri neler ve toplumsal değişim noktasında ne kadar güçlü?
5. Lübnan'ın toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın mücadelesi açısından diğer Arap ülkelerinden farklı görüyor musunuz?
- 6) Çalışma yaşamında kadın olmanızdan ötürü karşılaştığınız en büyük zorluk neydi?

Katılımcılar	M. E	R.G	L.S.E	M.D	Z.D	M.M	M.K	P. Y
Yaş:	21	37	34	33	25	34	35	23
Cinsiyet:	Kadın	Kadın	Kadın	Kadın	Kadın	Erkek	Kadın	Kadın
Meslek:	Tercüman	Program Koordinatörü	Program Yöneticisi	Proje Yöneticisi	Medya Koordinatörü	Kıdemli Program Yöneticisi	Proje Yöneticisi	Sosyal Hizmet Uzmanı
Din ve Mezhep:	Hıristiyan-Katolik	Hıristiyan-Katolik	Dürzi	Hıristiyan Maruni	Müslüman Şii	Müslüman Şii	Müslüman Sünni	Ermeni Ortodoks
Çalışılan Kurum:	AIW	Abaad	RDFL	RDFL	RDFL	Abaad	Fe-Male	KAFA

Katılımcıların görüşleri, gizlilik esasına dayanılarak, isimleri verilmeden kodlanarak aktarılmıştır.

Dinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Üzerindeki Etkisi Hakkında Görüşler

Görüşmeciler din unsurunun ayrımcılığa neden olup olmadığı konusunda farklı düşüncelere sahiptir. Her şeyden önce, din ve mezhebe göre biçimlenen toplumsal yaşam tarzı ve kuralları farklılıklar taşımaktadır. Gündelik yaşamda olduğu kadar, hukuk alanında farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar toplumsal ve ekonomik statü ile hukuki düzenlemeleri etkilediği gib tersi de doğrudur. Örneğin, Z.D. bu konuyu şu biçimde açıklamaktadır: “Aslında din zaten cinsiyetler arasında ayrımcılık yapıyor. Kuran’daki erkeklerin kadınlardan daha iyi olduğunu içeren ayetler var. Din temel olarak erkekler ve kadınlar arasında ayrımcılığın farklı durumları konusunu düşündürüyor. Sadece din de değil toplum da dinden temel alarak ve onu takip ederek bu ayrımcılığı sürdürüyor ve her din aslında bunu yapıyor.” Buna karşılık, aynı dinin farklı bir mezhebine bağlı M.K. dinin kadın olarak ayrımcılığa uğramayı sadece güçlendirdiğini; esas olanın toplumsal cinsiyet olduğunu vurgulamaktadır: “Çocukluğumdan bu yaşa gelene kadar dinimden ya da mezhebimden dolayı bir ayrımcılığa maruz kaldığımı düşünmüyorum. Ayrımcılıklarla yüzleştim çünkü ben bir kız çocuğuydum. Bu dinle doğrudan ilgili değil. Ama dinin kendisi Sünni, Şii fark etmeksizin kızlara karşı ayrımcılık yapıyor. Biliyorsunuz biz sürekli “kendini örtmelisin.” “Saçını örtmelisin,” “Çok fazla konuşmamalısın,” “Sinirlenmemelisin” ve “İtaat etmelisin” gibi

sözleri duyarak büyütülüyoruz. Lübnan'da yaşayan bir Hıristiyan olsaydım çok farklı bir kaderimin olacağını sanmıyorum. Tabi ki Hıristiyanlıkta çok fazla farklılık var. Büyük ihtimalle yine aynı şeyleri yaşadım. Ama belki mahkemelerde, evlilik ve boşanma yasalarında kanun önünde daha farklı uygulamalara tabi olurdu. Çünkü bunlar dinden dine değişiklik gösteriyor. Ama sosyal yaşamda pek sanmıyorum büyük değişikliklerin olacağını sanmıyorum. Çünkü bir Arap ülkesinde yaşamaya devam ediyorsunuz ve bir kız olduğunuz için ayrımcılıkla yüzleşiyorsunuz. Ama dediğim gibi yasalar çerçevesinde bazı farklılıklar olacaktır.”

Benzer görüşler, farklı bir dini cemaatten gelen R.G. tarafından da paylaşılmaktadır: “Aslında Lübnan'da kadınların ayrımcılığa uğramasının sebebi kadın olmaları. Farklı mezhepten veya farklı dinden olsa bile kadınlar bile aynı şekilde ayrımcılıklara maruz kalıyorlar. Müslüman kadınlar bir taraftan bazı haklara sahip olabilir ya da diğer din ve mezheplerden diğer kadınlar da bir parça bazı avantajlara sahiptir. Ancak diğer taraftan her Lübnanlı kadın ayrımcılığın farklı formlarıyla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Sonuç olarak Lübnan'da ceza kanunu, medeni kanun ve anayasamızdaki bütün maddeler açıkça kadına karşı ayrımcı hükümler taşıyor. Bunun tek sebebi ise kadın olmamız.”

Lübnan'da siyasi olarak etkili bir dini cemaatten gelen L.S.E., kendisini aynı dinin diğer mezheplerindeki kadınlara göre toplumsal ve hukuki olarak daha farklı ve ayrıcalıklı görmektedir. Buna karşılık, toplumsal değer haline gelen bazı değerlerin sadece kadınlar için değil, erkekler yönünden de sınırlayıcı olduğunu vurgulamaktadır: “Benim bulunduğum mezhepte temel olarak kadınları daha iyi bir konuma ulaştıracak bazı durumlar mevcut. Mesela diğer mezheplerde erkekler birden fazla kadınla evlenebilirler. Dürzi yasalarına göre Dürzi erkekler ancak tek bir kadınla evlenebilirler. Boşanma kanunu da diğer mezheplere göre kadını koruma eğilimindedir. Boşansan bile yeni bir ilişkiye başlamak zordur Dürzi erkekler için. Sonuç olarak tamamen değil ama diğer mezheplerle karşılaştırınca biraz olsun Dürzi mezhebinde kadın ve erkekler arasında bir parça eşitliğe sahibiz. Tamam ama bu da bizim büyük bir ayrıcalığa sahip olduğumuzu göstermez. Sadece evlilikle ilgili kanunlarda da değil miras yasasında da Dürzilerin takip ettiği yasalar kadınların erkeklerden daha fazla miras almasına bile izin vermekte. Baba mirasını kızına ve oğluna eşit şekilde bölüştürmelidir. Bu durumun birazcık sahip olduğumuz geleneklerle ilgili olduğunu düşünüyorum. Diğer bir açıdan bakarsak bizim mezhebimizde de çok fazla ayrımcılık söz konusu. Ama sadece kadınlara yönelik ayrıca erkeklere yönelik de bazı ayrımcı kurallar var. Mesela Dürzi erkekler Dürzi olmayan bir kadınla evlenmesi kabul edilemez. Dürzi bir erkeksen Dürzi bir kadınla evlenmek zorundasın ve bizde resmi nikah yok dini mahkemelerin

önünde evlenmek zorundasın. Bunun gibi erkekleri zor duruma sokan çok fazla vaka mevcut.”

Farklı dinlerin kadınlara karşı farklı toplumsal değer ve algı geliştirdiği düşüncesi ileri sürülmektedir. Bu durumu, M.D. şöyle açıklamaktadır: “Lübnan’da Hıristiyan kızlara karşı bir önyargı var. Müslüman kızlarla karşılaştırıldığında Hıristiyan kızlar son derece tasasız, rahat, hiçbir problemi olmayan, çok fazla muhafazakâr çevrelerde yetişmeyen kişiler olarak algılanıyor ve erkekler Hıristiyan kızların cinsel yaşamların daha kolay buluyorlar. Buna dayanarak söyleyebilirim ki... Müslüman kızları yargılamak (eleştirmek) istemiyorum ama mezhepler bazen gerçekten belirleyici bir faktör olabiliyor. Çünkü yerleşik algılar var özellikle erkeklerin sahip olduğu Ama aynı zamanda tutum ve tavırlarımızın çok da dinle alakalı olmadığına ataerkil faktörün ve eril eğitim sisteminin etkisiyle toplumsal davranışları pratik ettiğimize inanıyorum. Bu ataerkil sistemin sosyal davranışın ürünü olduğunu düşünüyorum.”

Lübnan’da nüfus olarak sayıca az olan bir dini cemaatten gelen P.Y. bu durumun kendisi ve kendi dini cemaatindeki kadınlar için farklılık yarattığını şöyle ifade etmektedir: “Lübnan’da biz aslında ayrıcalığa sahibiz. Çünkü benim mezhebim Lübnan’da nadir bulunuyor. Özellikle çalışma hayatında, devlet kademelerinde çalışma konusunda önceliğe sahip olduğumuzu söyleyebilirim.”

Lübnan’da Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Dair Öncelikli Çözülmesi Gereken Sorunlar Hakkında Görüşler

Araştırmanın sonunda elde edilen bulgular da göz önünde bulundurulduğunda Lübnan’ın cinsiyetler arası ayrımcılık problemi dahilinde ele alınması gereken birden fazla konunun olduğu görülmektedir. Kadın-erkek eşitliği çerçevesinde en büyük sorun olarak görülen konular mülakat katılımcıları arasında farklılık göstermektedir. Örneğin; görüşmecilerden M.E ‘ye göre toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşma yolunda ilk adım iş yaşamındaki ayrımcı uygulamaları değiştirme yönünde atılmalı M.E bu konu hakkında “Kadınlar bir çok alanda erkeklerle eşit haklara sahip değiller bu alanlardan biri de çalışma hayatı. Bir pozisyona yükselme durumunda mesela. Erkeklerle aynı şansa sahip olamıyoruz. Diğer bir meselle aynı işi yaptığımız halde erkeklerden daha az maaş almamız. İş hayatında bunun gibi daha bir çok durumu düşündüğümüzde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgili öncelikli olarak çalışma hayatında düzenleme yapılması gerektiğine inanıyorum.”

Diğer görüşmecilerden P.Y. ise sorunun kökeninin ailede olduğunu belirterek “Lübnan’da bir evin için çocuklar arasında eşitlik yok. Erkek çocukları kız çocuklarından daha

fazla ayrıcalığa sahip olduğunu düşünüyorum. O yüzden eşitlik ilk önce evin içinde sağlanmalı.”

R.G. hukuksal alanda gerçekleştirilecek değişimlere öncelik verilmesi gerektiğini savunmakta. “Kesinlikle ilk olarak halledilmesi gereken mesele yasalarımızdaki parçalanmışlık. Tek bir şahsi hal kanunun olması ve tüm din ve mezheplerin aynı medeni kanunu takip etmesi gerekiyor. Aslında kişisel alanla ilişkili her mesele Lübnan’da dini kanunlara ve mahkemelere dayanmakta Eğer ben bir Şii isem Şii mahkemesine gitmek zorundayım. Eğer Maroni isem Maroni mahkemesine gidiyorum. Sünniysem Sünni mahkemesine gitmek zorunda kalıyorum. Bunun gibi... Lübnan’da 15 şahsi hal kanunu var ve biz bu meselelerin tek bir yasa çizgisinde birleşmesi için hak talebinde bulunuyoruz, görüşmelerimiz ve çalışmalarımız da devam ediyor.”

R.G. ile aynı görüşte olan ve farklı bir STK’da çalışan M.D.’de tüm şahsi hal kanunlarında yasalar önünde yani dinlerin ayrılmasının bir sorun olduğunu, çünkü Lübnan’da evlilik, aile, miras, gibi konulardaki bütün kanunların şahsi hal kanunu ile değil, dinle ilişkilendirildiğini söylemiştir. “Toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununu çözmek için Bu bence kesinlikle Lübnan’ın en temel problemi. Ayrıca şunu da söylemek isterim. Erken yaşlardan itibaren çocukların eğitimine müdahale de gerekli. Eşit olmaya başlamak ya da eşitlik için mücadele etmek için toplumun güçlendirmek gerekiyor. Çünkü eşitlik meselesi Lübnan’da ve diğer Arap bölgelerinde sadece kadınları ilgilendiren bir sorun olarak görüldüğü, bu sorunla mücadele ederken temel olarak erkeklerle, aileyle, tüm kurumlarla ya da gruplarla yani diğer taraflarla etkileşime geçilmediği sürece amaca ulaşmamız zor olacaktır. Bu yüzden sorunun en temelini en kaynağına inm eğitim üzerine giderek çalışmaya başlarsak aslında iş olacağız ve herkesin eşitlik için mücadele ettiğini göreceğiz.”

Lübnanlı kadınların dışarıdan bakıldığında oldukça özgür ve rahat bir yaşama sahipmiş gibi gösterildiğin ancak çok fazla kadın erkek ayrımcılığının hakim olduğu bir ülkede yaşadıklarını söyleyen L.S.E. söz konusu ayrımcılık sorununun her alanda çok yoğun bir şekilde hissedildiğinin ama en büyük problemin politika alanında görüldüğünün altını çizdi. “En önemli sorunlardan biri kadınların siyasi katılımındaki düşüklük. Daha dün hükümet yenilendi ve kadın temsil oranı yine düşüktü. Ama kadınlar siyasi partilerin önemli pozisyonlarında olmalı ki dünyayı değiştirebilsin. Kadınlar politikanın bir parçası olmadığı ya da politika yapıcı olarak bir rolde olmadığı sürece dünyada da yok gibi. Biz önce kadınların politik katılımı için daha sonra kamusal yaşama dahil olması için mücadele etmeye başlamalıyız. Bu yüzden bu sorun kesinlikle değişmek zorunda. Bunun yanında

zihniyetimizde, farkındalıklarımızda ve kadınların toplumu üretmesinde, gündelik hayat pratiklerimizde de yapılması gereken değişiklikler olmalı.”

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair tek bir tane sorundan bahsedilemeyeceğini söyleyen M.K.'ye göre çok fazla sorunun olduğu görüşünü bildirmiştir. “Kadınların siyasete katılımı, cinsiyete dayalı maaş miktarlarının farklılık göstermesi. şahsi hal kanunundaki haksızlıklar. Bunların hepsi gerçekten çok çok önemli ve biz henüz bu konularda ulaşmak istediğimiz noktaya gelemedik. Kadınlar hala ikinci sınıf muamele görüyor. Toplumsal cinsiyet rolleri var biliyorsunuz. “Bunu yapamazsın. Çünkü sen bir kadınsın.” Kadınlar bu şekilde konuşamaz.” “Kadınlar bu şekilde hareket edemez.” bu söylemlerin de değişmesi gerekiyor. Lübnan’da toplumsal cinsiyet sorununa ilişkin olarak her sorunun önceliği var. Bu yüzden bana göre toplumsal cinsiyet eşitliği söz konusu olunca sadece tek bir sorun söyleyemeyiz. “

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İçin Hükümetin Görevleri Hakkında Görüşler

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yolunda hükümet kanalıyla atılacak adımlar konusunda mülakat katılımcılarının büyük bir kısmı kanunlarda yapılacak değişimlerin altını çizerek ortak fikirlerini paylaştılar. Örneğin; M.E. “Toplumsal cinsiyet eşitliği ile alakalı olarak daha fazla kanun yapılabilir. Bu kanunlar kadın ve erkeği aynı seviyeye getirecek nitelikler taşımalı. “

Farklı bir STK’da çalışan M.K.; hükümetin üzerine düşen en büyük görevin cinsiyetçi yasaların değiştirilmesi adına harekete geçmesi olduğunu ifade etmiştir. “Bence ilk olarak kanunlarda reform yapmaya başlamalıdır. Çünkü Lübnan’da kanunlar herkes için eşit değil, aynı değil. Bu böyle kalmaya devam ederse asla toplumsal cinsiyet eşitliğine de ulaşamayız. Bence eşit haklara , eşit yasalara sahip olduğumuzda bir kazanım elde edeceğiz. Çünkü biliyorsunuz 18 resmi mezhep var Lübnan’da ve herkes kendi şahsi hal kanununa sahip ve kadınlar bu yasal sistemin kurbanı tam olarak. Çünkü her dinin kendi doğrularına göre farklı haksızlıklar çıkıyor. Mesela din “sen kocanı boşayamazsın” diyor ya da boşanma hakkını elde ettiğin zaman bu kez çocukların velayetinde sorun çıkıyor. Gerçekten son derece karışık konular... Bu yüzden Lübnan’ın mevcut yasal sisteminde reformun sağlanması toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda ilk adım olacaktır.”

Mülakat katılımcılarından bazıları Lübnan yasalarında yapılacak değişiklikleri spesifiklemiştir. O spesifiik temaslardan biri sığınma evi kanunu üzerine olmuştur. Kadın Sığınma Evlerine sahip bir kurum olan Abaad’da çalışan R.G. sığınma evlerinin hükümet

tarafından yasalaştırması gerektiğine inandığını ifade etmiştir. “Lübnan’ın toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlaması için çok fazla çalışması lazım gerçekten. Eğer listelemek gerekirse az bahsettiğimiz ayrımcı yasaları kaldırmamanın dışında şiddet mağduru kadınları korumak için yeni bir yasa koymasđ gerekiyor ve böyle kadınlar için sđđınma evlerinin inşa edilmesi gerekiyor.”

Kanunların değişiminde diğer spesifik dokundurma da L.S.E. tarafından yapılmıştır. L.S.E. ev içi cinsel istismarın suç hükmünde olmasını ve bunun yaptırımına yönelik kanunların yürürlüğe girmesi gerektiğini savunmuştur. “ok fazla kanun var değiştirilmesi gereken. Aileyi koruma kanunu mesela. “Kadını korumak” ya da toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak adına bir kanun değil ve kesinlikle kaldırılmasını gerekli gördüğüm kanun ise evlilik içi tecavüz tabi ki. Bir vakanın tecavüz olarak adlandırılması için kıstaslar çok farklı dşnlyyor. Eğer evliysen cinsel ilişkiye girmek için zorlansan bile bunun adı tecavüz olmaz. Çünkü “kocan seninle birlikte olmak istiyor ve bu onun hakkđ” zihniyetiyle durumu değerlendiriyorlar böylece ev içinde sizin rızanız olmadan yaşanan cinsellik tecavüz olarak kabul edilmiyor, cezasđ da olmuyor.”

Görüşmecilerden Z.Y. medeni kanunun yasal hale getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. “şu an altında bulunduğumuz yasalar dini kurallara bağlı. Oysa medeni kanun toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çözümü olacaktır. Yasalar vatandaşları ne zaman dini, cinsiyeti fark etmeksizin sadece insan olarak görmeye başlarsa bence en azından kadın sorunu da böylelikle çözüme kavuşacaktır.”

Mülakat katılımcılarından M.D ise kadınların Lübnan siyasetinde temsil oranının düşüklüğüne dikkat çekmiştir. “İlk olarak kadınlar için kota uygulamasını yürürlüğe koymalı. Parlamentoda kadınların katoya sahip olup ve olmamasđ gerektiği üzerine çok fazla tartışma var. Ama eğer Lübnan eşitsizliğe sahip bir ülke. en azından ilk bir kaç yıl boyunca politikaya katılmamızı sağlayacak kadınlar için kota uygulamasına ihtiyacımız var ve biz de kadınların bu siyasi sistemde varolmasıyla daha fazla çalışabiliriz. Ayrıca bu bize kadınların yasalar önünde, ekonomi alanında ve bütün sektörde kadınların devreye girmesi açısından bize yardım edecek. Kota bu noktada bizim için iyi bir artđ oluşturacak. Sadece kotada değil, bunun yanı sıra diğer yasalarda var. Hükümetin tüm kanunları toplumsal cinsiyet meselesine duyarlı kanunlar olup olmadđını, ayrımcılık içerip içermediğini tekrar gözden geçirmeye ve kabul etmeye ihtiyacı var. Devletin bunun üzerinde çalışması gerekiyor. Ayrıca devletin Kar Gütmeyen örgütlerin ve Sivil Toplum rgtleri’nin deneyimleri hakkında çok daha fazla şey öğrenmeye ihtiyacı var. Çünkü biz gerçekten çok şey gerçekleştiriyoruz ve yaptđımız şeylerin çoğu devlet ve devlet kurumlarının yapamadđı şeyler. Bu yüzden bizim

çalışmalarımızla ilişkili olarak kanunları uygulamak, eşitliği sağlamak için bazı girişimlerde bulunmak amacıyla bizim deneyimlerimizi anlamalı, öğrenmeliler.”

Sivil Toplum Örgütlerinin Eksiklikleri ve Toplumsal Değişim Noktasında Gücü Üzerine Görüşler

Araştırmanın önemli bir kısmında kadın sivil toplum örgütlerinin Lübnan kadın hareketindeki rolü üzerinde durulmuş, STK'ların Lübnan feminizm ideolojisini şekillendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Mülakat katılımcılarının görüşlerinden elde edilen verilere göre STK'ların önemi bir kez daha ortaya çıkmış ancak STK'ların hala zayıf yönlerinin olduğu da ortaya konulmuştur. Bu konuda pozitif görüşe sahip mülakat katılımcılarından M.E. STK'ların gerçekten çok fazla şey yapabileceğine, STK'ların toplumu etkileme noktasında yeterince güce sahip olduğuna inandığını, ayrıca STK'ların hükümete bazı ayrımcı kanunları değiştirmesi, kaldırması kadınların haklarını koruması için de baskı kurabilecek güçte olduklarını söylemiştir. Diğer mülakat katılımcılardan M.K ve P.Y'de M.E gibi STK'lar hakkında olumlu görüşlerini paylaşmışlardır. Sivil toplum örgütleri toplumsal değişim konusunda büyük rol oynuyorlar tabii ki. Gerçekten çok büyük rol. Mesela ben Female'de çalışmaya sadece bir yıl önce başladım. Daha önce farklı bir alanda bir üniversitede çalışıyordum ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dair bu kadar şey bilmiyordum. Ama burada çalışmaya başladıktan sonra Sivil toplum örgütlerinin bir anlatıcı olduğunu kavramaya başladım. Çünkü bizi burada bu konu hakkında konuşmaya devam ediyoruz ve tartışıkça haklarımıza ulaşmak için de böyle yol kat ediyoruz. Ama böyle bir kadın hakları örgütünün dışındaysanız, farklı bir iş sahasında çalışıyorsanız farklı bir dünyada gibisinizdir. toplumsal cinsiyet eşitliği ve ayrımcılık hakkında bir şeyler söylemeniz pek mümkün değildir. Sivil toplum örgütlerini eleştiremem çünkü eğer biz burada bir sivil toplum örgütünün çatısı altında olmasaydık bu konuları konuşamazdık duyamazdık bile. Devlet de dahil kimse bu sorunları ele almazdı.” Lübnan'ın en aktif kuruluşlarından biri olan KAFA'da çalışan P.Y'de STK'lardan toplumsal değişimi sağlama noktasında son derece umutlu olduğunu söylemiştir. P.Y. KAFA olarak oldukça güçlü olduklarını, çok fazla kadına ve eve ulaştıklarını, çok fazla insanın düşüncesini değiştirdiklerini ve sessiz kalmayarak bir şeyler yapmaya, çalışmaya devam ederek daha fazla şeyi değiştireceklerine inandıklarını söylerken L.S.E STK'ların yetersizlikleri üzerinde durmuştur.

“Bazen birbirimizle çok fazla rekabet halinde olabiliyoruz. Yani STK'lar birbirlerini tebrik etmek, övmek ve teşvik etmek yerine birbirleriyle yarış haline girebiliyorlar. STK'lar birlik halinde çalışmaktan aynı mesele üzerine berabere yoğunlaşmaktan uzak durabiliyorlar. Çok fazla kadın örgütünün farklı sorunların çözümü için tek başına mücadeleye ettiğini görebilirsiniz. Açıkçası bazen iletişim halinde olamıyor STK'lar NGO sektörü yavaş

yavaş bir tür ticari bir alana dönüşmeye, şirketleşmeye başladı diyebilirim. Bu yüzden STK içerisindeki rekabetçi piyasa şunu söylüyor “Diğer kuruluştan daha iyi olmak zorundaysan onlarla çalışamazsın. Çünkü bunu yaparsan başış bulmakta zorlanırsın Bu yüzden diğerlerinden daha fazla çalışmak zorundasın ... vs.” Yani görüldüğü gibi aşırı rekabetçi koşullar hakim. Bazen bazı STK’lar birbirlerini biraz olsun yüceltmeye de çalışıyorlar. Örneğin kız çocuklarının evlendirilmesine karşı yürütülen kampanyada birçok kadın sivil toplum örgütüyle yan yana geldik ve Abaad, Kafa gibi örgüt üyeleriyle bunun için tek bir mesele etrafında koalisyon kurduk. Tek bir soruna yoğunlaşarak çalışmaya başladık.”

Mülakat katılımcılarından M.D ise STK-devlet işbirliği üzerinde durmuştur. “Sivil toplum örgütlerinin son yetki ya da güç ve karar oluşturma süreci yukarıdan aşağıya doğru inen bir sisteme dayanmıyor. Hükümet ve parlamentonun elinde her şey. Bilinçli kadrolar halk üzerinde toplumsal cinsiyet eşitliği ile alakalı olarak bir farkındalık yaratmaya ve yeni kanunlar için çalışmaya devam ediyor. Tüm bunların sonunda yeterli olmadığımızı görüyoruz. Bence bizim yeni kanunlara, hükümetin iskeletini ana hatlarıyla çizdiği devlet kurumlarına ihtiyacımız var. Bunların hiç birisi tepeden bir elle başlayıp yapılmıyor. İşte tam da bu yüzden Sivil Toplum Örgütleri ile hükümetin istikrarlı bir şekilde işbirliği içinde çalışması gerekiyor.”

Yürütülen kampanyalarla cinsiyetçi bir yasanın değişmesini sağlayan ülkenin en önemli STK’larından biri olan Abaad’da çalışan M.M. Lübnan’ın STK açısından birçok ülkeden çok farklı olduğu üzerinde durmuştur. “Şu an Lübnan’da 12 bin’den daha fazla NGO’nun olduğunu biliyorum. Çok çok fazla NGO’ya sahibiz. Çünkü bir STK kurmak çok kolay. Sadece üç Lübnanlı bir araya gelerek böyle bir örgüt kurabilir ve NGO’lar tarihsel olarak devletin yokluğunda bir boşluk buldular. Çünkü Lübnan tarihinden bu yana bildiğiniz gibi çok fazla sorunlar yaşadı. İç savaş sürecini geçirdi. Bu arada çok fazla örgüt kuruldu evet ama Buradan bakınca şu an NGO’ların yüzde otuzunun çok da işlevsel olduğunu söyleyemem. Ama büyük Ngo’lar daha güçlü tabi ki. NGO olarak bizim iyi bir temsile sahip olduğumuzu da söyleyebilirim ancak sosyal değişimleri yaratma noktasında bir güce sahip olduğumuzu söyleyemem. Biz sosyal hizmet bağlamında ya da bir politika eylemi yetersiziz. Biz sadece sorunları rapor ediyoruz, bildiriyoruz ama sorunların çözümü için hiçbir şey yapamıyoruz.”

Mülakat katılımcısına Abaad olarak 522. sayılı kanunun kaldırılmasında oynadıkları rolün hatırlatılması üzerine ise M.M: “O kanunun değişmesi çok fazla mücadelenin, çabanın, emeğin bir sonucuydu. Ayrıca yasanın değiştirilmesi baya bir zaman aldı hem de kampanyayı yürütmemiz için bize hayli maliyetli oldu. Biz STK’lar olarak bir sese sahibiz ve halk da bizi biliyor, bize inanıyor özellikle Abaad gibi iyi NGO’lara. Bizim diğer bunun gibi enstest ilişkilerle

ya da evlilik içi tecavüzle ilgili başka yasaları kaldırmak, değiştirmek ya da ekleme yapmak gibi önerilerimiz de oldu. Ama onlar hala yürürlükte. 522. kanuna dönersek yasanın kalkması için biz halkı meclise ve hükümete etkide bulunması amacıyla hareket ettirme gücüne sahibiz. Ama yine de meclise doğrudan etki de bulunulamadı ve bizim kampanyamız çok uzun süre devam etti. Bu yasanın kaldırılmasıyla hala tam olarak toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşamadık. Ama en azından kadınlar daha önce sahip olduklarından biraz daha fazla hakka sahip.”

Görüşmecilerden Z.D. kendi çalıştığı STK'dan yola çıkarak yorumda bulunmuştur. “Aslında toplumsal dönüşüm konusunda bir güce sahipler tabii. Ama çok fazla değil. Çünkü Lübnan'da farklı ideolojik taraflar var. Dini temellere dayanan politik partiler var. Bu faktörler biraz etkili oluyor. Ama bizim de kanunların değişmesinde yavaş bir şekilde de olsa bazı başarılarımız var. Mesela RDFL, meclise yasa tasarısı sundu ve kız çocuklarının evlilik yaşı meselesi hakkında talepte bulundu. Daha önceden 18 yaş sınır değildi. Bu kanun tasarısı meclisten geçti ve kız çocuklarına yönelik ayrımcılık yasaklandı.”

Lübnan'ın Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadın Mücadelesi Açısından Diğer Arap Ülkelerinden Farklılıkları Üzerine Görüşler

Lübnan'ın geçirdiği politik tecrübeleri, dini ve mezhepsel muhtevası ülkeyi birçok açıdan sadece Orta Doğu ülkeleri arasında değil, tüm dünya ülkeleri arasında farklılaştırmıştır. Lübnan kadın hareketi deneyimini de kendi özgül koşulları altında yaşamıştır. Bu deneyimin ve sonunda elde edilen kazanımların diğer Arap ülkelerinden farklı olduğu mülakat katılımcılarının hemfikir olduğu bir nokta olsa da Lübnan'ın toplumsal cinsiyet açısından diğer Arap devletlerinden daha fazla yol kat ettiği üzerine görüşler ayrılmaktadır. Görüşmecilerden P.Y diğer Arap ülkelerinden daha iyi durumda olduklarını, bunu da birlikte çalışmalarına bağladığını ifade etmiştir. “Biz de henüz sahip olmamız gereken bütün haklara sahip değiliz ama çoğu Arap ülkesini düşündüğümüzde (ya da çoğunu dememeliyim) bazı Arap ülkelerinde kadınların itiraz etme hakkı bile yok. Kadınlara karşı çok katı kurallara sahipler. Biz aslında haklarımız için daha fazla mücadele etme hakkına sahibiz.”

Diğer katılımcı M. K., P.Y. gibi Lübnanlı kadınların en azından haklarının elde etmek için mücadele etme fırsatlarının olduğunu ifade etmiştir. “Belki Lübnanlı kadınlar olarak bizler evet ayrımcılık gerçeğini yaşıyoruz ve buna karşı direnç gösteriyoruz. Bazı kişilere göre bütün Lübnanlı kadınlar özgürlüklerini çoktan kazandı onlar gayet iyi durumdadır. Ama, hayır ben böyle düşünenlere katılmıyorum.Yine de bence Lübnan kadınların özgürleşmesini

ortaya çıkartacak daha liberal bir ortama sahip. Biz istediğimiz şeyler için daha özgür bir şekilde konuşabiliyoruz. Bu tabi ki Lübnan ve diğer Arap ülkeleri arasında bir farklılık yaratıyor. Çünkü biz melez bir ülkeyiz. Geri kalan diğer Arap ülkeler çoğunlukla Müslümanlar. Lübnan bu kadar Hıristiyan nüfusa sahip, başkanı Hıristiyan olan ve 18 mezhebe sahip olan tek Arap ülke. Bu durum Lübnan'ın sahip olduğu tek olumlu taraf diyebilirim. Mesela burada tüm kadınları örtülü göremezsiniz. Evet biz büyük bir çeşitliliğe sahibiz ama hala bütünüyle özgür olduğumuzu, hiç ayrımcılığa uğramadığımızı söyleyemeyiz. Sadece diğer Arap devletlerinden sahip olduğumuz çeşitlilik sayesinde daha farklı olduğumuzu söyleyebiliriz.”

Mülakat katılımcılarından M.D. Lübnan'ı diğer ülkelerden ayıran en büyük faktörün mezhep çeşitliliği olduğunu söylemiştir. M.D ayrıca farklı mezhep mensuplarına farklı şekilde muamele edilmesinin diğer Arap ülkelerinden ayırt edici nokta olduğunu ifade etmiştir. “Bizi diğer Arap ülkelerinden ayıran net bir özellik var. Lübnan 18 dini topluluğa sahip. Bu tabi hayatlarımız üzerinde büyük bir etkiye sahip. Tek belirli bir şahsi hal kanunumuz bile yok. Bu Lübnan'a özgü durum Müslüman kadınların Hıristiyan kadınlardan daha farklı deneyimler yaşamasına neden oluyor. Bir örnek vermek gerekirse Lübnan'da Müslümanlar için miras kanunundan bahsedebiliriz. Müslüman kızların erkeklerden daha az miras alabiliyorlar. Hıristiyan kızlar da aynı şekilde Müslüman kızlar erkek kardeşlerinin sahip olduğu miras hakkının yarısı kadarına sahipler. Ama mesela Ürdün'de Müslümanlar da Hıristiyanlar da Müslüman dini ile ilişkili olan aynı yasaı takip etmek zorundalar. Ürdünlü Hıristiyan kadınlar da Müslüman kadınlar gibi erkeklerin sahip olduğu mirasın yarısını alırlar Ama bizim için durum farklı. Her dini grup için özel bir yasa söz konusudur. Diğer bir nokta ise Lübnanlılar olarak kadınlarımızın diğer Arap kadınlarından farklı olduklarını düşünmekte. Buna çokta inanmıyorum. Çünkü Tunus'un Fas'ın hatta Mısır'ın bir yasa üzerinde ne kadar çalıştıklarını ve bu konuda gerçekten hızlı olduklarını görüyoruz. Lübnan ise dini bağlılıklar yüzünden hala kanunların müzakeresi için çaba veriyor. Bu Lübnanlı kadınları bazı Arap kadınlarıyla kıyaslayınca onlardan daha yüksek pozisyonda görmüyorum.”

Görüşmecilerden M.E Lübnan'da kadınların diğer Arap ülkelerdeki kadınlara göre daha özgür olduğunu, daha fazla ifade özgürlüğüne sahip olduklarını, diğer Arap kadınlarının Lübnanlı kadınlar kadar düşüncelerini rahat dile getirebildiklerini düşünmediğini ifade ederken üç katılımcı Tunuslu kadınların kendilerinden daha fazla hakka sahip olduğunu dile getirmiştir. Katılımcılardan Z.Y çoğu Arap ülkesinin imajından şekilden dolayı Lübnan'ın onlardan daha farklı olduğu, daha fazla hakka sahip olduğunu düşündüğünü ancak durumun öyle olmadığını söylemiştir. Biz de çok fazla ayrımcılıkla yüzleşiyoruz. Bunu mümkün kılan kanunlar var. Mesela Tunus örneği var. Tunuslu kadınlar Lübnanlı

kadınlardan daha fazla hakka sahip. Ama Suudi Arabistan'la kıyaslamak istediğimizde daha iyi bir durumda olduğumuzu söyleyebilirim." Mülakat katılımcılarından M.M'de Z.Y. ile aynı görüşü sahipti "Bence Lübnanlı kadınların bazı Arap ülkelerdeki hemcinslerinden daha fazla özgür ama diğerlerinden de daha az özgür olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda en iyi Arap ülkesi olduğumuzu iddia edemeyiz. Mesela Tunus örneği var. Bizden daha iyiler. Özellikle son zamanlarda dini yasalarda yaptıkları reformlarla Lübnan'ın önüne geçtiler. Tunus kesinlikle toplumsal cinsiyet eşitliği meselesinde bizden daha fazla gelişme kaydetmiş bir ülke. Ama Lübnan'ı da sıralamaya koyacak olursak ilk beş ülke arasında tabii ki sayabiliriz. Yine de diğer bir çok ülkeden kadınların hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha fazla sorunla yüzleşmek ve mücadele etmek zorundayız." M.M ile aynı kurumda çalışan R. G. de çalışma arkadaşıyla aynı fikirdeydi.

Son olarak görüşmecilerden L.S. E. Lübnanlı kadınların diğer Arap hemcinslerinden çok daha farklı bir boyutta olduğunu söylemiştir. Bunu da yaşadıkları iç savaş deneyimiyle gerekçelendirmiştir. "Lübnanlı kadınların savaştan önce daha farklı olduğunu toplumsal konumumuzun iç savaş süreciyle beraber değişmeye başladığını düşünüyorum. Lübnanlı kadınlar barış için mücadele etmeye başladı ve iç savaş sonrasında daha fazla hak elde etmeye de başladı. O dönemde bir çok erkek karılarını arkalarında bırakarak ülkelerini terk etmek zorunda kaldılar ve kadınlar da çalışma hayatında hiç olmadıkları kadar aktif oldular, bir çok iş kolunda çalışmaya başladılar, kendi paralarını kazandılar, politik hayata da kamusal yaşama katılımları da arttı. Hatta eğitim alanında daha iyi bir seviyeye ulaştılar. Ama başka bir sorunumuz daha var. Evet. Kadınlar iş yaşamında daha fazla görülüyor ama mesela bir şirkete gidersen ve hala seninle aynı işi yapan bir erkekten daha az maaş alıyorsun. Çünkü toplum kadınsan ailene karşı ekonomik sorumlulukların, yoktur olarak düşünüyor. Daha geçen yıllarda yine kadın işçilerin sosyal güvencelerini tehlikeye sokan sosyal güvenlik kanunu da değiştirildi. Sonuç olarak Lübnanlılar sayısız sıkıntıyla karşı karşıya kalmakta ve kadınlar bu sıkıntılardan çok daha fazla etkileniyor. Ama Lübnanlı kadınlar diğer Arap kadınlarından daha farklı diyebilirim eğer farklılığı Lübnanlı kadınların sahip oldukları konum olarak düşünürsek... Biz bir parça özgürlüğe sahibiz diğer Arap ülkelerdeki kadınlarla kıyaslandığında. İfade özgürlüğü gibi... Ama ülke olarak bizim de kendi içimizde çok çeşitli bir karakterimiz var. Bünyemizde barındırdığımız bu çeşitlilik kadınlar için özgürlüğün ve eşitliğin bölgeden bölgeye, aileden aileye zaman zaman değişkenlik göstermesine sebebiyet veriyor. Mesela Beyrut'ta bir bölge olan Eşrefiye'de yaşayan kişiler gayet açık fikirli, özgürlükçü ve eşitlikçi bir toplum modeli vermekte. Eşrefiye'den biriyle konuştuğunuzda kocasına itaat etmediğini anlayabilirsiniz. Ama diyelim Lübnan'ın kuzey bölgesinden Dağ Lübnan'ından bir şehre gittiğinizde gerçekten Beyrut'takinden çok farklı bir aile, aile- kız ilişkisiyle karşılaşsınız. Sonuç olarak toplumsal cinsiyet eşitliği aileye, içinde

bulduğunuz topluluğa, çevreye ve geleneklere bağlıdır biraz. Sadece din, kültür ve bölgeye değil. Her toplulukta kültür ve gelenekler var ve sürmeye devam ediyor.

Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Güçlükler Üzerine Görüşler

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre Lübnan'da cinsiyetler arası hiyerarşinin en göze çarptığı alanlardan biri iş yaşamı olmuştur. Lübnan'da çalışma hayatındaki cinsiyet temelli eşitsiz düzen BM ve WEF gibi kurumların raporlarıyla ortaya konulmuştur. Mülakat katılımcıları da çalışma hayatında yaşadığı zorlukları ifade etmiştir. Her görüşmeci Lübnan'ın farklı bir sosyal çevresinden ve kültüründen geldiği için görüşmecilerin iş yaşamındaki eşitsiz uygulamalarla ilgili deneyimleri ve bu konu hakkındaki görüşleri farklılık göstermiştir. Örneğin üniversite öğrencisi olan M. E. mezun olduktan sonra iş bulmakla ilgili herhangi bir endişesinin olmadığını ancak iş yaşamında yaşayacağı diğer zorluklarla ilgili korkularının olduğunu ifade etmiştir. "Mesela aynı işi yaptığımız halde bir erkekten daha az maaş alma olasılığı beni kaygılandırıyor. "

M.E'yi kaygılandıran eşit işe eşit ücretin olmamasını diğer aynı kuruluştaki çalışan diğer mülakat katılımcılarından M.M ve R.G de eleştirdi. R. G. "Genel olarak Lübnan'da kadınlar bu tür bir ayrımcılıklarla karşı karşıya kalmak zorunda ve Lübnan'daki yasalar da kadınların iş dünyasında yaşadıkları zorlukları destekliyor. İş kanunu mesela... Aynı pozisyona bir kadın ve erkek olarak başvurduğunuzda ve erkek sizden daha yüksek şansı oluyor. Ayrıca benimle aynı işi yapan karşı cinsim benden her zaman daha yüksek maaş alıyor. " derken M.M, Eşit işe eşit ücretin ödenmemesi meselesi kanunlarla açıklanacak bir durum değil. Bu şuna bağlı: toplumsal pratiklerimiz içinde erkeğin hala ailesine bakmakla yükümlü olduğu erkeğin aile geçimini sağlamakta birincil sorumlu olduğu düşünülüyor. Bu yüzden erkeklere kadınlardan daha fazla ödeme yapılıyor. Bu durum aynı zaman da şunu da gösteriyor: Kamusal üst düzey mevkiler için de kadınların şansının düşük olduğunu kanıtlıyor." demiştir.

Diğer mülakat katılımcısı L.S.E bir kadının üst kademelerde görev almasının bir erkeğe göre çok daha meşakkatli olduğunu söylemiştir. "Genelde bir iş yerindeki üst pozisyonlar için erkekler önerilir, erkekler tercih edilir. Çünkü kadınların yöneticilik kademeleri için yeterli olabileceğine inanılmaz. Bazı kurumlarda bununla ilgili çok fazla olumsuz durumla karşı karşıya kaldım. Her şeyden önce sana işi almaya aday bir insan olarak bakamıyorlar, seni ilk olarak sadece kadın olarak düşünüyorlar. Hatta kötü bir niyetinin olduğu bile akıllarına gelebiliyor. Bu yüzden Çalışma hayatında çoğu zaman

kadınsılığı çağrıştıracak bütün özellikleri unutmak bir erkek gibi davranmak zorunda kaldığım da oldu. Bu gerçekten son derece yorucu bir uğraş haline geliyor.”

L.S. E gibi iş yaşamında terfi alma ve yönetici pozisyonunda göreve başlama konusunda önlerinin kesildiğini düşünen M.D. erkeklerin bu konuda kadınlardan daha şanslı olduğunu ifade etti. benim iş hayatım evlendikten ve çocuğum olduktan sonra tamamen değişti. Evlendikten sonra balayından döndüğüm zaman müdürüm beni yanına çağırdı ve “Dinle çok fazla yıllık izin alamazsın. şu an artık evlisin” dedi. ve ilk çocuğum olduğunda bir tür kısmi zamanlı çalışma şeklini teklif ettim. Yine bir kar amacı gütmeyen bir kuruluşta çalışıyordum RDFL’de değildim. Daha yerel bir kuruluşta çalışıyordum ve sunduğum öneri tam olarak yarı zamanlı olarak bile adlandırılmazdı. Evimden de işimle ilgili bazı şeyleri yrtecektim, o bağlantıyı sağlayacaktım. Bunun için gerekli iletişim imkanlarına da sahiptik. Ama bu teklifimi kabul etmediler. Sonuç olarak işimi kaybetmek zorunda kaldım. Bu gibi çoğu kurum kadınların iş ve ev yaşamı arasındaki dengeyi kurabileceklerine inanmıyor. Ben de başka bir iş aramaya başladım. Ama bir çok mülakatta evli ve ocuk sahibi olduğumu söylediğimde bunun işe alınma aşamasında bir tür olumsuz bir etki bırakacağını biliyordum. RDFL dışında... Burası çok farklı. Ama yerel ya da uluslararası NGO’ların çoğu bekar kadınlara çalışmayı tercih eder. Mülakatta erkeklere medeni halleri sorulmuyor bile. Erkeklerin evli ya da bekar olmalarının bir önemi yok. Ama kadınlara bu soru her zaman sorulur. Bir şey daha eklemek isterim çalışma hayatındaki adaletsizlikle ilgili. Maalarımızda gözetilen ayrımcılık meselesi! Çoğu kadın erkekten daha az maaş almakta. Başka bir deneyimimi de anlatayım. Benim bundan önceki işimde bir görev için ülkeye gitmemiz gerekiyordu. Bu lke Nijer’di. Ne kadar hassas bir bölge olduğunu çok fazla sağlık ve güvenlik sorunlarının olduğunu biliyorsunuz. Dört kadın eğitimci ve tek bir erkek vardı. İçimizden biri seçilecekti Nijer’de bu görevi gerçekleştirmek için ve içimizde bulunan o erkeğin ismi okundu bu görev için. Neden tercihlerini ondan yana kullandıklarını sorduğumda hatta sadece erkek olduğu için onun seçildiğini ve bizim bir kadın olarak Nijer’e gidemeyeceğimizi düşündüklerini yüzlerine vurdum. Bana verdikleri cevap ise “Evet. Gerçekten böyle ama bu sizin güvenliğiniz için. Bunu sizin iyiliğiniz için yapıyoruz.” dediler ve ben de “Düşünmeyin iyiliğimiz. Nijer’e gitmek istiyorum. ” dedim ve gittim.

Çalışma hayatında en büyük engelinin insanların zihniyetleri olduğunu söyleyen M.K sadece kadın olduğu için erkeklerden hep bir alt kategoride değerlendirildiğini ama bunun değişeceğine dair umudunun olduğunu da ifade etti. “İş yaşamında özellikle zihniyeti, bakış açılarını ve tutumları değiştirmek, değiştirmeye çalışmak çok zor. Ben her gün bunu gözlemlerim ve bazen gerçekten yorgun dşgm hissettim. Bu hassas konu toplumsal

cinsiyet ve kadınlara karşı ayrımcılık meselesi hakkında konuşmaya başladığım zaman her zaman suçlanan taraf oluyorum. Karşılaştığım şey tam olarak “Zaten gerekli bütün haklara sahipsin ve daha fazlasına ihtiyacın yok” oluyor. Halbuki biz şu an erkeklerin sahip olduğu hakları istiyoruz. Çünkü kadınların doğal olarak elde etmesi gereken haklardan bu kadar uzak kalmasını veya hala kızların erken yaşta evliliklere zorlanmasını veya sadece kadın olduğunuz için size daha az maaş ödenmesini nasıl anlayabilirsiniz? Bu yüzden bence bizim en zorlu görevimiz insanların zihniyetini değiştirmek. İnsanların toplumsal cinsiyet eşitliğini nasıl algıladıklarını görmek ve bu algının üzerine gitmek büyük mücadele ve bence Lübnan’daki sivil toplum örgütleri toplumun düşünce yapısını değiştirmek için çaba harcıyor. Bu gerçekten çok zaman alacak bir şey. Ama biz bu yolda ilerliyoruz ve her şey umarım yolunda gidecek. Belki de toplum çok hızlı bir şekilde değişse kalıcı olmayacak. O yüzden olumlu bakıyorum. Sadece zamana ihtiyacımız var.

Lübnan’da azınlığı oluşturan etnik dini topluluğa mensup olan P. Y iş yaşamının kendisi için kolay olduğunu ama diğer kadınlar için pek öyle olmadığını, bunun da kendilerine inanmadıklarından kaynaklandığını ifade etti. “Çoğu kadının çalışma hayatında ve herhangi bir mevkide başarabilecekleri dair özgüvenleri yok. Ama bu da tabii yine toplumsal kökenli.”

Medya sektöründe tecrübeleri olan Z.Y kendisinin daha az zorluk yaşadığını yine de kadın medya çalışanı olmanın dezavantajlarına sahip olduğunu düşünmekte. “Bu noktada benim durumum biraz daha farklı. Eğitimli ve NGO’da çalışan bir kadıyım. Bu yüzden çalışma hayatında daha az engelle karşıma çıkıyor. Ama diğer taraftan serbest gazetecilik yapıyorum. Haber yapmak, araştırmak için bir yerlere gittiğimde kadın olduğum büyük zorluklar yaşıyorum. Herhangi bir Arap ülkesindeki kadın da aynı zorlukları tecrübe ediyor. Çünkü size baktıklarında “insan” olarak değil kadın olarak bakıyorlar.”

Tartışma

Bu çalışmanın mülakatlar kısmında Lübnan’da toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununa karşı hassasiyeti olan aynı zamanda mevcut düzenin mağduriyetini yaşayan kişilerin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen temel bulgu, Lübnan’da yaşanan cinsiyetçi uygulamaların bizzat hedefinde olan kadınların özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği ve din kavramları hakkında benzer bakış açısına sahip olduklarıdır. Ancak Lübnan’ın sahip olduğu çeşitlilik sebebiyle her kadın ayrımcılığın farklı yönleriyle karşılaşmaktadır. Buna bağlı olarak

katılımcıların bazı alt temalarda görüşlerinin farklılık gösterdiği görülmektedir. Lübnan'ın kökleşmiş ataerkil geleneklere sahip olduğu mülakat katılımcılarının tamamının ortak fikridir. Yine alınan yanıtlardan mülakat katılımcılarının tamamının bu düzeni değiştirmek için hem devletin hem STK'ların üzerine düşen görevlerinin olduğu noktasında birleştikleri görülmektedir. Ancak her katılımcı farklı bir toplumsal cinsiyet meselesini birincil sıraya yerleştirmiştir. Yine alınan yanıtlardan görüşmecilerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini çözmek için ortaya attıkları önerilerde de farklı fikirlere sahip oldukları ancak yine temelde birleştikleri görülmektedir. Görüşmecilerin tamamının cinsiyetçi uygulamalara maruz kaldığı ama her birinin bu mağduriyeti farklı şekillerde tecrübe ettikleri sonucuna da ulaşılmıştır.

Görüşülen kişilerden erkek olan tek katılımcı M.M.'nin bazı görüşlerine araştırmanın niteliği ve kapsamına uygun olarak tartışma ve sonuç bölümünde yer verilmesi uygun görülmüştür. Toplumsal cinsiyet eşitliği meselesine duyarlı ve bu meseleyle ilgili bir STK'nın üst düzeyinde çalışan M.M.'nin kadınların yaşadığı mağduriyet hakkında temel düşünceleri şu şekildedir:

“ Lübnan yasaları kadınları ayırıştırma ve ötekileştirme eğiliminde. Şahsi hal kanunları bizim dinimize göre belirleniyor ve öncelikle Lübnan medeni kanununda kadınlar dini fark etmeksizin bu ayrımcılığın kurbanı oluyorlar. Bunu bir örnekle açıklayayım. Mesela Lübnanlı kadınlar vatandaşlıklarını çocuklarına ya da kocalarına geçiremiyorlar. Çocuk babanın ulusuna mensup olmak zorunda ve bu kanun herhangi bir dinden veya mezhepten kadına özgü bir durum değil. Yani Lübnanlı kadınlar bu ve bunun gibi yasaların mağduru oluyorlar. Lübnan 18 farklı mezhebe sahip bir ülke. Ve bu dini mahkemeler, dini yasalar; evlilik, boşanma, çocuğun velayeti ve miras gibi şahsi hal kanunu ilgilendiren konularda sadece inançlar arasında değil mezhepler arasında ayrımcılığı şekillendirecek sonuçlar doğuruyor. Yine bir örnek vermek gerekirse Lübnan'da evlenmek için minimum yaş meselesinde Yanlış hatırlamıyorsam Sünniler için çocukların minimum evlenme yaşı dokuz maksimum evlenme yaşı 14. olarak belirlenmiş durumda. STK'lar erken yaşta evliliklerin önüne geçmeye evlilik için minimum yaşın 18 olması için çaba gösteriyor. Ancak şimdiye kadar bununla ilgili bir kanun değişikliği elde edemedik. Hala bununla ilgili görüşmeler devam ediyor. Minimum evlenme yaşının tüm dini mahkemelerde ve her mezhebin tabii olduğu yasalarda 18'e kadar yükselmesi ve bütün dini mahkemelerde ve medeni kanunda bunun dönüşmesi için çalışıyoruz. Yani bu gerçekten çok zor. Çünkü bazı kanunlar tamamen doğrudan dinle ilgili. Şahsi hal kanunu ilgilendiren konular bu sınıfta. Miras sorunu gibi. Babam öldüğünde parasını bana vermek zorunda Bu Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında fark eden bir kanun mesela. Hatta sadece iki din arasında da değil tüm mezhepler

arasında değişkenlik gösteren bir kural. Müslümanlar içinde Sünniler ve Şiiiler arasında Hıristiyanlar içinde Ortodokslar Maroniler ve Katolikler arasında... Tüm vatandaşların tabi olması gereken tek bir yasa olması lazım. Evlilik, boşanma ve miras gibi konuları ilgilendiren tüm konular. “

M.M'nin görüşlerine başvurularak Lübnan'da toplumsal cinsiyet eşitliği probleminin sadece kadınların meselesi olmadığı, patriyarkal düzenden erkeklerin de rahatsız olduğu ortaya konulmuştur.

Diğer katılımcıların görüşlerinden yola çıkılarak Lübnan feminizm ideolojisinin yekpare bir gövdeden oluştuğu ancak kadınların farklı dallara uzanan sorunlarının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Lübnan kadın hareketinin şekillenmesinde STK'ların önemi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kadın dayanışması ve örgütlülüğünün önemi de varılan sonuçlar arasındadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kadın ve erkek arasındaki eşitsiz dünya düzeni uzun süredir kadınların gündemindedir ve süregelen bu sistemi yerinden oynatmak için kadın hareketleri ortaya çıkmıştır.”Feminizm” olarak adlandırılan bu hareketlerin gelişim seyri, kadınların toplumsal konumu ve hakları üzerine çok fazla konuşulmakta, bu konu üzerinde bol miktarda araştırmalar, çalışmalar yapılmaktadır. Her ne kadar kadınlar aynı amaç ve niyetle mobilize olmaya başlasalar da her coğrafyanın kendi kaderini yarattığı düşünüldüğünde her bölgeye mahsus; feminizm ideolojisinin farklı elementlerinin devreye gireceği kadın hareketinin tarihi serüvenin de her ülkede farklı duraklardan uğrayarak amacına ulaşmaya çalışacağı açıktır.

Bu çalışmada başlangıçtan günümüze Lübnanlı kadınların hakları için verdikleri mücadele incelenmeye çalışılmıştır. On sekiz farklı mezhebi bünyesinde barındıran Lübnan'ın çok kültürlü profili, kadınların imkan ve statülerinin birbirleriyle kıyas edilmesi açısından örneklem sunmaktadır. Bu örneklemeden edinilen sonuca göre Lübnanlı kadınlar temelde aynı sorun noktalarında kümelenmiş, bu sorunları aşmak için birbirlerine kenetlenmiş ve hep beraber eşitlik kavgalarını vermişlerdir. Özellikle ülkenin geçirdiği çeşitli tarihsel travmaların gölgesinde kadın dayanışmasının önemi bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır. Ülkenin geçirdiği iç savaş döneminde kadınların barışın asli unsuru olarak kendi

birliklerini kurabilecekleri ve yıllardır pasifize edilmeye çalışılan bir topluluğun ülkenin tekrar ayağa kalkmasında başrolde olabileceği görülmüştür.

Yine ülkenin çok kültürlü ve çok mezhepli yapısı dış faktörlerin de tetiklemesiyle Lübnan'ı en yıkıcı çatışmaların göbeğinde bırakırken mezhepsel ve dinsel farklılıklarının kadınların örgütlü mücadelelerine zarar veremediği görülmüştür. Bu bağlamda Lübnan'da feminizm ideolojisi söz konusu kadınların hak ve hürriyeti olduğunda din mezhep ve bunun gibi birçok kavramın önemini yitirebileceğinin, kadınların ortak kaygılarının onları aynı hanenin içinde toplayabileceğinin bir modeli olmuştur. Daha da önemlisi bu tez Hıristiyanlık dininden birçok mezhebi içinde barındıran Lübnan'da dini ve mezhebi fark etmeksizin her kadının erkek hegemonyasının altında olduğunu ispatını sunarken, ataerki ve İslam ile doğrudan bağlantı kuran yaygın kanıların çürütülebileceğine dair bir fikir verme niyetindedir. Birinci bölümde feminizm kuramını, üç kutsal kitapta kadının nasıl yer aldığını açıklayarak temelini attığım, ikinci ve üçüncü bölümde kadın hareketinin tarihsel akışını, cinsiyet temelli ayrımcılıkların hangi alana nasıl tezahür ettiğini inceleyerek inşa ettiğim antitezimi güçlendirmek için kadın sivil toplum örgütleri üyeleriyle mülakatlar gerçekleştirdim. Mülakat tekniğiyle ulaşılmak istenilen hedeflerden birisi de Lübnan'daki toplumsal cinsiyet eşitliği probleminin gerçekten ne olduğunu anlayabilmek, yazılı kaynakların dışında cinsiyet kökenli ayrımcılıklara karşı duyarlı bir tabana ulaşarak Lübnan feminizm ideolojisine daha derinden nüfuz edebilmektir. Hem sürenin kısıtlı olması hem de Lübnan'da bulunduğum süre boyunca bazı sivil toplum örgütlerine ulaşmanın getirdiği güçlükler tezin bu aşamasında çok fazla engel çıkartsa da ve dokuz katılımcıyla tezin bu bölümünü noktalasam da o ülkede yaşayan birinin dilinden kendi sıkıntı ve kaygılarını dinlemenin önemli olduğunu düşünüyorum. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğine erişme bakımından kat edilen mesafenin içeriden bir gözle değerlendirilmesi de tezin içeriğine katkı sundu.

Geçmişle kıyaslayınca Lübnanlı feministlerin bu yolda ciddi başarılar elde ettikleri gözükmektedir. Ancak üçüncü bölümde üzerinde durulmaya çalışılan kadın haklarının yoğun bir şekilde sömürüldüğü politik, ekonomik, hukuk, eğitim ve sağlık alanları hala reforma ihtiyaç duyulan temel bölgeler olduğu neticesi de ortaya çıkmaktadır. Tezin ilk bölümünde kısaca değinilen Orta Doğu'da kadın örgütlenmeleri bir çok ülkenin karşılaştığı sorunlar dizisinin Orta Doğu'nun minyatür hali olan Lübnan'da da deneyimlenmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Sahip olduğu renklerle nam salmış Orta Doğu'nun minyatür ülkesinin karşılaştığı sorunlar dizisine gösterdiği reaksiyon da özgün bir feminizm ideolojisi kurmuştur.

Bulduğu coğrafya ve kimliksel zenginliğine ek olarak yaşadığı ağır politik tecrübeler kayıplar, suikastler, iç çatışmalar ve istilalar akademik dünya için Lübnan'ı

araştırmaya değer bol malzemeli bir konu kılıyor. Lübnan, gerek kendi iç krizlerinin analizinin yapılması ve buradan hareketle dış politikada yaşananlar açısından gerek sosyal ve mezhepsel sınıflarının birbirleriyle etkileşimi gerek sahip olduğu tarihi arka planıyla çeşitli akademik çalışmalara konu olmuş bir ülke. Lübnan'da kadın hareketi ise daha önce ele alınmamış bir başlık. Açmaya çalıştığım bu başlığın literatüre yenilik getirmesini ve hem Lübnan hem de toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine yapılacak çalışmalara katkı sunmasını diliyorum.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- Ağaoğlu, R.A. **İslâm'ın ilk yıllarında evlilikler ve evlendirmeler**, 2018, İstanbul, Hiperyayın.
- Ahmed, L. **Women and Gender in Islam**, 1992, New Haven and London: Yale University Press.
- AL-İD, Y., "**Lebanon**", **Arab Women Writers A Critical Reference Guide**, 1873-1999, Edited by Radwa Ashour, Mohammed Berrada, Ferial J. Ghazoul Amina Rachid, 2008. Cairo : The American University in Cairo Press,
- al-Badiya, B. Margot B.,; Cooke M. Zahiya D. Sharaawi, H. **Opening the gates : an anthology of Arab feminist writing**, 2004, Bloomington, IN : Indiana University Press,
- Allen, R.M.A. **The Arabic Novel: An Historical and Critical Introduction**, Syracuse, N.Y: Syracuse University Press, 1995
- Åshūr R. Ferial Jabouri G. Mekdashi, H.R. Mandy, M. **Arab Women Writers: A Critical Reference Guide, 1873-1999**, 2008, Cairo : American Univ in Cairo Press,
- Arenfeldt, P. Nawar Al-Hassan G. (ed), **Mapping Arab Women's Movements: A Century of Transformations from Within**, 2011, Cairo:The American University in Cairo Press.
- Badran, M. **Feminists, Islam, and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt** 1996, Princeton N.J.: Princeton University Press,
- Bassam Zaatari, Z. M. **Women activists of South Lebanon** 2003, University of California, Davis,
- Benaouda, L. Delphine L. **Women Activists and Civil Rights Leader in Auto/Biographical Literature and Films**, 2018, Cham, Switzerland :Palgrave Macmillan
- Berkday, F. **Tarihin Cinsiyeti**, 2003, İstanbul: Metis Yayınları
- Berkday, F. **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, 2016, İstanbul: Metis Yayınları
- Bilge, M. L. "Lübnan", **TDVİA İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 27, Ankara, 2003, s.244-246 Ayrıca bkz., Şehabettin Tekindağ, "Lübnan", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., C. 7, İstanbul, 1970, ss. 101-107.
- Budgeon, S. **Third-Wave Feminism and the Politics of Gender in Late Modernity**, New York, Springer, 2011
- Cooke, M. **War's Other Voice: Woman writers on the Lebanese Civil War**,1987, Cambridge: Cambridge University Press,
- Collelo, T. Smith, H.H **Lebanon, a country study**, 1989, Washington, D.C. : Federal Research Division, Library of Congress.
- De Beauvoir, S.. "**Kadın İkinci Cins: Evlilik Çağı**", **çev. Bertan Onaran**, 1993, İstanbul : Payel,
- Docherty, B. L. Human Rights Watch (Organization), **Reading between the "red lines" : the repression of academic freedom in Egyptian universities**, 2005, New York, NY : Human Rights Watch,

- Donovan, J. **Feminist Teori**, Çev. Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Meltem Ağduk Gevrek, 2016, İstanbul : İletişim
- Dowty, A. **Middle East Crisis: U.S. Decision-making in 1958, 1970 and 1973**, Berkeley : Univ. of California Press, 1984,
- Encyclopaedia Britannica, Inc. **Britannica book of the year 2008**, 2008, Chicago : Encyclopædia Britannica
- Enslar, E. **The Vagina Monologues**, 1984, New York, N.Y. : Distributed by Films Media Group,
- Franklin, **Spon's Middle East Construction Costs Handbook**, 2005, Boca Raton, FL : CRC Press,
- Foucault, M. (1993). **Cinselliğin Tarihi**, Cilt,1. Çev. Hülya Tufan. İstanbul: Afa Yayınları.
- Franklin& Andrews, **Spon's Middle East construction costs handbook**, 2005 New York, NY : Taylor & Francis
- Glassman, M. Jacob R .S., **Party and procedure in the United States Congress**, ____2017, Lanham, Maryland : Rowman & Littlefield,
- Hagget, P. **Encyclopedia of World Geography**, 1994, New York : Marshall Cavendish
- Hanssen, J. W. **Arabic Thought Against the Authoritarian Age: Towards an Intellectual History of the present** , , 15 Şub 2018 Cambridge : Cambridge University Press
- Harris, W. **Lebanon: A History, 600 - 2011**, 2014, Oxford Press
- Hatem, M. **Literature, Gender, and Nation-Building in Nineteenth-Century Egypt: The Life and Works of `A'isha Taymur**, 2011, New York : Palgrave Macmillan
- Hill, Barbara. **Bizans İmparatorluk Kadınları** (1025-1204) İktidar, Himaye ve İdeoloji, Çev. Elif ____Gökteke Tut, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2003, s
- Hodeib, T. A. **A Taste for Home: The Modern Middle Class in Ottoman Beirut**, 2017, California: Stanford University Press
- Hossain, S. Lynn, W. **Introduction: 'Honour', Rights and Wrongs** 'Honour': Crimes, Paradigms and Violence Against Women, 2005, London: Zed Books,
- Inayatullah, N. Robin, R. **Interrogating imperialism : conversations on gender race, and war.** 2016, Palgrave Macmillan,
- Junior, N. **An introduction to womanist biblical interpretation**, 2015, Louisville, ____Kentucky : Westminster John Knox Press
- Khalaf, R. S. **Hikayat : short stories by Lebanese women**, 2012, London : Telegram
- Khater, A.. F. **Inventing Home, Emigration, Gender, and the Middle Class in Lebanon, 1870-1920**, Berkeley: University of California Press, 2001
- Khatib, L. **Image politics in the Middle East : the role of the visual in political struggle**, 2013, London : I.B. Tauris
- Kitabı Mukaddes**, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1949.

Kottak, C. P. **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, 2002, Çev. Serpil N Altuntek Ankara : Ütopya Yayınevi,

Kuran-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri, çev. Ömer Rıza, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1934

Markarian, N. B. **Status of Women in Lebanon**, Yüksek Lisans Tezi, American University of Beirut, 1993

Mernessi, F., 1975, **Beyond the Veil**, 1993, New York: John Wiley and Sons

Morgan, R. **Sisterhood is Global: The International Women's Movement Anthology**, 2016, Open Road Media,

Moubayed, S. M. **Steel & silk : Men and Women who Shaped Syria 1900-2000**, Seattle, WA : Cune Press, 2005.

Morgan, R. **Sisterhood is Global**, 2016, Open Road Media

Najmabadi, A. Suad, J. **Encyclopedia of Women and Islamic Cultures: Family, Law and Politics**, 2014 Boston, Massachusetts : Credo Reference, Leiden [Netherlands] ; Boston, Massachusetts : Brill,

Nazir, S. Leigh, T. **Women's rights in the Middle East and North Africa : citizenship and justice**, 2011, New York ; Lanham, Md : Freedom House

O'Brien, J. **Encyclopedia of Gender and Society**, 1. cilt, 2009, Los Angeles : Sage

Rudolph, J. R. **Encyclopedia of modern ethnic conflicts**, 2003, Westport, Conn. (USA) : Greenwood Press,

Selek P. **Sürüne Sürüne Erkek Olmak**, 2018, İstanbul, İletişim

Shah, N. **Women, The Koran and International Human Rights Law**. 2006, Leiden - Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Smitherman, G. **African American women speak out on Anita Hill-Clarence Thomas**, 1995, Detroit : Wayne State Univ

Swayd, S. **Historical Dictionary of the Druzes** 2015, Rowman & Littlefield Publishers

Thalda, G. **Historical Dictionary of Women in the Middle East and North Africa**, 2012, Lanham, Md. : Scarecrow Press,

Thomas, M.C.. **Women in Lebanon: Living with Christianity, Islam, and Multiculturalism**, Palgrave Macmillan, 2012,

Traboulsi, F. **A History of Modern Lebanon**, 2007, London : Pluto Press

Tucker S. Priscilla Mary R. **Lebanon, USA Intervention in 1958** The Encyclopedia of Middle East Wars the United States in the Persian Gulf, Afghanistan, and Iraq Conflicts, 2010, ABC-CLIO : Santa Barbara Calif.

Uzokwu, G. N. **The Unity of Male and Female in Jesus Christ**, 2015, UK : Bloomsbury Publishing
Zaatari, Z. **"Women's Rights in the Middle East and North Africa"**, (2005), New York: Freedom House

Zahar, M - J. "Lebanon", **The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism**, Oxford University Press, 2015

Zeidan , J. T. "**Arab women novelists: the formative years and beyond**", NY: State University of New York Press, 1995

Walker, R. **To be real : telling the truth and changing the face of feminism**. 1995, New York : Anchor Books

Wedud-Muhsin, A. (2005). **Kuran ve Kadın**, Çev: N. Şişman, İstanbul: İz

Winslow, C.. **Lebanon: War and Politics in a Fragmental Society**, 1996, Londra: Routledge

Wollstonecraft, M. **A Vindication of the Rights of Woman**, 2015, Aberdeen : Ockham Publishing,

SÜRELİ YAYINLAR:

"**365 Days of Gender Journey**", (8 Mart 2018), UNDP Lebanon, (1-12)

Afamia, K. Alameh H. Khatoun, El Sharef M. (2002-2003) "**Abortion In Lebanon: Practice and Legality?**", Al Raida, Sayı: 99 (55-58)

Akdemir, S. (4 Ekim 1991) **Tarih Boyunca Kuran-ı Kerim'de Kadın**, İslami Araştırmalar Cilt: 5, Sayı: (260-270)

Avis, W. R. (16 August 2017) "**Gender equality and women's empowerment in Lebanon**" University of Birmingham, K4D

Bağlıoğlu, A. (2008) "**Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkileri**", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 13 Sayı: 1, (13-36)

Baseri A. "**Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Siddet Ve Saygının Karsılaştırılması Hakkında Araştırma**", 2014, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (Özel Sayı I): (123-127)

Bora, A. (2008), "**Orta Doğu'da Kadın Hareketleri Farklı Yollar Farklı Stratejiler**", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 39 ayr.bkz **Kandiyoti 1997a**.

Rodgers-Miller, B D. (2005), "**Out of Jahiliyya: Historic and Modern Incarnations of Polygamy in the Islamic World**", William & Mary Journal of Women and the Law , Cilt: 3, sayı: 11, (542-562)

Çelik, Ü. (2012) "**İç Çatışmalar ve Dış Müdahaleler Arasında Lübnan**", History Studies : International Journal of History 2012, Cilt: 4 Sayı: 1

Dabbous, D. (Eylül 2017) CMI Report, "**Legal Reform and Women's Rights in Lebanese Personal Status Laws**," Sayı 3

Dikmen, N. **Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları**, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Cilt 19, Sayı 2 (138-159)

“Emily Nasrallah, a pioneer journalist and novelist “ (1 Ağustos 1982) Al Raida, **Cilt: 5** Sayı:21 (2)

“Gender Profile Lebanon”, The Arab Institute for Women - AiW

Gerber H. Gross N.T, (1980). **Inflation or deflation in nineteenth century Syria and Palestine**, The Journal of Economic History, Cilt: 40 Sayı: 2 (19800601): 351-358

Gürhan, N. (2010) **“Toplumsal Cinsiyet ve İslami Feminist Söylem”**, Uluslararası Sempozyum Samsun 26-28 Kasım 2010 ayr.bkz. **Margot Badran’la Söyleşi**
http://tr.qantara.de/webcom/show_article.php.

Hezbollah’s Influence in Lebanon, 2018, Counter Extremism Project

Juraysati, A. Fall/Winter 2005-2006, Al Raida, **“The Status of Women in Lebanese Legislation”**, Sayı: 111- 112, DOI: [10.32380/alrj.v0i0.281](https://doi.org/10.32380/alrj.v0i0.281)

Karlsson, S. (2009), **“Women and Citizenship Legislation in Lebanon”**, Lunds universitet/Mänskliga, OCLC Number:1019154775

Kazemi, F. (2004) **“Toplumsal Cinsiyet, İslam ve Politika”** Çev: Didem Özalpat, Ankara Üniversitesi Cilt: 53 Sayı: 1 (252-268)

Örnek, S. (2018) **“ABD’de Kadın Haklarının Gelişimi”** KOSBED, Sayı: 29, (105-129)

Özsöz, C. (2008), **“Kültürel Feminist Teori ve Feminist Teorilere Giriş”**, Sosyoloji Notları, Sayı: 6, (51-55)

“Rima Alamuddin”, (Şubat 1978) Al Raida, 3. (4-5)

Sadig Al-Ali, N. (1 Nisan 2002) **“Women’s Movements in the Middle East: Case Studies of Egypt and Turkey”**, Geneva: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) Report,

Stephan, R. (2010-11) **“Couple's activism in Lebanon: The legacy of Laure Moghaizel”**, University of Texas at Austin, Women's Studies International Forum, Cilt: 33 Sayı: 6: s. 533-541

Stephan, R. 2010 **Images of Lebanese Women in the Cedar Revolution** Muslim Women in War and Crisis: Presentation to Representation Edited by Faegheh Shirazi, University of Texas Press

Traboulsi, F. (Kış 2003) **“An Intelligent Man’s Guide to Modern Arab Feminism”** Al Raida, (C. XX, Sayı. 100,, s. 15.

“Unequal and Unprotected Women’s Rights under Lebanese Personal Status Laws”, 2015, Human Rights Watch, United States of America

Yorulmaz, Ş.. (2000) **“Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması”**, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM, Sayı: 11 s.697-768 DOI: 10.1501/OTAM_0000000460

Quawas,R. 2014, **From Aloneness to All-Oneness: Evelyn Shakir's Bint Arab as a Site of Settled Places and of Border-Crossings**, Global Journal of Human-Social Science Research, Cilt: 14 Sayı:2, (77-86)

Wallace, T. January 2013, **Women's work in Lebanon: making the invisible visible**, CRTD.A Beirut, Lebanon

Wright, L.(2015-2016), "**Do-It-Yourself Girl Power: An Examination of the Riot Grrrl Subculture**", James Madison Undergraduate Research Journal, Cilt: 3 Sayı: 53

ONLINE KAYNAKLAR :

ABAAD Mena, 21 Kasım 2016, **Abaad Flash Mob at the Marathion**, Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=0Xa3YJgKq4M>

"Arab Women Writers", (2015), <http://www.arabwomenwriters.com/index.php/2014-05-03-16-02-36/2014-05-03-16-24-44/evelyn-shakir> (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2018)

"A White Dress Doesn't Cover The Rape #UNDRESS522 Winner in Gender Equality", <https://shortyawards.com/3rd-socialgood/a-white-dress-doesnt-cover-the-rape-undress522> (Erişim Tarihi: 27 Şubat 2019)

Banipal Magazine of Modern Arab Literature, 2009 **Alawiya Sobh**, <https://www.banipal.co.uk/contributors/186/%20alawiya-sobh/> (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2019)

Barrington, Lisa. (30 Ağustos 2017), **"Lebanon embarks on long-delayed reforms but debt problems mount"** <https://www.reuters.com/article/us-lebanon-economy-analysis/lebanon-embarks-on-long-delayed-reforms-but-debt-problems-mount-idUSKCN1BA0IN> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)

Batruni, C. Marcus, H.. (2018), **"Politics, Progress, and Parliament in 2018: Can Lebanese Women Make Headway?"**, civilsociety-centre.org, https://civilsociety-centre.org/sites/default/files/resources/electionsbpaper_lebwomen_ls_online.pdf (Erişim Tarihi:24 Ekim 2018)

Braunschweiger, A. Lama, F.(19 Ocak 2015) **"Interview: Women Unequal Under Lebanon's Law"**, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2015/01/19/interview-women-unequal-under-lebanons-law> (Erişim Tarihi:24 Ağustos 2018)

Caldwell, K. (24 Nisan 2017) **"Public Art Display Shows Grim Reality of Lebanese Rape Law"**, Entity Mag, <https://www.entitymag.com/lebanon-law-lets-rapists-go-free/> (Erişim Tarihi: 27 Şubat 2019)

el Khazen, M. (8 Ocak 2006), **"Discrimination Against Women in Lebanon"**, Khazen.org, https://www.khazen.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1064&catid=1&Itemid=181 (Erişim Tarihi: 13 Ekim 2018)

Equality Now, (Ocak 2015), **Equality Now Beijing +20 Ending Sex Discrimination in the Law**, https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/equalitynow/pages/297/attachments/original/1527597065/B_2_0_Report_EN.pdf?1527597065 (Erişim Tarihi:8 Mart 2019)

Fontan, V. C. (2004), **Al-Manar TV and Lebanese Women's Groups' in Naomi Sakr, Women and Media in the Arab World**, https://www.academia.edu/3635211/Al-Manar_TV_and_Lebanese_Women_s_Groups_in_Naomi_Sakr_Women_and_Media_in_the_Arab_World (Erişim Tarihi: 12 Mart 2019)

GulfNews World, (22 Nisan 2017), (Fotoğraf AFP, 2017)
<https://gulfnews.com/world/mena/lebanon-activists-ramp-up-pressure-on-reviled-rape-law-1.2015616>
(Erişim Tarihi: 8 Mart 2019)

“Hanan Al Shaykh”, (2009), University of Minnesota
<https://conservancy.umn.edu/bitstream/handle/11299/166066/al-shaykh,%20hanan.pdf?sequence=1>
(Erişim Tarihi: 1 Aralık 2019)

“IIF revises 2013 GDP growth forecast down to 0.7 percent”, (29 Ekim 2013), The Daily Star Lebanon,
<http://www.dailystar.com.lb/Business/Lebanon/2013/Oct-29/236079-iif-revises-2013-gdp-growth-forecast-down-to-07-percent.ashx#axzz3Cbis7hwV> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2019)

Gauch, S. (23 Aralık 1992), “The Human Perspective”, <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1992-12-13-9204230325-story.html> (Erişim Tarihi: 5 Kasım 2018)

“Genel Ekonomik Durum” Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisiteskilati/orta-dogu-ve-korfez/lubnan/ulke-profilii/genel-ekonomik-durum> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2019)

Khater, A. (3 Aralık 2014), “Lebanese Women and the Right to Vote”, NC State University,
<https://lebanesestudies.news.chass.ncsu.edu/2014/12/03/lebanese-women-and-the-right-to-vote/>
(Erişim Tarihi: 11 Ekim 2018)

“Lebanon Economic Monitor: A Sluggish Economy in a Highly Volatile Environment”, The World Bank, Spring 2014, (Ayr. bkz.) World Bank et al., 2013, Lebanon: Economic and Social Impact Assessment of the Syrian Conflict, Washington DC.

“Lebanon: Laws Discriminate Against Women Pass Optional Civil Code; Reform Religious Laws, Courts” (19 Ocak 2019) www.hrw.org, (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2019)

“Lebanon rape law: Parliament abolishes marriage loophole” (16 Ağustos 2017), BBC,
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-40947448> (Erişim Tarihi: 27 Şubat 2019)

Le Borgne, V. (20 Eylül 2018), “Illegal abortion in Lebanon: 'I couldn't comprehend how painful it was’”, middleeasteye,
<https://www.middleeasteye.net/news/illegal-abortion-lebanon-i-couldnt-comprehend-how-painful-it-was>

“Lübnan'ın Siyasi Görünümü” Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı,
<http://www.mfa.gov.tr/lubnan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 30 Mart 2019)

Mckernan, B. (6 Ağustos 2017), “Lebanese women fight back against sexual harassment with new campaign”, www.independent.co.uk, (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2019)
<https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/lebanon-women-sexual-harassment-fight-campaign-sexism-gender-men-mesh-basita-its-not-ok-american-a7896706.html>

“Mapping of Gender and Development Initiatives In Lebanon” (Mart 2006), UNDP,
http://www.undp.org.lb/whatwedo/docs/lebanon_gender_strategy.pdf (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2019)

Massy M. (10 Aralık 2016) Mike Massy - Kermali كرمالي (Video Dosyası) Erişim Adresi:
<https://www.youtube.com/watch?v=A3EC1fYyjtK>

Moore, J. **“Female Entrepreneurs Launch Online Sexual Harrasment Tracker in Beirut”** 25 Şubat 2016 <https://www.newsweek.com/female-sexual-harassment-tracker-launched-lebanon-beirut-430253> (Erişim Tarihi: 17 Mart 2019)

Muglia, C. (3 Aralık 2014) **“Lebanese Women and the Right to Vote”**, NC State University, <https://lebanesestudies.news.chass.ncsu.edu/2014/12/03/lebanese-women-and-the-right-to-vote/> (Erişim Tarihi:25 Ekim 2018)

Najjar, F. (18 Ağustos 2017), **“Scrapping of Lebanon rape law 'is one small step”** aljazeera.com, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/08/scrapping-lebanon-rape-law-small-step-170818142722481.html> (Erişim Tarihi: 27 Şubat 2019)

Obeid, Ghinwa, (10 Ağustos 2017), **“Campaign takes aim at sexual harassment”** The Daily Star Lebanon, <http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2017/Aug-10/415541-campaign-takes-aim-at-sexual-harassment.ashx> (26 Şubat 2019)

Obeid, G. (1 Aralık 2016), **“MPs discuss abolishing law protecting rapists who marry their victims”**, The Daily Star, <http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2016/Dec-01/383610-mps-to-abolish-law-protecting-rapists-who-marry-their-victims.ashx>, (Erişim Tarihi: 27 Şubat 2019)

Rahhal, N. (4 Mart 2015) **“An obstacle course”**, Executive-Magazine, <https://www.executive-magazine.com/economics-policy/women-an-obstacle-course> (Erişim Tarihi: 9 Mart 2019)

“Saade: Kataeb Party Holding onto Women Quota Demand”, (8 Mart 2017), Kateeb.org, <http://www.kataeb.org/local/2017/03/08/saade-kataeb-party-holding-onto-women-quota-demand> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)

“Report of the National Commission on Parliamentary Electoral Law Reform” (31 Mayıs 2006), The National Commision on Electoral Law, http://www.elections-lebanon.org/docs_3_1_1_e.aspx?lg=ar (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)

“Report on child marriage, early marriage and forced marriage in Lebanon”, ohcrc.org, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/ForcedMarriage71-175/Lebanon.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2019)

Social Institutions&Gender Index (SIGI), (2019), “**Lebanon**”, <https://www.genderindex.org/wp-content/uploads/files/datasheets/2019/LB.pdf> (Erişim Tarihi:3 Ocak 2019)

Stephan, R. (7 Kasım 2014), “**Four Waves of Lebanese Feminism**”, E-International Relations, <https://www.e-ir.info/2014/11/07/four-waves-of-lebanese-feminism/> (Erişim Tarihi:29 Ağustos 2018)

The Civil Campaign for Electoral Reform Booklet of Reforms (CCERLEBANON)
<http://www.ccerlebanon.org/Modules/Reforms/Reforms/PdfUploads/BookletFormat.pdf> (Erişim Tarihi: 5 Mart 2019)

“**The Millennium Development Goals 2008: Lebanon’s Report**” (17 Eylül 2008), UNDP Millennium Development Goals

Hezbollah’s Influence in Lebanon, Counter Extremism Project (CEP), Nisan 2018, https://www.counterextremism.com/sites/default/files/Hezbollah%20Influence%20in%20Lebanon_043018.pdf (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2018)

“**The website tracking street harassment in Lebanon**”, (14 Aralık 2016) [observers.france24.com, https://observers.france24.com/en/20161214-website-tracking-street-harassment-lebanon](https://observers.france24.com/en/20161214-website-tracking-street-harassment-lebanon) (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2019)

“**Lübnan’ın Siyasi Görünümü**”, <http://www.mfa.gov.tr/lubnan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13 Mart 2019)

United Nations Development Programme Human Development Report, “**Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update Lebanon**” (2018)
http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/LBN.pdf (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2019)

Zock, N., 2018 **The Harras Tracker**, The Observer, <https://medium.com/@nalazock/2-5cd5ec944408> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2019)

“**Women in political and public life**”, The National Commision on Electoral Law, (Erişim Tarihi: 31 Ocak 2019)

World Health Organization. Maternal Health and Newborn Health / Safe Motherhood Programme. (1998). **Unsafe abortion : global and regional estimates of incidence of and mortality due to unsafe abortion with a listing of available country data**, 3rd ed. World Health Organization. <http://www.who.int/iris/handle/10665/64087> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2019)